

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE KÜRESELLEŞME ANA BİLİM DALI

ÇEVRE POLİTİKALARI EKSENİNDE BÖLGELER-ARASICILIK:
AB VE ORTA ASYA ÜLKELERİ ÖRNEĞİ

MEHMET MUTLU

Danışman : Doç. Dr. Soner AKIN
(Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Saffet AKKAYA

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Meltem HAYTOĞLU
(Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MERSİN / HAZİRAN 2022

ONAY

Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne;

2020017009 numaralı öğrencimiz olan **Mehmet MUTLU** tarafından hazırlanan “**Çevre Politikaları Ekseninde Bölgeler-Arascılık: AB ve Orta Asya Ülkeleri Örneği**” başlıklı bu tez çalışması jürimiz tarafından **oybirliği** ile **Uluslararası İlişkiler ve Küreselleşme** Ana Bilim Dalında **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

(Enstitü Müdürlüğünde evrak aslı imzalıdır.)

Üniv. Dışı - Tez Danışmanı - Jüri Başkanı: Doç. Dr. Soner AKIN
(Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)

(Enstitü Müdürlüğünde evrak aslı imzalıdır.)

Üniv. İçi – Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Saffet AKKAYA

(Enstitü Müdürlüğünde evrak aslı imzalıdır.)

Üniv. Dışı – Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Meltem HAYTOĞLU
(Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.

(Enstitü Müdürlüğünde evrak aslı imzalıdır.)

17 / 06 / 2022

Prof. Dr. Murat KOÇ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

İTHAF

Kedilerime...

ETİK BEYANI

Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

17/ 06/ 2022

Mehmet MUTLU

TEŞEKKÜR

Araştırmam ve tez yazım sürecinde benden desteğini esirgemeyen, özen ve dikkatini benimle paylaşan saygıdeğer hocam, Doç. Dr. Soner AKIN'a; yüksek lisans eğitimimde bana motivasyon, destek ve güç veren *çok değerli aile fertlerime*; tavsiyeleri ve yönlendirmeleriyle disipline olan ilgimi daha da arttıran kıymetli hocalarım, Dr. Öğretim Üyesi Saffet AKKAYA ve Dr. Öğretim Üyesi Meltem HAYTOĞLU'na sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

ÖZ

ÇEVRE POLİTİKALARI EKSENİNDE BÖLGELER-ARASICILIK: AB VE ORTA ASYA ÜLKELERİ ÖRNEĞİ

Mehmet MUTLU

Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası İlişkiler ve Küreselleşme Ana Bilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Soner AKIN

Haziran 2022, 183 sayfa

Bu tez çalışması, siyasi bölgelerin tarihsel emsallerini ve onu şekillendiren, çarpıtıcı hakim fikirleri keşfederek, bölgeler-arasıcılık adı verilen yeni bir etkileşim türünün doğasını ve çeşitli ekonomik, siyasi biçimlerini incelemektedir. Çalışmada tercih edilen karşılaştırmalı siyasi analiz, bölgesel ve bölgeler arası işbirliğine kalkışan ve kararsızlıkla bakmaya devam eden devlet aktörleriyle karşı karşıya kaldıklarında özel teşebbüs ve STK'ların zorlu rollerini de ortaya çıkarmaya yönelik olup uluslararası çevre politikası özelinde Orta Asya ve Avrupa Birliği örneklemini üzerinde gerçekleştirilmiştir. Orta Asya çalışmaları, Asya-Avrupa ilişkileri ve uluslararası politik ekonomi ve çevre politikası tartışmaları zemininde; Orta Asya ve Avrupa'da politika yapımında yer alan uygulayıcıların karşılaştırılmasına ulusaltı karşılaştırmalı siyasi analiz metoduyla gidilmiş olup bölgesel altsistemlerin etkileşimine yönelik modeline başvurulmuştur.

Uluslararası bölgeler-arasıcılığın çevre politikalarındaki güncel seyrine ilişkin bir profil ortaya çıkarılmak istenmiştir. Orta Asya ve Avrupa Birliği için bölgeler-arasıcılık yönünden ne gibi kazanımlar ve kaybedilen potansiyelin var olduğu da ortaya konulmuştur. AB'nin bizzat kendisinin etkin bir uluslararası bölgesel çevre politikası ortaya koymasındaki başarısının yanında, Orta Asya gibi iktisaden ve enerji işbirliği kanadında ortak zeminde buluşmak istediği bir diğer bölge üzerinde, çevre politikalarını kendine göre şekillendirmek ister tarzda olan yaklaşımı, bölge dışına yankı sağlayabilme tezi özelinde değerlendirilmiştir.

AB'nin üçüncü ülkeleri ve dışarıdaki bölgeleri kendi siyaseti, ilişkileri ile kendini merkeze alan siyasetinin bir sonucu olarak etkileme gücüne ithafen olabildiğince açığa çıkarılmıştır. ASEM, CAREC gibi kuruluşların zirve, strateji ve işbirliği etkinlikleri ile strateji gündemlerinin yanı sıra AB-ASEAN ilişkileri, UNEP, CAS, USAID, GCA, CAEC,

EEAS, WECOOP, RCEECA, Dünya Bankası ve BM'nin de desteklemiş olduğu UNECE ve PROGREEN oluşumlarının Orta Asya'daki etkinliği, aynı analiz yaklaşımı temel alınarak, çalışmada incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Bölgeler-arasıcılık, çevre politikası, AB- Orta Asya

ABSTRACT**INTER-REGIONALISM ON THE AXIS OF ENVIRONMENTAL POLICIES: THE
CASE OF EU AND CENTRAL ASIAN COUNTRIES****Mehmet MUTLU****Master Thesis, Department of International Relations and Globalisation****Supervisor: Associate Prof. Dr. Soner AKIN****June 2022, 183 pages**

This thesis examines the nature and various economic and political forms of a new type of interaction called inter-regionalism, exploring the historical precedents of political regions and the prevailing ideas that shape and distort them. The comparative political analysis preferred in the study is aimed at revealing the challenging roles of private enterprises and NGOs as well when they are faced with state actors who attempt regional and interregional cooperation and continue to look indecisively, and it has been carried out on the sample of Central Asia and the European Union, specifically for international environmental policy. On the basis of Central Asian studies, Asian-European relations and international political economy and environmental policy discussions, the comparison of practitioners involved in policy making in East Asia and Europe was made using the method of subnational comparative political analysis, and the model for the interaction of regional subsystems was used.

It is aimed to reveal a profile regarding the current course of international regional-intermediation in environmental policies. It has also been revealed what kind of gains and lost potential exist in terms of inter-regionalism for Central Asia and the European Union. In addition to the success of the EU in putting forward an effective international regional environmental policy, its approach that wants to shape its environmental policies in its own way on another region such as Central Asia that it wants to meet on a common ground in terms of economic and energy cooperation has been evaluated in terms of the thesis of providing an echo outside the region.

It has been revealed as much as possible, in reference to the power of the EU to influence third countries and regions abroad as a result of its own policy, relations and self-centered policy. UNECE and PROGREEN which are supported by EU-ASEAN relations, the other programme and bodies such as UNEP, CAS, USAID, GCA, CAEC,

EEAS, WECOOP, RCEECA, World Bank and UN, as well as summit, strategy and cooperation activities and strategy agendas of organizations such as ASEM, CAREC formations in Central Asia, based on the same analysis approach, is examined in the study.

Keywords: Inter-regionalism, environmental policy, EU-Central Asia

ÖNSÖZ

Ekonomik ve uluslararası politik çıkarların gölgesinde hareket ettiği iddia edilse de Avrupa Birliği'nin, Orta Asya'ya yönelik bölgeler arası diyalog ve diplomasi temaslarının günümüzde giderek kurumsal hale geldiği gözlemlenen bir gerçektir. Buna müteakiben bir kısmı geleneksel olan zirveler ve ulusal veyahut uluslararası kuruluşlar arasında geliştirilen kimi protokol, işbirliği ağı, ortaklık, anlaşma, sözleşme ve de taahhütler *sayesinde* bu temasların; kalkınma odaklı olduğu kadar, bölgede çevre konusunda da iyileştirici etkiye sebep olduğu aşikardır.

Bu çalışma ile Avrupa Birliği hakimiyet sahası ile Orta Asya bölgesinin ortak girişimlere sevk edilmeleri nazarında, özelde “Orta Asya bölgesi” için çevresel problemlerin çözümü için bir zeminin hazırlanıp hazırlanmadığı araştırılmıştır. Orta Asya bölgesindeki ülkelerin, çevre sorunlarına eğilme ve politika üretme sürecine uluslararası bir standart ve ciddiyet kazandırma eksenine çekilmelerinin mümkün olup olamayacağı; karşılaştırmalara gidilerek ortaya çıkarılmak istenmiştir. Araştırma, uluslararası ilişkiler teorileri arasında çok taraflılığa yönelik yeni bir yaklaşım olan *bölgeler-arasıcılık teorisi* ekseninde; fiiliyatta gelişme ve kalkınma hamlelerine “sürdürülebilirlik ve batı ile entegrasyon” anlamında ihtiyaç duyan kimi ülkelerin, bölgeler arası kurumsal adımlardan gerçekten de fayda görüp görmediğini ortaya koymak adına da fayda sağlayacaktır.

Çalışmada; bölgeler arasıcılığın çevre politikalarının uluslararası bir içerik kazandırılmasına olan olumlu etkisinin geri planı da ele alınmıştır. Bölgeler-arasıcılık anlayışı ile AB ile Orta Asya'nın girdiği işbirliği sürecinin, çevresel sorunlara yönelik strateji geliştirme ve farkındalık yaratma hususunda, çok önemli bir yardım sağladığı kabul edilmiştir. Bununla birlikte bölgesel arasıcılıkla şekillenen ikili ve çoklu uluslararası ilişkilerde, siyaseten baskın olan tarafın; “politikaların geleceğine ve diğer politik beklentilerin doğmasına yön verdiği gerçeğini”, uluslararası çevre politikaları ve AB ile Orta Asya Cumhuriyetleri arasındaki bölgeler-arasıcılık pratikleri için benimsemek; çalışmanın *ana varsayımlarından* biridir.

HAZİRAN, 2022

İÇİNDEKİLER

KAPAK.....	i
ONAY	ii
İTHAF.....	iii
ETİK BEYANI	iv
TEŞEKKÜR.....	v
ÖZ	vi
ABSTRACT.....	viii
ÖNSÖZ	x
İÇİNDEKİLER	xi
KISALTMALAR.....	xvi
HARİTALAR LİSTESİ.....	xix
ŞEKİLLER LİSTESİ	xx
EKLER LİSTESİ	xxi
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Arka Planı	10
1.2. Araştırmanın Amacı	11
1.3. Araştırmanın Problemi	12
1.4. Araştırmanın Önemi.....	13
1.5. Araştırmanın Hipotezi.....	14
1.6. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları	15
1.7. Tanımlar	16
2. KURUMSAL AÇIKLAMALAR VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR.....	18
2.1. Kuramsal Çerçeve	18
2.1.1. Liberalist Perspektif	19
2.1.2. Liberalizmin Bakış Açısına göre Karmaşık-Karşılıklı Bağımlılık ve Neoliberalizm Özelinde Bölgeler-Arasicılık	23
2.1.3. Bölgeselcilikten Bölgeler Arasicılığa Geçiş Açısından Liberalizm ve Neoliberalizm.....	24
2.1.3.1. Saf Bölgeler-arasicılık	26
2.1.3.2. Transbölgesel Anlayış	26
2.1.3.3. Hibrid Bölgeler-Arasicılık.....	28

2.1.3.4. Yeni Bölgeler-arasıcılık.....	30
2.1.4. Liberalizm Haricinde Kuramların Bölgeler-arasıcılığın Analizine Dair Katkısı	30
2.1.4.1. Rasyonalist Diğer Kuramların Katkısı	30
2.1.4.1.1. Realist Anlayışa göre Bölgeler-arasıcılığın Bölgeselcilik Korkusuna Karşılık Olarak Doğması	31
2.1.4.1.2. Neorealizme Göre Bölgeler-Arasıcı Kuruluşların Bazı Devletleri daha da Güçlendirmesi	32
2.1.4.1.3. Beklenen Fayda ve Oyun Teorisyenlerine göre Bölgeler Arasıcılığın Rasyonel Bir Seçime Hizmet Etmesi.....	32
2.1.4.1.4. Realist ve Rasyonalist İngiliz Okulu Perspektifinin Bölgeselcilik Diplomasisi, Rekabet ve İşbirliğine Yönelik Anlayışı.....	33
2.1.4.1.5. Demokratik Barış Kuramına Göre Farklı Bölgelerin Demokrasileri Arası İşbirliğinin Askeri Çatışmaya Tercih Ediliyor Oluşu.....	34
2.1.4.2. Yansıtmacı Akıma Dahil Olan Bazı Kuramların Katkısı	34
2.1.4.2.1. Neomarksizme Göre Bölgeler-Arasıcı Kuruluşların Küresel Sömürüyü Arttırması.....	35
2.1.4.2.2. İnşacılık Anlayışının Perspektifine göre Bölgesel Aktörcülüğün İnşası.....	35
2.1.4.3. Diğer Perspektiflerin Katkısı	35
2.1.4.3.1. Devrimci İngiliz Okulu Kuramcılarının Avrupalı ülkelerin Bölgeselcilik Diplomasına Katkısı	35
2.1.4.3.2. İşlevselcilik (fonksiyonalizm) Anlayışının Bölgesel İşlevselcilik ve Eş Zamanlı Gelişim ve İşbirliği Anlayışına olan Katkısı.....	36
2.1.4.3.3. Sömürgecilik Sonrası (post-kolonyalist) Perspektifin Sömürülen Devletleri İncelemeye dair Bakış Açısı.....	36
2.1.4.3.4. Revizyonist ve Post Revizyonist Perspektife göre Günümüzde Bölgeler-Arasıcılığın Kaçınılmaz Olabilirliği.....	37
2.1.4.3.5. Post-pozitivist Anlayışa Göre Bölgeler-Arasıcılığın Birbirinden Farklı Algılanabilen Etkisi	38
2.1.4.3.6. Yeni İşlevselcilik (Neo-Fonksiyonalist) Anlayışına	

	Göre Bölgeler-arası Ekonomik Bütünleşmenin ve Aracı Ögelerin Siyasal İşbirliği İçin Önemi	39
2.2.	Tamamlayıcı Kavramsal Çerçeve	39
2.2.1.	Devlet-üstü, Devletler Arası ve Devlet-içi Bölgeselcilik, Bölgeler- arasılık ve Bölgeler-arasicilik Kavramları Arasındaki Fark	39
2.2.2.	Küreselleşen Sistemler içerisinde Bölgeselcilik, Bölgesel Rekabet ve Bölgeler-arasicilik	41
2.2.3.	Bölgeler-arasicilikte Birbiriyle Çakışma Sorunu	41
2.2.4.	Çok Taraflılık ve Bölgeler-arasicilik	42
2.3.	Siyasi Coğrafya Disiplininde Bölgeler-arasicilik.....	42
2.3.1.	Jeopolitik Çalışmalarında Bölgeler-arasicilik, Avrupa, Orta Asya ve Avrasya Bölgesi	44
2.3.1.1.	Eleştirel Jeopolitik ve Bölgeler-arasicilik.....	45
2.3.1.2.	Jeopolitik Yönteme göre Bölgeselcilik ve Bölgeler-arasicilik.....	46
2.3.1.3.	Klasik Jeopolitik Kuramlarda Avrupa, Orta Asya ve Avrasya	46
2.3.1.3.1.	Alfred Thayer Mahan'ın Deniz Gücü Kuramına göre Orta Asya'nın Önemi ve Avrupa'dan Farkı	47
2.3.1.3.2.	Kissinger'e göre ve Brzezinski'in Büyük Satranç Kuramı Zemininde Avrupa Bölgesi ve Avrasya	47
2.3.1.3.3.	Mackinder'in Heartland Teorisinde Avrupa ve Avrasya.....	49
2.3.1.3.4.	Büyük Oyun'dan Yeni Büyük Oyun Tabirine Geçişte Orta Asya'nın artan Önemi ve Bölgeler-arasiciliğin Yeni Büyük Oyun'daki Yeri	50
2.3.1.3.5.	Spykman'ın Kenar Kuşak Teorisinde Orta Asya'nın Öneminin Azalacağına dair Varsayım.....	51
2.3.2.	Jeostrateji Çalışma Alanında Bölgeler-arasicilik	52
2.4.	Uluslararası Çevre Politikaları ve İşbirliği.....	59
2.5.	Uluslararası Çevre Politikalarında Bölgeler-arasicilik	64
2.5.1.	Bölgeler-arasicilik ile Çevre Sorunlarının Daha Etkin Çözülebilme İhtimali	67
2.6.	Avrupa Birliğinin Küresel Çevre Politikalarındaki Yeri ve Stratejik Önemi	71
2.6.1.	Küresel Çevre Siyaseti İçerisinde AB'nin Rolü	71
2.6.2.	Avrasya Çevreciliği Perspektifine göre AB'nin Yeri ve Vizyonu.....	72
2.7.	Avrupa Birliği'nin Dünyadaki Siyasi Bölgeler ile Olan İşbirliği	72

2.7.1. Asya dışındaki diğer bölgeler ile olan işbirliği	73
2.7.2. Asya bölgesi ile olan işbirliği	79
2.7.2.1. Avrupa Birliği'nin Asya'daki siyasi bölgeler ile olan işbirliği ve bölgeler-arasıcılık anlayışı.....	80
2.7.2.2. AB-Orta Asya İşbirliği ve Bölgeler-arasıcılık Girişimi	81
2.7.2.2.1. 1993-2007 Dönemi AB-Orta Asya İlişkileri	83
2.7.2.2.2. 2007-2013 Dönemi AB-Orta Asya ilişkileri.....	87
2.7.2.2.3. 2013-2022 dönemi AB-Orta Asya ilişkileri	88
2.8. Avrupa Birliği'nin Orta Asya üzerinde bölgeler üstü güç olma arayışı.....	89
2.8.1 AB'nin ticari ve ekonomik yönden Orta Asya'yı kendine bağlama stratejisi	90
2.8.2. AB'nin İşbirliği İçinde Olduğu Uluslararası Kuruluşlar ile Orta Asya'daki Kurum ve Kuruluşlar Arasında Geliştirilen Diyalog ve Kendine Benzetme Süreci	92
2.8.3. AB'nin Orta Asya Üzerinde Çekim Gücü Olma Etkisi	99
2.8.4. AB ve Orta Asya Arasında Stratejik Ortaklık Kurma ve Kendi Stratejilerine Dahil Etme Süreci	99
2.9. Orta Asya'daki Çevre Sorunları ve Bölge Gündemi	101
2.9.1. Sovyetler Birliği döneminde beliren çevre sorunları	102
2.9.2. Sovyetler Birliği'nin Yıkılışından Sonra Ülke Bazında Orta Asya'da Beliren Önemli Çevre Gündemleri ve AB ile Bölgeler-arasıcılık Bağlamı.....	105
2.9.2.1. Kırgızistan Çevre Gündemi	106
2.9.2.2. Kazakistan Çevre Gündemi	108
2.9.2.3. Türkmenistan Çevre Gündemi.....	112
2.9.2.4. Tacikistan Çevre Gündemi	113
2.9.2.5. Özbekistan Çevre Gündemi.....	115
2.9.3. Orta Asya'daki Çevre Konulu Uluslararası Anlaşma, Sözleşme ve Protokoller Kanalıyla AB ile Bölgeler-arasıcılık ve İşbirliği	117
2.9.4. Orta Asya'daki Uluslararası Çevre Kuruluşları Kanalıyla AB ile Bölgeler-arasıcılık ve İşbirliği	120
2.10. AB-Orta Asya Ülkelerinin Çevre Politikalarına Yönelik Geleceği	122
3.YÖNTEM	125
3.1. Araştırmanın Amacı.....	125
3.2. Araştırmanın Yapılışı.....	126

3.3. Veri Toplama Araçları	126
3.4. Verilerin Analizi	126
4. TARTIŞMA VE YORUM.....	128
4.1. Tartışma ve Yorum	128
5.SONUÇ VE ÖNERİLER.....	136
5.1. Sonuç ve Öneriler.....	136
6. KAYNAKÇA.....	138
7. EKLER.....	159

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AEWA-CMS	: Göçmen Yabani Hayvan Türlerinin Korunmasına Dair Sözleşme
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
ASEAN	: Güneydoğu Asya Uluslar Birliği
ASEF	: Asya-Avrupa Vakfı
ASEM	: Asya-Avrupa Buluşması
BDT	: Bağımsız Devlet Topluluğu
BOMCA	: Orta Asya'da Sınır Yönetimi Programı
CAEC	: Asya Avrupa İşbirliği Konseyi
CCAMLR	: Antarktika Deniz Yaşam Kaynaklarının Korunması Komisyonu
CAN	: İklim Eylem Ağı
CAN-Europe	: İklim Eylem Ağı (CAN) Avrupa
CAREC	: Orta Asya Bölgesel Ekonomik İşbirliği Programı
CAS	: Çin Akademik Bilimler Komitesi
CAWEP	: Orta Asya Su ve Enerji Programı
CBD	: Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi
CEC	: Çevresel İşbirliği Komisyonu
CETA	: Kanada-Avrupa Birliği Kapsamlı Ekonomik ve Ticaret Anlaşması
COP21	: 2015 Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Konferansı,
COP24	: 2018 Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Konferansı
COP25	: 2019 Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Konferansı,
COVID-19	: Koronavirüs hastalığı 2019 Varyantı
DAKOA	: On iki Doğu Avrupa, Kafkas ve Orta Asya Ülkesi
DCFTA	: Derin ve Kapsamlı Serbest Ticaret Bölgesi
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü

EBRD	: Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası
EC	: Avrupa Komisyonu
EEAS	: Avrupa Birliği Dış İlişkiler Servisi
EIDHR	: Avrupa Demokrasi ve İnsan Hakları Aracı
ENPI	: Avrupa Komşuluk ve Ortaklık Aracı
EPCA	: Genişletilmiş Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması
EU	: Avrupa Birliği
EURATOM	: Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
FAO	: Gıda ve Tarım Örgütü
GAHP	: Sağlık ve Kirlilik Üzerine Küresel İttifak
GCA	: Yeşil Orta Asya Örgütü
GEF	: Küresel Çevre Fonu
GEN	: Cenevre Çevre Ağı
GGGI	: Küresel Yeşil Büyüme Enstitüsü
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
IEA	: Ulusal Enerji Ajansı
IIED	: Uluslararası Çevre ve Kalkınma Enstitüsü
INEM	: Uluslararası Çevre Yönetimi Ağı
IPCC	: Hükûmetlerarası İklim Değişikliği Paneli
IRI	: Uluslararası İklim ve Toplum Araştırma Enstitüsü
IUCN	: Dünya Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği
KİK	: Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi
MENA	: Orta Doğu ve Kuzey Afrika
MERCOSUR	: Güney Ortak Pazarı
NDICI	: Komşuluk, Kalkınma ve Uluslararası İşbirliği Aracı
NEESPI	: Kuzey Avrasya Yer Bilimleri Ortaklığı Girişimi
OACPS	: Afrika, Karayipler ve Pasifik Devletleri Örgütü
OECD	: İktisadi İşbirliği Teşkilatı

OSCE	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT)
PCA	: Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması
PEMSEA	: Doğu Asya Denizleri için Çevre Yönetiminde Ortaklıklar
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TACIS	: Bağımsız Devletler Topluluğu'na Teknik Yardım
TEN-T	: Trans-Avrupa Ulaştırma Ağı
TFEU	: Avrupa Birliği'nin İşleyişine İlişkin Antlaşma
TRACECA	: Avrupa Kafkasya Asya Ulaştırma Koridoru
UN	: Birleşmiş Milletler
UNCCD	: Birleşmiş Milletler Çölleşme ile Mücadele Sözleşmesi
UNECE	: Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu
UNEP	: Birleşmiş Milletler Çevre Programı
UNFCCC	: Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi
UN-REDD	: Birleşmiş Milletler Ormansızlaşma ve Orman Bozumundan Kaynaklanan Emisyonların Azaltılması Programı
USAID	: Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Kalkınma Ajansı
WECOOP	: Orta Asya Su, Çevre ve İklim Değişikliği İşbirliği
WTO	: Dünya Ticaret Örgütü
Zoï	: Zoï Çevre Ağı

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1. <i>1977'den 2013'e Aral Gölü</i>	104
---	-----

ŞEKİLLER LİSTESİ

- Şekil 1.** *Dünyada Çok Taraflı Çevre Anlaşmaları, 1850-2020*64
- Şekil 2.** *Bölgeler Arasıcılığa Etki Eden Uluslararası Kuruluşların Dünyadaki Profili*...93
- Şekil 3.** *Kazakistan'daki Son 20 Yılda Organizasyon Yapan Uluslararası Kuruluşların Görünümü*96
- Şekil 4.** *Türkmenistan'daki Son 20 Yılda Organizasyon Yapan Uluslararası Kuruluşların Görünümü*97
- Şekil 5.** *Özbekistan'daki Son 20 Yılda Organizasyon Yapan Uluslararası Kuruluşların Görünümü*98
- Şekil 6.** *Kırgızistan'daki Son 20 Yılda Organizasyon Yapan Uluslararası Kuruluşların Görünümü*99
- Şekil 7.** *Tacikistan'daki Son 20 Yılda Organizasyon Yapan Uluslararası Kuruluşların Görünümü*99
- Şekil 8.** *Orta Asya Ülkelerinin Taraf Olduğu Çevre Anlaşmaları Sayısı* 119

EKLER LİSTESİ

Ek A	Etik Kurul Onay Belgesi	159
Ek B	Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü Tez Etik İzin İsteği	161
Ek C	Çağ Üniversitesi Rektörlüğünün Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu İzin Yazısı	162

1.GİRİŞ

Orta Asya'nın dünyadaki bölgesel önemi, esas olarak; jeopolitik konumu, zengin enerji kaynakları, doğal mineralleri ve önemli jeo-ekonomik potansiyeli ile açığa çıkmaktadır. Bölge için önde gelen dış aktörler, Rusya, ABD, AB ve Çin olarak sıralanırken, bu oluşumların Orta Asya'da barış ve istikrar ile bölgesel işbirliğine desteklerini beyan etmeleri, Soğuk Savaş sonrası dönemde, bölgede güç dengesinin kurulmasının ne denli ciddiye alındığının göstergesi olmuştur. Orta Asya bölgesi; Çin, Rusya, AB ve Amerika Birleşik Devletleri başta olmak üzere dünyada herhangi bir büyük gücün jeopolitik çıkarları için çok önemlidir. Söz konusu bölge, 2022 yılına gelindiğinde, üç ülkesiyle dünyada ilk yirmiye giren doğal gaz rezervine sahip ülkeleri ile en çok anılmaya başlanmıştır. Günümüzde, Kazakistan ve Türkmenistan, bölgedeki başlıca petrol ve gaz ihracatçılarıdır. Sırasıyla sünya rezervlerinin %1,2 ve %3,82'lik sahibiyetine sahip bu ülkeleri %0.9' luk sahibiyetiyle Özbekistan takip eder (Worldometers.info, 2022). Dünya Bankası'nın değerlendirmelerine göre, coğrafi konumları ve doğal kaynak donanımları nedeniyle büyük bir stratejik öneme sahip olan ve olmaya devam edecek bölgede, üst orta ve düşük gelirli ülkelerin karışımından oluşan bir profil açığa çıkmıştır. Aynı değerlendirmelere göre, Orta Asya bölgesi, en yalın ve yaygın kabul edildiği şekliyle Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan ülkelerinden oluşmaktadır (Worldbank.org, 2022). Rusya tarihçileri için Rusya'ya komşu olan slav olmayan milletlerin bölgesi anlamına gelen Orta Asya terimi Türk diline de kullanım alışkanlığı olarak bu tanımlamalardan geçmiştir. Aynı bölge Merkezi Asya (İngilizce dilinde “*Central Asia*”) tabiriyle, 18. Yüzyılda yaşamış Alman tarihçi ve gezgin Heinrich Julius Klaproth'ın da katkısıyla daha çok batılı dillerde tasvir edilir olmuştur. Bunun en net örneği Brittanica tanımlamalarında gözlemlenebilmektedir.

Tarihsel olarak İpek Yolu ticaret yollarına yakından bağlı olan Orta Asya, dünya tarihinde 15. yüzyılın sonuna kadar, Avrupa ile Uzak Doğu arasında insanların, malların ve fikirlerin hareketi için bir kavşak görevi görmeye devam etmiştir. Avrupalılar tarafından denizciliğin ilerlemesi ve keşiflerin artması, Osmanlı Devletinin yükselişi ve bu görevi farklı bir coğrafyaya çekmesi nedeniyle İpek Yolu eski önemini yitirmeye başlamış ve Orta Asya'nın söz konusu kavşak olma rolü de gerilemiştir. Günümüzde, Orta Asya Bölge ülkelerinin nispeten zayıf ekonomilere sahip olması ve küresel sisteme entegrasyonda yaşadıkları güçlükler bölgeye ilgi duyan aktörler arası,

hırslandıran hakimiyet mücadelesi ve sürtüşmelere yol açmaktadır. Bu aktörlerden biri olan Rusya, geleneksel olarak Orta Asya devletlerini kendi etki alanı içinde görmekte ve ne ABD'nin ne de AB'nin oraya derinlemesine müdahil olmasını istememektedir. Çin, Rusya'nın rolünü, ABD'e tercih etmekte, ABD'nin Orta Asya üzerinde geliştireceği rolün, kuzeybatı bölgesinin güvenliğini tehlikeye attığını düşünmektedir. Avrupa Birliği (AB) ise, bölgede ekonomik bir rol oynuyor gibi gözükmektedir. Bunun temel sebebi, AB'nin kendi içerisindeki bazı büyük devletlerin bölgeye yönelik değişen çıkarlarıdır. AB'nin Orta Asya'ya olan ilgisi zengin doğal kaynakları nedeniyledir. Buna yönelik ekonomik çıkarlara ilaveten 2001 yılı sonrası *terör faaliyetlerini kaynağında engelleme stratejisine* bağlı olarak, Afganistan ile olan mücadelede bu ülkelerin desteğini de arkasına almak istemektedir. İlaveten, hukuk devleti olma, demokrasiyi geliştirme, insan haklarına saygı, kurumsal yapıları dönüştürme, iyi yönetim ve yoksullukla mücadele gibi idealleri de bu bölgeyle olan politikasına entegre etmiştir. Öte yandan bölgeye yönelik yapılan ekonomik gerekçeli yardımlar, bölge ülkelerinin insan hakları ve demokrasi pratiklerinin uygulayıcılığı yönünden zayıf olan tutumlarının da devamlılığına, dolaylı yoldan hizmet etmektedir. Bu profildeki iktidar oluşumlarının devamlılığı, AB'nin orta ve uzun vadede bölgeden kaynaklı bir güvenlik tehdidi ile karşılaşabilme riskini arttırdığından, ekonomik yardımların kanalize olabilmesi ve işbirliği zemininin devam edebilmesi için *çevre politikaları*; herkes tarafından kolaylıkla kabul görebilecek bir ortaklık konusu olarak seçilmek istenmiştir. Küresel çevre politikalarında uluslararası siyasette önemli bir yön verici lider olan AB'nin Orta Asya'ya yönelik çevre siyaseti odaklı çıkarları, kendi içerisinde farklı ülke ve bölge gruplarının bölge üzerinde bahsi geçen, değişen ve çakışan menfaatlerini de bir ölçüde uzlaştırmaktadır.

1991-2006'da Bağımsız Devletler Topluluğu'na Teknik Yardım (TACIS) çerçevesinde, *eski Sovyet ülkelerine yapılan AB yardımları*, Avrupa Birliği'nin Orta Asya için bölgeler aracılığını başlatan ilk adım olmuştur. Orta Asya ülkeleri haricinde, TACIS ile Ermenistan, Azerbaycan, Beyaz Rusya, Gürcistan, Moldova, Rusya ve Ukrayna'ya da gıda üretimi, nükleer güvenliğin sağlanması, eğitim, enerji kaynakları, çevre ulaştırma ve enerji dağıtımı ile sınai ve ticari işletmelere destek alanlarında *hibe yardımları* yapılmıştır. Böylelikle çevre temalı projeler ilk kez AB-Orta Asya arasında bölgeler aracılığıyla *dolaylı yoldan* da olsa konu olmuştur. AB, Orta Asya'da 26 üniversite ve 500 katılımcıya Afganistan ile birlikte sunduğu, su kaynakları

yönetimi ve iklim değişikliği mevzusu odaklı bilgi alışverişine dair değişim programlarıyla kendi tarafından üstelendiği proje desteklerinin olacağını göstermiştir. Akabinde, su ve enerji problemlerinin bölgede nasıl çözülebileceğinin araştırılmasına yönelik proje destekleriyle ve de Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan'daki uranyum miras alanlarının iyileştirilmesine yönelik 6 fizibilite çalışması desteğiyle çevre/bilim konulu proje desteklerinin devamlılığını sağlamıştır (eeas.europa.eu, 2022). Haziran 2007'de Avrupa Birliği Konseyi, AB ile üye devletleri ve Orta Asya'nın beş cumhuriyeti arasında, bölgeler arası ve ikili ilişkilerde yeni bir aşamaya işaret eden *Orta Asya 2007-2013 Stratejisini* kabul etmiştir. Kömür, petrol ve doğal gazın başta gelen doğal kaynaklar olduğu Orta Asya, iklim değişikliği ve çevresel sorunlardan ağır bir şekilde tahribat aldığından, AB'nin Orta Asya'ya yönelik işbirliği ve yardım zemini çerçevesinde; çevre sorunları ve iklim değişikliği ile mücadele temaları ekseninde büyük oranda fayda sağlamaktadır. Avrupa Birliği, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından kısa bir süre sonra Orta Asya Cumhuriyetleri ile ikili ve çok taraflı ilişkiler kurmaya başlamıştır. Çevre politikaları alanındaki ilk somut adım, *2009'da AB-Orta Asya Çevre ve Su İşbirliği Platformunun* (WGECC) kurulması ile gerçekleşmiştir. AB ve Orta Asya ülkeleri arasındaki çevre, su ve iklim değişikliği alanındaki işbirliğinin referans çerçevesi olarak kabul edilen bu bölgeler arası oluşumda İtalya lider ülke konumundadır. Gerek tarafları gerekse dünya kamuoyunu ve diğer batılı ülkeleri de güvenlik endişeleri hususunda memnun eden “çevre” temalı işbirliği ve bölgeler arası yaklaşım; artık strateji, platform, kurum ve kuruluşlar ile gelinen süreçte, 2007 AB-Orta Asya Ortaklık Stratejisinin 2019 yılında revize edilip güncellenmesiyle, yeni bir boyut kazanmıştır.

2019 yılındaki bu güncelleme ile birlikte yeni dönem stratejisine *AB-Orta Asya Yeni Ortaklık Stratejisi* adı verilemeye başlandı. Bu yeni dönemde sivil toplum kuruluşlarının temsilcilerinin 2010 yılında kurulan Orta Asya Yatırım Kolaylıkları Programı ile bölgedeki altyapı yatırımlarından yararlanmaya katkıda bulunduğunu vurgulayan AB tarafı; çevrenin korunmasında, *Bölgede* gerek belediye altyapısını gerekse entegre su yönetimini ve özel sektör gelişimini desteklediğini açıklamıştır. Stratejinin güncel halinin kabulünün ardından yine 2019 yılında Bişkek'te düzenlenen AB Orta Asya Forumu'nun başarısı üzerine, Orta Asya ülkeleri ve AB'den 150 sivil toplum ve hükümet temsilcisi, derinlemesine tartışmalar, fikir alışverişleri ve değerlendirmeler için yeniden bir araya getirilmiştir. Bu gelişmelerle, 2007 döneminden

farklı olarak; başta iklim değişikliği, çevre koruma ve cinsiyet eşitliği olmak üzere çeşitli alanlara odaklanmak yeni dönemde netleşmiştir. Özellikle çevre sorunları, kamu sağlığı, eğitim, ticaret ve hukukun üstünlüğü konularında bölgesel işbirliği ve AB değerlerinin kazandırılması hedeflenmiştir. 2009 tarihli CAWEP, Orta Asya'da bölgesel ve ülke genelinde enerji ve su güvenliğini teşvik etmek için AB, Dünya Bankası, İsviçre ve İngiltere arasında bir ortaklıktır. Böylelikle kendine üye olmayan İsviçre ve günümüzde İngiltere gibi ülkelerin de dahil olduğu Dünya Bankasının başı çektiği bir bölgeler-arasıcı işbirliği ağına da taraf olmuştur. 3 Aralık 2021 tarihinde başlatılan ve Avrupa Komisyonu tarafından yönetilen ve finanse edilen ve de bizzat Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD) tarafından 12 aylık bir periyot boyunca uygulanması öngörülen Avrupa'yı Orta Asya'ya bağlayan *sürdürülebilir ulaşım koridorları etüdü* çevre konusunun görüldüğü bir diğer işbirliği zemini olmuştur. Burada fiziksel altyapının yanı sıra koridor kurabilmek için *Bölgede* çevrenin de korunup yönetilebilmesi ve yumuşak bağıllık unsurlarını burada korumak, gelecekte TEN-T projesine (AB ulaştırma ağı) Orta Asya ülkelerini dahil etmede bir ön koşul olarak görülmüştür. Nitekim bu etüd ile de Avrupa ve Asya'yı Birleştirmeye İlişkin *AB Stratejisi (2018)*, *Orta Asya Stratejisi (2019)* ve *Avrupa Küresel Ağ Geçidi Ortaklıkları Stratejisi (2021)* hedeflerine katkı sağlanması arzu edilmiştir. AB söz konusu stratejik adım ve girişimler ile Orta Asya Bölgesinde çevre mevzusu için olan bakışına, dünya kamuoyunda netlik kazandırmıştır. Neticede, BM Ticaret ve Yatırım Konferansı'nın, 2020 Dünya Yatırım Raporuna göre; AB'den gelen yatırımlar Orta Asya Bölgesinin toplam doğrudan yabancı yatırımının yüzde 40'ını oluşturmaktadır. Bu nedenle gerek ekonomik çıkarların orta ve uzun dönemde sağlam bir zemine kavuşturulmak istenmesi, gerekse bu yatırımların devamlılığı ve buna rağmen sürdürülebilir çevre tedbirlerinin bölgede yeterince alınmamasından kaynaklanan kirlilik ve tahribata karşı duyarsız kalınmadığının ifadesi açısından; görünürde çaba gösterme rolüne bürünen AB'nin, bu yatırımlara bölgesel ve uluslararası kamuoyunda tepki toplanmasının da bir ölçüde önüne geçmek istemesi, çevre politikaları odaklı bölgeler-arasıcılıkta kendini açıkça belli etmektedir. Nitekim farklı kuruluşların ve paydaşların devreye girmesiyle söz konusu çaba ve etkinlikler küresel kamuoyu ve bölge kamuoyunda daha fazla görünürlük kazanmakta ve daha yönetimsel, simetrik bir portre çizmektedir. Aynı nedenle AB'nin; SEM, CAREC gibi kuruluşların zirve, strateji ve işbirliği etkinlikleri ile sağladığı *strateji gündemlerinin* yanı sıra, AB-ASEAN ilişkilerine başvurması, UNEP, CAS, USAID, GCA, EEAS, WECOOP, TACIS programı, RCEECA, Dünya

Bankası ve Birleşmiş Milletler 'in de desteklemiş olduğu UNECE ve PROGREEN oluşumlarının bazılarının mimarı bazılarının da tarafı olup bu etkinlik ve yapıları bölgeler-arasıcılıkta kullanmayı tercih etmesi, onun *genel stratejisini tamamlayıcı bir tavra* büründüğünü ortaya koymaktadır.

Bu bakımlardan, AB'nin, Orta Asya ile kurduğu ilişkide Avrupa Birliğinin kendine yaratmak istediği rolün; yani *merkeziliğinin* sağlanması ve *devamı* açısından yegane dayanağı, bunu meşru kılacak bir ilişki tavrına başvurmak ve meşruluk zemini arayışında, devlet merkeziliğine yeni bir alternatif yaratmaktır. Bölgeler-arasıcılık, uluslararası bir takım kuruluşlar, ortaklık protokolleri, konferanslar ve program tüzükleri yoluyla, ilişki ağlarının devletlerin de ötesine geçerek sınırlar üstü bir form kazanmasına yardımcı olmaktadır. Dünya kamuoyunda çevresel bozunmaya, iklim değişikliğine tavrı almada geç ve yetersiz kalmışlık gibi sorun sahalarında Orta Asya ile işbirliğine giderek bir tutum takınan AB; bir yandan bölgeler-arasıcılıkta hareket sahasının ve olumlu geri dönüşün en zengin hacimli olduğu bir yol seçmiş olmakla kalmamış, diğer yönden de ekonomik ve ticari çıkarların güvenlik endişelerinin geri planında yatan *müdahale etme güdüsüne de* cevap veren 'bir çözüm yolu' bulmuştur.

Çalışma, AB-Orta Asya ilişkilerini liberalist paradigmanın *karmaşık-karşılıklı bağımlılık* ve *neoliberal* perspektifiyle, AB ve Orta Asya'nın 'birbirleri arasındaki bölgeler-arasıcılık girişimlerinin' çerçevesini çevre siyaseti ekseninde analiz etmektedir. Akademik yazın, çoğu kaynakta, AB ile Orta Asya arasındaki işbirliği zeminini ayrıntılı bir biçimde değerlendirmiştir. Heiner Hänggi, Ralf Roloff ve Jürgen Rüländ'un 2006 yılında birlikte çıkardıkları "*Interregionalism and International Relations: A Stepping Stone to Global Governance?*" adlı kitapta da ifade edildiği üzere, bölgeler-arasıcılık; dünya bölgeleri arasındaki kurumsallaşmış ilişkileri ifade eder (Hänggi vd.,2006, s.16). Bu çalışmalarında Hänggi ve diğer yazarlar, uluslararası sistemin pragmatist ve liberalist çıkarlarla şekillendiğini ifade etmiş olup, neoliberalist yaklaşıma göre tarif ettikleri asimetrik aktörlük nedeniyle, bunun yerini almada küresel yönetim için gerekli olacak ve de daha dengeli bir uluslararası ilişkiler zemini hazırlayacak olan bölgesel arasıcılığa duyulan ihtiyacın altını çizmiştir (Hänggi vd.,2006, s. 152). Phillippe de Lombaerde, Fredrik Söderbaum ve Jens-Uwe Wunderlich'in 2015 yılında hazırlamış olduğu "Bölgeler-arasıcılık adlı" kitap bölümü çalışması (de Lombaerde vd.,2015, ss.750-765) ise AB' için bu tavrın yaygın olduğunu savunmuştur. Yazarlara göre, AB'nin dış politikalarında ve dış ilişkilerinde bölgeler-

arasıcı tutum derinden kök salmıştır. Eserin çıkarımından hareketle, bölgeler-arası işbirliği sadece ticaret ve yardımı değil, aynı zamanda siyasi diyalogu, kültürel ilişkileri ve hatta güvenlik işbirliğini de kapsamaktadır. AB; diğer bölgesel organlar veya kuruluşlarla bölgeler arası ilişkilerini resmileştirmek ve kurumsallaştırmak istemesine rağmen, uygulamada şaşırtıcı bir çeşitlilikte kurumları da *devre dışı bırakan* etkinlikler ve biçimlerde açığa çıkardığı ‘bölgelerarası veya gruptan gruba ilişkiler’ de sergileyebilmektedir. AB’nin diğer bölgeler üzerinde değer ihracı; devletlerarası etkileşimin sadece güvenlik problemi ile limitli olmamasından mütevellit, hukukun üstünlüğü, kamu sağlığını ve çevreyi koruma, sürdürülebilir ekonomi ve çevre, insan haklarının ve kadın haklarının korunumu gibi amaçlar ışığında gerçekleşebilmektedir. Liberalist perspektife göre tarif edilen bu durum için; Gratius (2018), Söderbaum vd.(2006) ve Telo (2016), uluslararası ilişkilerde bir tarafın daima *merkezililiği* kaybetmeme çabası içerisinde olduğu tespitinde bulunmuştur.

Bu tez çalışması devletlerin uluslararası ilişkilerde merkezi aktör olarak kalabilmek uğruna, yalnızca güvenlik ihtiyaçlarını karşılamak değil, ekonomik çıkarlarını da güvence altına alabilmek güdüsü ile davranabildiklerini iddia eden liberalist bakış ve akademik yazın üzerine hazırlanmıştır. Liberalist perspektifin öncülü kabul edilen idealist bakışa göre, ülkesinde çevre sorunlarına karşı politika geliştirme sürecine mutlaka yurtdışındaki çevre sorunlarıyla mücadele eşlik etmelidir. Buradan hareketle uluslararası çevre politikalarının icrasında dünya liderliğine soyunan Avrupa Birliği’nin aynı idealin yolunda giderek bir yandan idealist perspektife göre hareket ettiği diğer yandan da böyle davranarak yalnızca önüne çıkan fırsatları kollama gayesinde olmadığı, aksine kendi yapıcı ve davranışsal seçimleriyle kendini ortaya koyan bir aktör rolü çizdiği görülebilir. AB’nin Orta Asya üzerindeki çevre siyasetine yönelik bölgeler-arasıcı tavrı tam da bu nedenden ötürü liberalist yazın ve analiz perspektifinden yararlanılarak değerlendirilmiştir. Bu hususta tezin amacı Avrupa Birliği ve Orta Asya ilişkileri üzerinden çevre politikalarının bulduğu uluslararası desteği ortaya çıkarmak, mevcut uluslararası ilişkiler dinamiğinin bölgeler-arasıcılık perspektifiyle etkinliğini sorgulamaktadır. Nitekim AB üyeliği gibi doğrudan bir entegrasyon süreci zemininde bulunmayan bir bölgede ülkeler arası temasta, Avrupa değerleri ile ortak hareket etmeyen iktidar yapılarının şekillendiği Orta Asya devletlerinde, bölgeler-arasıcı rol üstlenecek kuruluş, oluşum, etkinlik ve sözleşme-ortaklık taahhütlerine duyulan ihtiyaç ortadadır.

Araştırma; bölgeler-arasıcılık yaklaşımını hem Avrupa hem de Orta Asya örnekleri ile ortaya konan girişimler ışığında betimlemek (i), söz konusu girişimlerin yakın geleceğinde başlatılan teşebbüs ve projelerin profilini araştırmak (ii) ve sorunlara getirdikleri çözüm yolları açısından açıklamak (iii), en nihayetinde diğer bölgeler arası girişimler ile karşılaştırmaya giderek hem çevre politikaları nezdinde hem de diğer bölgeler-arası teşebbüsler nezdinde değerlendirmeye gitmek (iv) adımlarını takiben formüle edilebilir. Bunlar ışığında AB'nin çevre politikalarında da üstlendiği merkezilik rolü irdelenecektir. Mevcut yazından hareketle; analiz, Orta Asya bölgesinin çevre geçmişini, Sovyetler Birliği'nin yıkılışından önce ve bağımsızlıkların kazanıldığı dönemden sonrayı tanımlayan dönemlere ayırıp hem tarihsel süreç izleme hem de jeopolitik inceleme metodunu kullanarak değerlendirmeye gidilmiştir. Uluslararası çevre politikalarının izlencesi ve değerlendirilmesi yönünden karşılaştırmalı metoda başvurulmuştur. Bu nedenle, Orta Asya çalışmaları, Asya-Avrupa ilişkileri ve uluslararası politik ekonomi ve çevre politikası tartışmaları zemininde; Orta Asya ve Avrupa'da politika yapımında yer alan uygulayıcıların karşılaştırılmasına Richard O. Snyder'in (2001) geliştirmiş olduğu ulusaltı karşılaştırmalı siyasal analiz metoduyla gidilmiş olup Kaiser'in (1968) bölgesel altsistemlerin etkileşimine yönelik modeline müracaatta bulunularak çıkarım sağlanmıştır. Çalışma, AB'nin idealist paradigmanın kabul edilen dört varsayımına başvurarak (Scott ve Hughes, 2015, s. 17), AB ve Orta Asya arasında çevre siyaseti merkezli ilişkiler ve bunu tamamlayan bölgeler-arasıcı yaklaşıma başvurarak kendi varsayımlarını ortaya koyabilmiştir. İlk olarak buna göre, Avrupa ve Orta Asya bölgeleri arasındaki etkileşim yalnızca güvenlik meselesi ile yani yüksek politika adı verilen sahaya sınırlı değildir. Devletler ve devletlerin dahil olduğu bölgeler-arası etkileşim aynı zamanda ticari firmalar, kuruluşlar veya bireyler aracılığıyla ekonomik/kültürel anlamda yani düşük politika adı verilen sahada da şekillenmektedir. Liberalizm perspektifi içinde, yüksek ve düşük politika varsayımına başvurularak bu çıkarıma varılabilir. Söz konusu durum AB ve Orta Asya'nın kendi alt bölgeleri ve diğer bölgeler ile ilişkileri için de geçerlidir. İkinci olarak, ortaklı stratejisi geliştiren ve bunu güncelleyen iki taraf yani Avrupa Birliği kuruluşları ve Orta Asya'daki uluslararası kuruluşlar arasında canlı bir etkileşim vardır. Liberalizm paradigması içinde neoliberalizm varsayımı bu önermeyi destekler. Nitekim uluslararası kurumların, ulusların; uluslararası sistemde başarılı bir şekilde işbirliği yapmasına izin verebileceği varsayımı bu iki bölge için de *tez çalışmasında* kabul edilmektedir. Üçüncü varsayım

göre, çevre politikaları da uluslararası sistemde farklı bölgelerin işbirliği için yine uluslararası kuruluş/kurumlara ihtiyaç duymaktadır. Liberalizm paradigması içinde kompleks karşılıklı bağımlılık varsayımı ve neoliberal perspektif, AB ve Orta Asya Bölgesi ülkelerinin ortaklık kurduğu kuruluşların; bu konuda başvurulan *bir çare* ve bölgeler-arasıcılık yöntemi olarak, iki tarafın çevre konulu öncelikleri ve işbirliği tarzını şekillendirmede ne derece aktif olduklarını tartışmamıza izin vermektedir. Dördüncü ve son varsayıma göre; Orta Asya'da beliren sosyal güçlerin, demokratik kazanımlardaki yetersizliklerin, uluslararası sistemde çevre konusunda çözüm üretme ve devletin çevre politikaları gibi bir alanda üzerine düşen görevleri yerine getirme şekli üzerinde etkili olduğu varsayılabilir. Burada oluşturulan bazı rejimler, zayıf bir düzeyde kalmış olsalar da, demokratik reformları gerçekleştirme yolunda adımlar atmaktadır. Liberalizm paradigması içinde post liberalizm varsayımına başvurarak, sosyal güçlerin; siyasi ve ekonomik güç, yapılar ve kurumlar üzerindeki etkisi batıda olduğu bu bölgede de kendini belirgin hale getirdiği varsayımına başvurulmuştur.

Bu tez çalışması, siyasi bölgelerin tarihsel emsallerini ve onu şekillendiren, çarpıtan hakim fikirleri keşfederek, bölgeler-arasıcılık adı verilen yeni bir etkileşim türünün doğasını ve çeşitli ekonomik, siyasi biçimlerini incelemektedir. Çalışmada tercih edilen karşılaştırmalı siyasal analiz, bölgesel ve bölgeler arası işbirliğine kalkışan ve kararsızlıkla buna devam eden devlet aktörleriyle karşı karşıya kaldıklarında milletler arası teşebbüs ve sivil toplum kuruluşlarının (STK'lar) zorlu rollerini de ortaya çıkarmaya yönelik olup uluslararası çevre politikası özelinde Orta Asya ve Avrupa Birliği örneklemini üzerinde gerçekleştirilmiştir. Orta Asya çalışmaları, Asya-Avrupa ilişkileri ve uluslararası politik ekonomi ve çevre politikası tartışmaları zemininde; Orta Asya ve Avrupa'da politika yapımında yer alan uygulayıcıların karşılaştırılmasına Richard O. Snyder'ın (2001) geliştirmiş olduğu ulusaltı karşılaştırmalı siyasal analiz metoduyla gidilmiş olup Kaiser'in (1968) bölgesel altsistemlerin etkileşimine yönelik modeline müracaatta bulunularak çıkarım sağlanmıştır. Uluslararası bölgeler-arasıcılığın çevre politikalarındaki güncel seyrine ilişkin bir profil ortaya çıkarılmak istenmiş olup, bölge politikalarında her iki bölge yani Orta Asya ve Avrupa Birliği için bölgeler-arasıcılık ve bölgeler-ötesicilik yönünden ne gibi kazanımlar ve kaybedilen potansiyelin var olduğu da ortaya konulmuştur. Avrupa Birliği'nin bizzat kendisinin etkin bir uluslararası bölgesel çevre politikası ortaya koymasındaki başarısının yanında, Orta Asya gibi iktisaden ve enerji işbirliği kanadında ortak zeminde buluşmak istediği

bir diğerk bölge üzerinde, çevre politikalarını da 'kendine göre şekillendirmek ister tarzda' olan yaklaşımı; Avery'nin (1973) ismen ortaya koyduğu "bölge dışına yankı sağlayabilme (extra-regional echoing)" tezi özelinde değerklendirilecek olup, AB'nin üçüncü ülkeleri ve dışarıdaki bölgeleri kendi siyaseti, ilişkileri ile kendini merkeze alan konumlandırmasının bir sonucu olarak etkileme şekli ve geleneğine ithafen olabildiğince açığa çıkartılacaktır. ASEM, CAREC gibi kuruluşların zirve, strateji ve işbirliği etkinlikleri ile strateji gündemlerinin yanı sıra AB-ASEAN ilişkileri, UNEP, CAS, USAID, GCA, EEAS, WECOOP, RCEECA, Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler'in de desteklemiş olduğu UNECE ve PROGREEN oluşumlarının Orta Asya'daki etkinliği, aynı analiz yaklaşımı temel alınarak, çalışmada incelenmiştir. Tez çalışması beş (5) farklı bölümden oluşmuş olup, ilk kısımdaki giriş bölümünün akabinde gelen ikinci bölümde kuramsal açıklamalar ve ilgili araştırmalar Avrupa Birliği-Orta Asya ilişkileri, uluslararası çevre politikasında işbirliği ve bölgeler-arasıcılık kavramı için ortaya konmuştur. Bu kısım dahilinde ilk olarak liberalist bakış açısının temel savları, liberalist perspektif dışındaki bakış açılarının bölgeler-arasıcılık kavramının doğuşu, pratiğe dökülmesi ve anlaşılmasına olan katkısı üzerinde durulmuştur. Devamındaki alt bölümlerde, kavramsal çerçeve tartışmalarına yer verilmiştir. Bu nedenle, bölgeler-arasıcılıkla ilgili ve ilişkili kavramların tanım ve karşılaştırılmasına da yer açılmıştır. Aynı çerçevede hangi disiplinlerle ilişkili olduğu konulu değerklendirmede de bulunulmuştur. Takiben uluslararası çevre politikaları izahına yer verilmiş olup bu türdeki politikalarda bölgeler-arasıcılığın yeri üzerinde durulmuştur. İkinci bölüme ait olan ileriki alt bölümlerde, bölge analizlerine yer verilmiş olup Avrupa Birliği'nin çevre politikalarına olan yaklaşımı ve dünyadaki diğerk bölgeler ile kurduğu ilişkiler analiz edilmiştir. Devam eden alt bölümde Orta Asya bölgesine odaklanmak suretiyle evvela AB'nin Orta Asya üzerinde bölgeler-üstü güç olma arayışı ve buna dair nedenleri analize dahil edilmiştir. İlerleyen alt kısımda, sırasıyla Orta Asya çevre sorunları ve çevre politikalarını üretim biçimi tarihsel süreç izleme metoduyla Orta Asya'ı ülke bazlı bölgelere ayrılarak irdelenmiştir. Araştırma bölümünde yer alan son alt kısımlarda ise AB-Orta Asya bölgesi devletleri arasında çevre politikaları alanında bölgeler-arasıcılık, gelecek çıkarımları ve paralel siyasal beklentiler üzerine yaklaşımları nezdinde incelenmiş ve AB-Orta Asya ülkelerinin çevre politikalarının geleceğine yönelik tahminlerde bulunulmuştur. Araştırma ve analize yönelik ikinci temel kısım böylelikle tamamlanmış olup, üçüncü temel kısımda bu çalışmadaki yöntemin ve kuramsal temeli, dördüncü temel bölümde tartışma ve

yorum ile tezi besleyen çıkarımlar, beşinci temel kısımda ise sonuç ve ileriki çalışmalara olan öneriler kısaca sunulmak istenmiştir.

1.1. Araştırmanın Arka Planı

Günümüzde, Orta Asya Bölgesi, doğal kaynaklar, özellikle petrol ve gaz kaynakları bakımından zengindir ve bu da onu bölgesel ve küresel enerji piyasalarında çok önemli ve sürekli gelişen bir oyuncu haline getirmektedir. Üstelik Orta Asya'nın konumu, onu çok uzaklara veya denizaşırı ülkelere bakmadan potansiyel ticaret ortaklarını bulabilecek bir konuma getirmektedir. Bölge yerkürede az bulunan ve çeşitli enerji kaynakları ve mineraller bakımından da zengindir. Aşağı havza ülkelerinde Kazakistan (uranyum rezervleriyle de tanınır), Özbekistan ve Türkmenistan'da önemli petrol, gaz ve kömür rezervleri bulunmaktadır. Yukarı havza ülkeleri, Tacikistan ve Kırgız Cumhuriyeti, gelişmemiş hidroelektrik potansiyeli açısından zengindir. Bunlara rağmen Soğuk savaş sonrası dönemde Orta Asya, etnik çatışmalar nedeniyle istikrarsız bir bölgeye dönüşmüştür. Sovyetler Birliği çöktükten sonra, bu ülkeler, ekonomik yeniden yapılanma ve artan yabancı yatırımın bir sonucu olarak şimdilerde daha da kötüye giden bir ekonomik durgunluk dönemine girmişlerdir. Bölge ekonomisini güçlendirerek, dış yatırımlardan gelecek geliri hedeflemek, ucuz hammadde ve enerji ihtiyacını lehine çevirmek isteyen Orta Asya bölgesine yakın duran Çin, Rusya, İran ve Hindistan gibi aktörler ile bölgeye nisbeten uzak duran Avrupa Birliği gibi oluşumlar ve de deniz aşırı bir uzaklıkta bulunan ABD gibi güçler bölge üzerinde üstünlük kurmak ve etkili olmak istemektedir. Bu aktörler arasında Avrupa Birliği ile işbirliğinde çeşitli kazanımlar elde etmek isteyen Orta Asya'daki bölge ülkeleri, türlü ortaklık ve işbirliği girişimlerinde bulunmuş, bunların sonucu olarak çevre siyasetinde yaratıcı çözüm üretme ve sorunları bertaraf etme hususunda destek kazanmıştır. Günümüzde AB tarafından sağlanan bu destek, bölgeler-arası harekette yer alan pek çok kuruluş sayesinde daha da etkin bir geri dönüş sağlamaktadır. Bu desteğin geri planında, AB ülkelerinin ekonomik ve ticari çıkarlarının ve ortaya çıkacak asimetrik dengesinin söz konusu olduğu kadar, çevre tahribatı ve sürdürülebilirlik yönünde uzun vadede doğabilecek olası olumsuz sonuçların da analiz edilmesi artık bir zorunluluk olmuştur. Orta Asya'da çevre koruma standartlarının geliştirilmesi ve bozulmaya karşı tedbirler almak, bu ülkelerin bir yandan küresel çevre siyasetine katkı sağlamasını mümkün kılacaktır. Dünya kamuoyunda bu yönden bölge ülkeleri; batı ülkeleri ile dost

ve saygın bir görünüm kazanacak, diğer yandan da AB ülkelerinin değerlerinin ulusal düzeyde benimsenmesinin yolunu açılacaktır. Bu süreçle AB ile entegrasyon daha fazla ticari ilişki, yatırım ve kaliteli bir yaşam ortamının ve de çevrenin oluşumuna katkı sağlayan bir süreç olarak kabul görebilecektir. Söz konu ilişkilerde ilerlemenin en çok çevre alanında sağlanıp, örnek teşkil ederek, hukuki ve sosyal diğer alanlarda daha kuvvetli bir şekilde devam ettirilmesi de olasıdır. AB'nin bölgeler-arasıcılığı ile etkinlik kazanan, *Bölge* ülkelerini *Batiya* entegrasyona çekici bu 'ivme'; diğer yandan Çin ve Rusya'nın AB'yi *bölgede* rakip görmesine yol açmaktadır. Avrupa Birliği enerji kaynakları zengini olan bu coğrafyaya dair sürdürülebilir ulaşım çevre ve enerji koridoru projelerine zemin hazırlayarak uzun vadede enerji girdilerini daha da minimize edebilecektir. Öte yandan bir müttefik elde etme şansı doğan Orta Asya ülkeleri hem ekonomik durgunluğun aşılmasında dış yatırım, yardım ve finansman desteğinden yararlanabilecek, hem de bölgeye yakın coğrafyada olan ve saldırgan bir dış siyaset izleyen Rusya gibi veya domine edici bir ekonomi stratejisi ile hareket eden Çin'e karşı elini güçlendirebilecektir. İki taraf arasında bölgeler-arasıcılık sayesinde; devlet kuruluşları haricinde ikinci ve üçüncü sektör kuruluşlarını, uluslararası diğer örgütler ile uzantılarını da kucaklayacak bir ilişki stratejisinin devreye konacak olması, bahsi geçen süreci hızlandırıp yönetişimsel anlamda daha adil kılacaktır. Öte yandan bölgeler-arasıcılık bu nisbeten hızlı ilişki ve yardımlaşma ortamında bir takım gizli çıkarların göz ardı edilmesi ve bunların sonuçlarının hesap edilmemesi gibi sakıncalar da doğurabilecektir. Bu sakıncalardan biri bölge ülkelerinde kirlilik ve çevresel tahribatın dinamikleşen ikili bölgesel ilişki ortamında artan dış yatırımların ve çevre duyarlılığı düşük üretim tarzlarının yaygınlaşmasına bağlı olarak artmasında gözlemlenebilir.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, bölgeler-arasıcılığın çevre politikalarına, uluslararası işbirliği yönünden daha etkin bir boyut kazandırılmasına olan etkisini; nedenleri ve etkileri ile ortaya çıkarmaktır. Bölgeler-arasıcılık ile Orta Asya bölgesi gibi iktisaden geri kalmış bölgeler; daha hızlı bir şekilde kalkınabilecek ve uyum sağlamak istedikleri sistemler ile daha yönetişimsel bir işbirliği zemini yakalayabilecektir. Bu etkinliğin iktisaden ve sosyal, kurumsal ve hukuksal yönden olumlu ve olumsuz geri dönüşleri olabilecektir.

Söz konusu varsayımın liberalist perspektifin savlarına bağlı kalınarak ortaya atılması tez çalışmasının temel bakış açısını ortaya çıkarmaktadır. Bölgeler-arasıcılık anlayışı ile AB ile Orta Asya'nın girdiği işbirliği sürecinin çevresel sorunlara yönelik strateji geliştirme ve farkındalık yaratma hususunda yardımcı olduğunu göstermek, çalışmanın hedefleri arasındadır. Bölgeler-arasıcılık çevresel sorunlarının çözümünde somut çıktılarının elde edilmesinde daha hızlı sonuç verecektir. Deneysel olmayan bir inceleme gerçekleştirilecek olup bulguların öncelikli amacı, çevre politikaları alanında yapılan reformların bölgeler arası işbirliğine gidilmeyen saha ve dönemlere kıyasen artmış olduğunu ve iyileşmelere gidildiğini ortaya koymaktır.

1.3. Araştırmanın Problemi

Çalışma, Orta Asya ve AB ilişkilerinin gerek dönemsel gerekse birbirinden farklılaşan bölgesel yaklaşımları arasındaki yerini analiz ederek, 2007'den sonra çevre konusunda işbirliğinin bölgeler-arasıcılık ile giderek daha yönetimsel kılınp güçleniyor olduğu gerçeğini ortaya koymuştur. Bu araştırma aynı zamanda, bölgeler arası işbirliğine gitmenin gelişmekte olan ülkelere sağlayacağı yararı gözler önüne çıkarmak adına büyük önem taşımaktadır. “Bölgeye yakın hangi aktörler Orta Asya'nın çevresel menfaatlerinin tersine bir politika içerisinde hareket etmektedir?” sorusu problemi tarif etmede akla gelen ilk soru olmuştur. Burada Orta Asya'nın büyük çevresel sıkıntılar yaşadığı ve bunları aşmak adına AB ile işbirliğine gittiği vurgulanmıştır. “Orta Asya birbirlerinden bağımsız olarak ve işbirlikçi tavra sırtlarına dönerek hangi yollar ile çevresel sorunlara karşı girişilen politikalarda çözüm aramaktadır?” sorusu ise alternatif istikametteki ulusal stratejileri ve bunlara dair problemleri tarif etmemize yarayacaktır. Bölgeler-arasıcılığın alternatif yollar arasında en işbirlikçi ve etkin yollardan biri olduğu gerçeği ve daha simetrik bir denge kurup hızlı sonuç almada kendi başına çok önemli ve de olumlu bir faktör yarattığı anlatılmıştır. “Çeşitli bölgesel kurum/kuruluş ve diğer benzeri aktörlerin izlemiş olduğu politikalardaki eksiklikler nelerdir?” sorusu ise peşine düşülecek kurumsal işbirliği sahalarını ve etkinliğine yönelik sorunları tarif etmemize yarayacaktır. “Bölgeler arası işbirliğine yer vermeyen bir çevre politikası, sonuçları küresel ve bölgesel düzeyde olan çevre sorunlarına uluslararası eksende çözüm üretmekten uzak olup etkinlik yaratmada başarısız olacak ve ülkelere zaman kaybettirecektir.” sorunsalı (problematığı) üzerinde bilhassa durulacaktır.

1.4. Araştırmanın Önemi

Bu araştırma bölgeler-arasıcılığının kapasitesinin belirlenmesi ve uygulamalardaki tereddüt, engeller ile eksikliklerin neler olabileceğinin saptanması açılarından yazına önemli bir katkı sağlayabilecektir. Soğuk Savaş sonrasında bağımsız rejimleriyle ortaya çıkan, dar anlamıyla Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Tacikistan; geniş anlamda ise Afganistan, Pakistan'ın kuzeyi, Doğu Türkistan ve Tibet, Moğolistan ve Rusya'nın bir kısmı ile kuzeydoğu İran'ı içeren bölgede çevresel adaleti de içeren insan hakları taahhütlerinin bölgeler-arasıcılıkla etkin bir şekilde yerine getirilmesi, küresel pandemiyle mücadele de dahil olmak üzere pek çok konuda ülke rejimlerini daha başarılı kılacaktır. Söz konusu başarı, bu ülkelerin sosyal tabanlarını meşru yoldan arkalarına almalarının yanında uluslararası toplumun ve batılı ülkelerin desteğini kazanma uğruna atılmış adımların da bir ürünü olarak da görülebilecektir. Dolayısıyla bu çalışmayla bölgeler-arasıcılığın kuramsal analizi ve sonuçlarının değerlendirilmesi akademik yazında ve bölge siyasetine alternatif, sorunlara çözüm arayışında büyük önem taşımaktadır.

Ekonomik ve uluslararası politik çıkarların gölgesinde batılı ülkelerin Orta Asya'ya yönelik bölge politikalarına olan katkısı ve samimiyeti özünden sapmadığı sürece, bölgeler arası diyalog ve diplomasi temaslarının kurumsallaşması ve geleneksel zirveler ile ilgili kuruluşlar arası ortaklık sözleşme ve taahhütleri sayesinde iyileştirici etkinin çekiciliği daha da artacaktır. Bölgeler-arasıcılığı tanıtip analiz eden bu tarz çalışmaların çekiciliği yayma ve proje üretme konusunda da olumlu bir katkı sağlayacağı düşünülebilir. Araştırma sorusu, yani bölgeler-arasıcılığın büyük ve olumlu fark yaratan potansiyeli olduğuna yönelik görüş, liberalizm paradigmasının da öngördüğü üzere, gün geçtikçe birbirine daha bağımlı hale gelen dünya uluslarının; bu bağımlılık ve ortak çözüm üretme sürecinde bazı modellere ihtiyaç duyduğunu önemle hatırlatmaktadır. Bu araştırma, yani bölgeler-arasıcılık potansiyelini geliştirme gerekliliğinin peşine düşen analiz; küresel sonuç doğuran çevre problemlerine çözüm arayışında yerleşik bir metodun daha da geliştirilmesi hususuna dikkatleri çekmektedir. Günümüzde, Aral Gölü'nün pamuk mono-kültürü sonucu kurumması, Hazar Denizi'nin kirlenmesi, içme suyunun kirlenmesi, toprağın tuzlanması, toprak erozyonu gibi *örnek verilebilecek pek çok başlıkta tek başına çözüm üretmede pek şansı olmayan* Orta Asya bölgesindeki ülkelerin ortak çözüm üretmede bir yol haritasına kavuşması önem arz eder. İşbirliğine giderek çözüm üretilmesi gibi hususlarda bu ülkelerin donatılması, işbirliği süreçte

farklı küresel bölgeler için de derslerin çıkarılması, bu araştırmanın neden takip edilmeye değer olduğunu ilgililere gösterebilir. Bölgeler-arasıcılığın belirgin bir başlık altında yani çevre siyaseti gibi bir politika sahasında olumlu bir etkinlik ve fark yaratıyor olduğunu görmek, söz konusu tutum ve yaklaşımları diğer politik sahalara da uyarlamak yönünden ilham kaynağı olabilir. Çalışma bu sebeplerden teşvik oluşturma, model alma, ders çıkarma, ilham kaynağı olma, potansiyelleri görüp harekete geçirme vb. sebeplerden ötürü açıklayıcı ve destek, ilgi sağlayıcı olup, yazın için büyük önem arz etmektedir

1.5. Araştırmanın Hipotezi

Araştırmanın hipotezine göre, AB'nin hakimiyet sahası ve Orta Asya arasında gerçekleştirilen bölgeler-arasıcılık ekseninde ele alınabilecek işbirliği ve etkileşimin, bu ülkelerin çevre politikalarına olan duyarlılığı ve sahada uluslararası çözüm ve ortak çözüm geliştirme sahasında pozitif bir etki sağladığı öngörülmektedir. Bölgeler arası etkileşim geliştirilmediği politika başlıklarında bu ilerlemenin pek de sağlanamadığı sunulan alt hipotezlerden biridir. Grugel'in de ifade ettiği üzere (2004); AB'nin dünyanın diğer bölgeleri ile (Latin Amerika ve Afrika gibi) geliştirdiği bölgeler arası işbirliği stratejisi ile daha da başarılı olduğu sahalar olduğu, bu başarının ardında kurumlar arası etkileşimin diyalogun ve demokratikleşme düzeyi gibi diğer bazı değişkenlerin etkili olduğu gösterilmek istenmiştir. Hipotezin bağımlı değişkeni ulusal çevre politikalarını uluslararası destekle çözüm üretme düzeyine çekme, oluşturulan ortak girişim sayısı ile niteliği ve etkinlik sağlayan işbirlikçi çözüm süreçleridir. Bağımsız değişkenler ise; bölgelerin birbirinden bağımsız koşullarda oluşturulmuş kurum veya kuruluşlarının ortak girişimde bulunma oranı, onları etkileşim ve işbirlikçiliğe iten etmenler olarak ifade edilebilir.

Bölgeler-arasıcılık perspektifinin geliştirilmesi ve bu ekseninde politik çözüm üretme, analizde bulunma ve bölgeler arası karşılaştırma yaparak işbirlikçi girişimde yer alma; Avrupa Birliği ve Orta Asya bölgeleri arasında çevresel konulara duyarlılık ve problemlere çözüm üretmede daha olumlu bir katkı sağlamaktadır (Pobedinsky ve Shestak, 2020). Söz konusu olumlu tabloyu, basında yer alan haberlerin çevresel duyarlılığa yönelik başlıklarda önceki dönemlere göre daha fazla nicelik ve nitelikte yer almaya başlaması, dolayısıyla farkındalığın artması ile birlikte varsaymak mümkündür.

Ayrıca, bu ülkelerde uluslararası arası kuruluşların ortak proje sayılarının artması, bir takım reformlar ve düzenlemeler ile gerek mevzuatlarında gerekse kurumsal altyapılarında düzenlemelere gidildiği; yine çevre konusunda etkinliğin, uluslar ve bölgeler-arasıcılığın daha ileri bir düzeyinde artmış olduğu yönünde varsayımında bulunulmuştur.

1.6. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Çalışma kapsamında metodoloji ekseninde, süreç izleme yöntemi kullanılmıştır. 1990 yılı sonrası dönem, genel olarak günümüz çevre siyasetinin AB-Orta Asya ilişkileri yönünden anlaşılabilmesi için önemli bir dönem olarak kabul edilmiştir. Nitekim Kazakistan'ın egemenlik bildirgesinin ilanı ile bölgedeki ilk kurulan cumhuriyet açığa çıkmıştır. Genel olarak, Orta Asya'daki ülkelerin kuruluş tarihi bu yıldan sonrası olduğundan, tarihsel yönden izlenmesi tercih edilen zaman aralığı; 1990-2021 olarak belirlenmiştir. Çalışma Avrupa Birliği'nin çevre politikalarının tarihi üzerine olmayıp, çevre siyasetinin bölgeler-arasıcılıkla Orta Asya bölgesiyle gördürülüş biçimine dairdir. Söz konusu süreç ve benzer kesit zaman analizi AB çevre politikaları için de söz konusu olmuş, araştırma sınırlılığının zaman aralıkları yönünden kabulüyle analiz, çıkarım ve tespitlere dair, eksen kaymasının önüne geçilmek istenmiştir. Süreci daha iyi anlamak için dönemlere ayırarak inceleme gerçekleştirilmiştir. Nitekim AB'nin Orta Asya ülkeleri ile kurduğu ilk diplomatik temas 1993 yılında gerçekleşmiştir. Benzer şekilde, sınırlılıklar dâhilinde çoğunlukla, bu zaman aralığına dair dokümanı toplama yoluna başvurulmuştur. Araştırma konusu bölgeler-arasıcılık olduğundan Orta Asya'daki tüm ülkelere yönelik örneklem seçimine başvurulacak olup, çevresel sorunların giderilmesinde yalnızca basında ve küresel gündemde en fazla ismi geçen ve tahribat yaratan meseleler üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte, bölgeler arasında; çevre politikalarını uluslararası bir hale getirme yolunda açığa çıkan rekabet ve işbirliği denklemi içerisinde, yalnızca AB ve Orta Asya arasında geçen gelişmeler analiz edilmiştir.

Çevre politikasındaki işbirlikçi tavır, tüm bölgeler-arasıcılık faaliyetleri arasından bir örneklem olarak seçildiğinden; nicel tanımlayıcı veriler, nitel ifadeler, tarihsel bilgi ve gelişmeler, çevresel sorunlara yönelik seçilen örnekler, şekil, grafik, istatistiki veriler, tablo ve haritalar kanalıyla analiz yaparken kullanılacak dokümanlar, yalnızca bu

örnekleme özgü ve ilişkin olan kaynaklar arasından seçilmiş ve bunlarla sınırlı tutulmuştur. Araştırma tasarımı tüm bu açılardan nitel bir vasa sahiptir. Araştırmanın 2022’de tamamlanması planlanmıştır ve bu yıla kadar olan analizler ile sınırlıdır. Çalışmanın temel izdemini AB-Orta Asya arasındaki uluslararası çevre siyaseti konulu bölgeler-arasıcı yaklaşımlar oluşturmuştur. Avrupa Birliği ve Orta Asya’ya hiç seyahat edememiş olmak, araştırma için finansal destek almamak, çalışmaya dair açığa çıkan bir diğer sınırlılık olarak ifade edilebilir.

1.7. Tanımlar

Bölgeler-arasıcılık: İki bölgesel siyasal güç arasındaki ilişkileri ifade eder. Bölgeler arası *rol üstlenen kuruluşların devreye sokulması* etkinliğine yönelik olan tabir yazında en yaygın olanıdır. Bununla birlikte bölgeler arası ilişkileri geliştirmeye yönelik temaslara *ağırlık verme tavrını veya davranışını* bir siyasal oluşuma atfetmek bir diğer yaygın kullanım alanıdır. Burada analiz yapmaya konu olan bu yaklaşım için, daha büyük bir detaylı ayırım (nüans) sağlanmaya çalışılırsa, ortaya çıkacak anlam, eş zamanlı iki bölgeselcilik ve bölgeler-arasılık sürecinin nasıl etkileştiğini veyahut bu iki sürecin birbirlerini nasıl etkilediğini, bölgelerin kendi bilincini, çevresini nasıl şekillendirdiğini ve de ortaya çıkan bir dünya düzeninin kurumsal gelişimini hangi yoldan etkilediğini kapsamalıdır.

Uluslararası çevre politikası: Uluslararası çevre politikası iklimin korunması, sürdürülebilir enerji politikası, biyolojik çeşitliliğin korunması ve ormanların, denizlerin ve toprakların korunması gibi bir dizi konuyu kapsayan, uluslararası ilgiliği ve aktörleri devreye sokan çevre politikası türüdür. Diğer ilişkili olduğu sorunlar ve konular ise çölleşme, sürdürülebilir atık yönetimi ve tehlikeli maddelere karşı korumadır.

Avrupa Birliği: Avrupa Birliği (AB), 27 Avrupa ülkesi ile var edilmeye devam edilen, benzersiz bir ekonomik ve siyasi birliktir. AB demokratik değerleri destekler ve dünyanın en güçlü ticaret bloklarından biridir. Ülkelerin on dokuzu resmi para birimi olarak avroyu paylaşmaktadır. Bir AB ülkesinin vatandaşlığına sahip olan herkes aynı zamanda otomatik olarak AB vatandaşıdır. AB vatandaşlığı, ulusal vatandaşlığa ektir ve onun yerini almaz. Avrupa ülkelerinin (kırk dört ülkeden yirmi yedisininin) bir örgütü olan Avrupa Birliği (AB), ekonomik ve siyasi entegrasyonlarını denetlemek için 1993 yılında kurulmuştur. Maastricht Antlaşması tarafından oluşturulmuş ve AB'nin

içinden çıktığı Avrupa Topluluğu'nun (EC) tüm üyeleri tarafından onaylanmıştır. AB ülkeleri 2022 yılı Mart ayı itibariyle; Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Hırvatistan, Kıbrıs Cumhuriyeti, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İrlanda, İtalya, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Malta, Hollanda, Polonya, Portekiz, Romanya, Slovakya, Slovenya, İspanya ve İsveç olarak sıralanabilir. AB nüfusu 2022 itibariyle 446 milyon civarındadır (worldbank.org, 2022).

Orta Asya: Bir politik bölge olup 5 ülkeden yani Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'dan oluşmaktadır. Beş ülkenin toplam nüfusu 69 milyon olup, Özbekistan en yüksek nüfusa sahiptir (worldbank.org, 2022). Coğrafi olarak, Orta Asya, batıda Hazar Denizi'nden doğuda Çin ve Moğolistan'a, güneyde Afganistan ve İran'dan kuzeyde Rusya'ya kadar uzanan bir Asya alt bölgesidir. Bölge, eski Sovyet ülkelerinden, yalnızca 5 ülke ile birlikte, bir politik bölge olarak tabir edilmektedir. Son 100 yılda 5 Orta Asya devleti Sovyetler Birliği'nin bir parçası olarak ve daha sonra bağımsız devletler olarak farklı bir gelişme yolundan geçmiştir. Dolayısıyla Moğolistan ve Afganistan gibi ülkeler coğrafi olarak Orta Asya'da kabul edilseler dahi siyasal olarak bu bölgenin ülkeleri ile birlikte anılmazlar.

2. KURUMSAL AÇIKLAMALAR VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

2.1. Kuramsal Çerçeve

Bu bölümde, tezin kuramsal kapsamını meydana getiren liberalist perspektif ve bu bakış açısı ile bölgeler-arasıcı uluslararası siyaset tarzına olan dair analizin nasıl olması gerektiği, liberalist perspektifle devletler ve bölgeler arası aktörlerin, uluslararası davranış şekillerini biçimlendirme süreci açıklanmaktadır. İlaveten diğer kuramların *bölgeler-arasıcı* uluslararası *tavır* ve *siyasete*, onun doğuş ve de algılanış sürecine olan katkısı bu bölümde anlatılmaktadır. İlk olarak liberalist perspektif, akabinde ise aynı perspektifin karmaşık-karşılıklı bağımlılık ve düşük politika unsurları yani ticari firmalar, kuruluşlar veya bireyler aracılığıyla da devletlerarası ilişkilerin kurulabileceği kabülü değerlendirmeye alınmıştır. Burada kuruluşlar arası ilişkilerin geliştirilebileceği varsayımından hareketle liberalist perspektifte bölgeler-arasıcılık unsuru anlatılmak istenmiştir.

Tez çalışmasında liberalist perspektife dayalı analiz ve değerlendirmeye gitmenin temel sebebi, Orta Asya ile kurulmak istenen ticari ve kültürel bağlar, bölgeler-arasıcı kuruluşlar ve etkinlikler ile kazanılmak istenen işbirliği ve de ülkelerin uzun vadede ekonomik, kültürel ve küresel çevresel adalete yönelik çıkarlarını korumak isteme hedeflerinden kaynaklanmıştır. Liberalist perspektif kapsamında, Avrupa Birliği'nin Orta Asya bölgesi ile geliştirdiği çevre siyaseti konulu bölgeler-arasıcı gayretler, karşılıklı kazanımlar, gözlemlenen ve gerçekleşmesi beklenen olası sonuçların analizi aktarılmak istenmiştir. Avrupa Birliği'nin Orta Asya ile çevre konusunda işbirliğine gitmek istemesinin nedeni, bölgedeki aktörlerin iktisadi ve teknik, finansal kabiliyetlerinin küresel ve bölgesel çevre sorunlarını çözme konusunda yetersiz kalmasından kaynaklanmaktadır (Bossuyt, 2019, s. 4). Buna ilaveten Orta Asya Bölgesinin günümüz ve gelecekteki diğer siyasal konularda özellikle enerji, ulaşım güvenlik ve ticari/ yatırım sahalarında ortaklık mevzusu için, AB için de büyük potansiyele sahip olarak görülmesi bahsi geçen işbirliği hevesinin ardında yatan diğer nedenlerdendir. Bu nedenler, tez çalışmasının araştırma bölümünün ileriki kısımlarında belirtilmektedir.

2.1.1. Liberalist Perspektif

Uluslararası İlişkiler teorileri, her biri farklı bir teorik bakış açısını temsil eden çeşitli mercekler aracılığıyla çevremizdeki dünyayı anlamamıza ve anlamlandırmaya çalışmamıza izin verir. Bu teoriler arasında liberalizm, Eric Shiraev'in modern tanımına (2014) göre, birbiriyle ilişkili üç ilke etrafında dönen bir düşünce okuludur. Bunlar, uluslararası ilişkilerin yalnızca güç siyasetinden doğmadığı varsayımı, karşılıklı faydalanma ve işbirliği ile şekillenebildiği varsayımı ve de devlet tercihlerinin yapılmasında, siyasal kararların alınmasında sivil toplum ve kimi uluslararası kuruluşların etkili olduğu varsayımdır (Shiraev, 2018, s. 78). Liberalist perspektif, uluslararası ilişkiler analizlerinde kullanılırken, düşük siyaset, idealizm, karşılıklı bağımlılık, demokratik barış teorisi ve bölgesel barış teorisi gibi kavramların kullanılmaya başlanmasıyla, açıklayıcılık yönünden daha da zenginlik kazanmıştır.

Yüksek siyaset, devletin bekası için mutlak surette gerekli olanlardır. Bu siyaset türü, askeri, ulusal güvenlik ve diplomasiyi içeren konuları içerir. Öte yandan ekonomik ve ticari kuruluşların da dahil olduğu devletler arası ilişkilere dair olan düşük politika, liberalist perspektife dayalı analizlerde popülerlik kazanmış, uluslararası ilişkilerin yalnızca yüksek siyasetle şekillenmediği savunulmaya başlanmıştır. Düşük politika genellikle çoğu iç meseleyle birlikte ekonomik ve sosyal kaygıları içinde barındırır. Başka bir deyişle düşük politika yönetim meselelerine odaklanır (Jackson vd, 2007, s.106).

Mütekabil, mütüel veya iki taraflı bağımlılık adları da verilen karşılıklı bağımlılık, uluslararası ilişkilerde; ülkeler arasında veya farklı ülkelerdeki aktörler arasında karşılıklı etkilerle karakterize edilen durumları, bir bağımlılığı veya bunu hesaba katan bir davranış türünü ifade eder. Sosyal alışveriş kuramına göre karşılıklı bağımlılık kuramı; nasıl kişiler arası ilişkileri, bir tür bireysel bağımlılığa göre şekillenen ve insanların birbiriyle devamlı temas halinde olması, diğerinin tecrübelerini etkilemesine göre var edilen bir ilişki türü olarak görüyorsa, aynı şekilde uluslararası ilişkilerdeki bağımlılık kuramı da benzer *şekillenme sürecini* devletler arası temas ve etkileme gücüne yormaktadır. Liberal perspektife göre devletlerin devamlı temas halinde olması ve birbirlerinin tecrübelerinden etkilenerek ilişkilerini şekillendirmeleri bu açıdan bağımlılık kuramına uygun düşmektedir (Rathbun, 2010, s. 21). Uluslararası ilişkiler teorisi tartışmasında demokratik barış, liberal bakış açısıyla özdeşleştirilir (Oren, 2016).

Demokratik barış kuramı, liberal demokratik devletlerin nadiren birbirleriyle savaşa girdiğini savunan bir teoridir. Dünya tarihine ait istatistiksel bulgular, demokratik değer ve sistemlere sahip iki devletsel oluşumun birbirleriyle savaşma olasılığının diğer ikililere göre düşük olduğunu göstermektedir. Örneğin diktatör ve diktatör ikililerinin, istatistiksel olarak daha orta düzeye yakın bir savaş olasılığı vardır. Benzer şekilde toprak barışı kuramı ise, istikrarlı sınırlara sahip komşu devletlerin yalnızca çatışmalardan kaçınmayacağını, aynı zamanda bölgesel tehdidin ortadan kaldırılmasının bu ülkelerdeki demokratikleşme sürecini kolaylaştıracağını öngörür (Hutchison ve Starr, 2017).

Buradan hareketle bölgeler arası işbirliğinin zenginliği, doğası ve etkisini en doğru açıklayan kuramlardan birinin liberalist perspektif olduğu söylenebilir. Liberalizme göre işbirliğinin temel nedenlerinden biri daha hızlı gelişebilmektir. Birlikte çalışan ülkeler, daha hızlı gelişebilmeleri için kaynaklarını bir araya getirebilirler. Belli bir kalkınma planı doğrultusunda çalışan ülkeler birbirlerinden kredi alabilmektedir. Ülkelerin mali imkânları yoksa birlikte borçlanabilirler (Attina, 2003).

Liberal perspektif, ülkelerin ortaya çıkardığı düzen kurallarıyla yaratılan çok taraflı işbirliği ile ülkelerin davranışlarını kısıtlamak için meşru bir zeminin ancak ve ancak uluslararası sistemdeki anarşiyi azaltabilmek için yaratılabileceğini savunmaktadır. Ülkeler belirli kuruluşlardan veya ağlardan mahrum kalmak istemediğinden bölgesel işbirliği sistemlerine yeşil ışık yakabilir. Böylelikle davranışlarına belli sınırlamaları da kendiliğinden kabul etmiş olurlar. Elbette ki bunun karşılığında diplomatik ağırlık kazanan küçük ölçekli ekonomiler uluslararası sistemde belirmeye ve parlamaya başlayacaktır. Bu tutum onların saygınlıklarını arttırmak ile kalmaz, ayrıca pazarlara ve doğal kaynaklara daha kolay erişim ve iktisadi büyüme için çeşitli fırsatlarla da tanışma fırsatı elde ederler (Neill, 1996).

Klasik liberalizmin önde gelenlerin isimlerinden Hume, Smith, Mises ve Hayek, uluslararası ilişkiler konusundaki görüşlerinde daha çok güç odaklıydılar. O sebeple bu düşünürlerin uluslararası ilişkilerde diğer bazı öncül liberalistlere göre, güç odaklı realist kurama daha yakın bir duruş sergiledikleri ifade edilebilir (van de Haar, 2011, s. 102). Öte yandan François-Marie Arouet yani Voltaire ve de John Locke gibi düşünürler, savaşların ulusların kazanımı için eskisi kadar popüler veya arzu edilen bir unsur olmadığını savunmuşlardır. Yani, liberal perspektifin yine ilk filozoflarından olarak, bu perspektifin uluslararası ilişkilerde insan hakları kazanımı için verilen

mücadeleye açıklama imkanı sunduğunu, dolaylı yoldan ilk anlatanlardan olmuşlardır (Harrison ve Boyd, 2018, s. 197).

Liberalizmin, klasik liberalizm, neoliberalizm, post liberalizm gibi uluslararası ilişkiler teorisinde farklı türlerinin olmasının yanında, daha önceden bahsedildiği üzere karmaşık karşılıklı bağımlılığı da temel alan bir tipinden bahsetmek mümkündür. Edwin van de Haar (2009)'a göre daha dört önemli klasik liberal düşünürün, David Hume, Adam Smith, Ludwig von Mises ve Friedrich Hayek'in çalışmaları klasik liberalizmin iç politikada olduğu kadar uluslararası alanda da uygulanabilir olduğunun anlaşılmasına büyük katkı sağlamıştır. Klasik liberalizm, uluslararası ilişkileri iç veya ulusal siyasi arenada siyasetin bir sonucu olarak gören tabandan tavana olarak tabir edilen bir perspektiftir. Uluslararası anlaşmalar ile tarafların gelecekte de etkileşimde bulunmaya devam edeceği beklentisine dikkat çeken neoliberalizm ise hem uluslararası kurumlar hem de yasalar, devletlerarasında karşılıklılığı teşvik eden bir bakış açısı olmuştur (Stein, 2008, s. 212). Post-liberalizm ise, liberalizm ve neo-liberalizmden türemiş ve sonrasında ondan ayrılmış, yakın geçmişte ortaya çıkan bir başka liberalist perspektiftir (Gray, 2014). Post-liberalizm, uluslararası ilişkilerde, devletleri ilişkisel, özgürlüğü ise özerklik ve kendine hakimiyet arasında bir denge olarak görmektedir.

Neoliberalistler, ulusların anarşik bir uluslararası sistemde başarılı bir şekilde işbirliği yapmalarına izin vermede daha çok uluslararası kurumların rolüne odaklanmaktadır. Ayrıca, yine bireysel düzeydeki veya yerel düzeydeki açıklamalara odaklanmakta ve sistemik faktörlerin etkisini vurgulamaktadırlar. Karmaşık karşılıklı bağımlılık adlı liberalist yaklaşım bir yandan neoliberalizmin bu vurgusunu eleştirirken, devletlerin de gerisinde bizzat toplumları birbirine bağlayan çoklu kanalların olduğu gerçeğine dikkat çeker. Gerek çok uluslu şirketler, gerekse gayri resmi ortaklıklar, kültürel bağlar ve bağlantılar, bu kanalların çeşitli örneklerinden yalnızca bazılarıdır. Bahsi geçen kanalları çoğunlukla uluslararası kuruluşlara indirgeme eğiliminde olan neoliberalist perspektiften bu yönüyle ayrılan karmaşık karşılıklı bağımlılık; neo realizme eleştiri getirirken de, bu sefer, dünya politikasının devlet dışı aktörlerden oluştuğuna yönelik varsayımına karşı fikir geliştirir. Klasik realizm anlayışında da var olan devletler arası hiyerarşi ve devletlerin uluslararası ilişkilerde tek aktör olduğu, tutarlı davrandığı, dünya politikasının şekillenmesinde de hükümet dışı aktörlerin etkin olduğu tezlerine de şüpheyle yaklaşır. Çok sayıda gündemin devletin gündemini yürütmede aracı olabileceğini savunan karşılıklı bağımlılık perspektifi, iç politikaya

nazaran dış politikada her zaman net bir gündemin sağlanamayacağı hususunu da ortaya koymaktadır. Karmaşık karşılıklı bağımlılığın var olduğu taraflar arasında sorun çözmede askeri metotlara başvurmak da olanaksızlaşmaktadır. Askeri kuvvetlerin önemi yalnızca en başında müttefik veya dostane ilişkilerin olduğu tarafın, daha sonrasında rakip oluşumlarla iyi ilişkiler geliştirme sürecinde anlam kazanabileceği ise bu perspektifte kabul edilmektedir (Keohane ve Nye, 1997). Bu varsayımlarından ötürü neoliberalist perspektife benzetilen ve onun çerçevesinin içinde anılan argümanlarıyla tanınırlık kazanmış olan karmaşık-karşılıklı bağımlılık yaklaşımına, özellikle kendine has bir ilişki denklemi geliştiren bölgeler arası siyasette analiz yaparken, daha sık olarak başvurulabilmektedir.

İçinde bulunduğumuz zaman diliminde Orta Asya bölgesinin diğer bölge aktörleri ve bölge ötesi oluşumlar içinde yer aldığı ilişki sarmalı, karmaşık karşılıklı bağımlılık perspektifinin savunduğu çoklu kanallar ve gayri resmi araçlarla kurulan bağlara örnek olma yönünden de büyük önem taşır. Sovyetler Birliği'nin yıkılışının ardından Orta Asya'ya yönelik olarak gelişen, Çin, Rusya ve ABD gibi devletler ile şekillenen Büyük Güç olma umudu ve buna dair çabaları, Orta Asya'nın Avrupa Birliği'ne birbirinden farklı kanallar yoluyla yaklaşım ortaklık kurmasına engel olmamıştır. Orta Asya ülkelerinin özellikle dış politikada çevre siyaseti konusunda AB ile ortaklığa gitmesi, bu bölgenin gündeminin çeşitli gündem unsurlarından etkilendiğine bir kanıt niteliği taşır. Gerek enerji koridoru oluşturma gayesi, gerekse enerji kaynaklarının AB'ye ulaştırılması hususunda, başka ülkelerdeki istikrarsızlık ve güvenliksiz ortam nedeniyle alternatif ortaklıklara gitme ihtiyacı, farklı politika başlıklarındaki gündemlerin, çevre siyasetine dair gündem oluşturma sürecine katkı sağladığının en açık kanıtlarından biri olmuştur. Nitekim AB, Orta Asya ile giriştiği çeşitli Ortaklık Protokolleri ve proje finansman etkinlikleri içerisinde sürdürülebilir çevre ve enerji temasını, AB'den ihraç edilecek bir değermişçesine devamlı ön plana çıkarmıştır. Neoliberal perspektifin öngördüğü gibi uluslararası kuruluşların da katkısıyla ilişkilerin ticari, kültürel, sosyal haklar, insan hakları çevresel adalet gibi alanlara da yayılmak istenmesi açıktır. Bununla birlikte hem devletlerin dinamik temasları ve ilişki kurma pratikleri, hem de uluslararası kuruluşların arabulucu ve ilişki sağlayıcı rolünün haricinde, farklı kanallar vasıtasıyla; AB'li kültürel ve hukuksal değerlerin ihracı, protokoller aracılığıyla bu değerlere (sürdürülebilir, temiz çevre, iklim değişikliği ile mücadele gibi) yönelik reformların yapılmasına dair beklentilerin dile getirilmesi, buna dair eğitim ve bilinç

sağlama etkinliği özelinde çeşitlenebilecek etmenlerin etkisi bir arada tutulduğunda, AB ile Orta Asya ülkeleri arasında bölgeler-arasıcılıkta liberalist perspektifle açığa kavuşturulacak çıkarımların söz konusu olduğu görülebilmektedir. Orta Asya bölgesinde uluslararası kuruluşlar haricindeki alternatif kanalların varlığı ve hacmi henüz düşük düzeyde görülebilmektedir. Bu nedenle bir yandan AB'nin Orta Asya'daki yerel çevre problemlerine de müdahale etmek istemesini analiz edecek olan neoliberalist perspektife başvurmak da önemli bir gereksinimdir. Gittikçe karmaşıklaşan ve güçlenen diğer kanalların ve gündemlerinin etkisini değerlendirmek adına karmaşık karşılıklı bağımlılık bakış açısına müracaat etmek de bir diğer ihtiyaç olarak, çözümlenmede, gerekli gözükmektedir. Dolayısıyla, genelde liberalist perspektife, özelde ise bu perspektifin iki alt yaklaşımı olan neoliberalizme ve karmaşık karşılıklı bağımlılık yaklaşımına göre; AB-Orta Asya ikilisi arasındaki çevre konulu uluslararası ilişkilerin analizine yönelik bir kuramsal çerçeve açığa çıkarmak zorunlu kabul edilmiştir. Orta Asya'nın bir yandan batıya daha bağımlı hale gelmesi bir yandan Rusya ordusundan ve askeri kapasitesinden çekinmesiyle şekillenen dış politikadaki değişen gündemi, onun bu kuramsal çerçeveye göre daha anlaşılır hale gelen bir zeminde hareket ettiğinin en yakın göstergeleridir.

2.1.2. Liberalizmin Bakış Açısına göre Karmaşık-Karşılıklı Bağımlılık ve Neoliberalizm Özelinde Bölgeler-Arasıcılık

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden bu yana, dünya daha karmaşık bir yer haline gelmiş ve bu nedenle hem süper güçler hem de uyduları arasındaki ilişkileri açıklayan geçmiş dönem uluslararası ilişkiler teorileri artık mevcut dinamikleri anlamak için yeterince kullanışlı değildir. Bu sebeple bu karmaşık yapıyı ve farklı kanalların varlığı ve etkisini yeni liberal denklemlerde açıklayacak olan neoliberal ve karmaşık karşılıklı bağımlılık gibi yaklaşımlara duyulan ihtiyaç artmıştır (Valle, 2008, s.2). Bölgeler-arasıcılık gibi pratiklere bakıldığında, söz konusu yeni tutum ve kanallar arası etkileşimi örneklendirmek daha mümkün hale gelmiştir. Geçmişte, uluslararası sistemin aktörlerinin sadece devletler olduğu bilirse de, bugün uluslararası sistemin bazı birimleri arasına Sivil Toplum Kuruluşları, ulus-ötesi şirketler, uluslararası kuruluşlar, bölgeselleşme süreçleri, bireyler gibi önemli unsurlar dahil olmuştur. Karmaşık karşılıklı bağımlılık teorik yaklaşımına ait olan bu argüman hala geçerlidir. Bölgeler-arası müzakere süreçlerinde uluslararası ve ulusal olmak üzere iki masa etrafında

toplantılar yapılmaktadır. Valle'e göre, Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı raporlarına göre, bazı bölgesel entegrasyon süreçlerinde durum daha da karmaşık olabilmekte ve karmaşık-karşılıklı bağımlılığın bölgeler-arasıcılıkta yeni şekli doğrulanabilmektedir (2008, s.3). Karmaşık karşılıklı bağımlılık, mevcut uluslararası arenanın baskın özellikleri arasındadır. Diğer taraftan, bölgeler-arasıcılık oldukça yeni bir teorik yaklaşımdır (Hänggi, 2006). Lakin neoliberalizm tarafından analiz edilen ve tanışık olduğumuz yerel ve özgül iktisadi çıkar dengesi ve uluslararası kuruluşlar ile gelen kurumsal ilişkiler gibi bazı unsurları da tartışma odağına aldığından, Reiterer'e göre (2006), uluslararası ilişkilerin tahlili ve değerlendirilmesinde, bölgeler arası politika geliştiren ve tecrübe kazanan yapılar için artık sıklıkla kullanılmaktadır. Nitekim, neoliberalizme göre, bölgeler-arasıcı yaklaşımla da incelemeye alınan, *21. Yüzyılda küreselleşme ve bölgeselleşme*, artık devletler için, büyüyen karmaşık karşılıklı bağımlılıkla yüzleşmede bölgesel ilişkiler kurmalarını sağlayan dış zorluklar ve zorunluklar haline gelmiştir (Hänggi, 2000, s.10). Neoliberalizm (kurumsal liberalizm veyahut liberal kurumsalcılık) tarafından sunulan yol göstericilik ve diğer bölgelerin kışkırttığı denge zorlukları, bahsi geçen bu dış zorlukların geri planını ortaya koymaktadır (Santander, 2005).

Batı Avrupa ve Orta Asya arasındaki ilişkiler, dünyanın en karmaşık bölgelerarası alanlarından birini yaratmış ve bölgeler-arasılık için temel bir yapı sağlamıştır. İki bölgesel yapı arasındaki bölgelerarası ilişkiler, dünyanın diğer bölgelerine göre daha saf, kurumsallaşmış ve karmaşık çeşitlilikte bölgeler-arasılığı meydana getirmektedir. Başka bir deyişle AB'nin Kuzey Amerika veyahut Orta Doğu ile kurduğu bölgeler-arasıcılık şekline nazaran daha az karmaşık bir yapının olduğu da ifade edilebilir (Valle, 2008, s.1). Soğuk Savaş'ın sona ermesinden bu yana dünyanın daha karmaşık bir yer haline geldiği ve bu durumun Orta Asya için de geçerli olduğu ifade edilebilir. AB'nin Orta Asya'dan daha fazla kurumsallaşmış bölgelerarası ilişkilere sahip olduğu varsayılmaktadır. İki bölgesel örgüt arasındaki bölgelerarası ilişkiler, en saf, kurumsallaşmış ve karmaşık çeşitlilikte bölgeler-arasılığı oluşturur (Hänggi vd.,2006).

2.1.3. Bölgeselcilikten Bölgeler Arasıcılığa Geçiş Açısından Liberalizm ve Neoliberalizm

Bölgeselcilik kavramı, bölgesel yapıları sınırlarının ötesine bakmaya teşvik eder ve

bütün bir alanın iyileştirilmesi için birlikte çalışmanın sonucunda o bölgedeki her bir yerel unsur için fayda sağlanacağını kabul eder. Bölgeler-arasıcılık, ondan önce bölgeselcilik olarak, fazlasıyla küresel yönetime doğru bir adım olarak görülebilmektedir. Bölgeselciliği ve bölgeler-arasıcılığı küresel yönetim için bir engel olarak gören argümanların varlığından bahsediliyor olsa da, liberal perspektife göre buna karşıt savlar, yani küresel yönetimi arttırdığına yönelik tespitler çoğunluktadır. Neliberalizme göre, bölgeler-arasıcılık bu kavrayışın bir son halkası olarak “dünya bölgeleri arasındaki kurumsallaşmış ilişkiler” olarak tanımlanabilir (Hänggi vd., 2006, s. 3). 21. yüzyılda öne çıkan dünya siyasetinde ortaya çıkan çok kutupluluk, ikiden fazla devletsel oluşumun neredeyse eşit miktarda güce sahip olduğu bir güç dağılımıdır. Realist perspektife göre güç dağılımı ile ilgilenmeyip, liberalist işbirliği ilkesine odaklanan bölgeciliğin geri çekilmesiyle çok kutupluluk pekiştikçe, bölgeler-arasılıktan beklenen çok az şey var olacaktır (Gardini ve Malamud, 2018, s.4). O sebeple bütün bir alanın ve bölgenin gelecekteki menfaati ve çıkarları için liberal ve neoliberal perspektife dayalı stratejilerin, analiz ve değerlendirmelerin önemi var olmaya devam etmelidir. Bu nedenle bölgeciliğin terk edilip, bölgeler-arasıcılığın bir karşıt tavır olarak tercih edilmesinden ziyade, ‘bölgeselcilik ideallerinin de devamı olarak bölgeler-arasıcılığa geçişin’ gerçekleşmesi gerektiğini bölge menfaatleri için kabul etmek daha doğru olacaktır.

Bu geçiş için bölgeler arası işbirliği ortak değerleri paylaşan bazı devletlerin küresel yönetiminde daha büyük bir rol oynamak için çabalarını birleştirme arzusu ile ilişkili siyasi faktörler tarafından desteklenmektedir. İşbirliğine gidecek her bölge için yerel coğrafi unsurların ötesinde bir perspektif söz konusu olduğu için bu hususta transbölgesel anlayışın doğduğu söylenebilir. Bölgeselcilik, bölgelerarasıcılık ve transbölgesel çalışmalarının çağdaş uluslararası ilişkiler teorisinin gelişimine önemli bir katkı sağlayabileceği artık birlikte tartışılabilmektedir. Bölgeselcilik ve bölgeselleşme güçlerinin farklı kanallar ile hem neoliberalizmin hem de karmaşık karşılıklı bağımlılık anlayışının etkisiyle melezleşmesi, analiz çalışmalarında bölge kavramının sınırlarını bulanıklaştırmıştır. Bu tutum bölgelerde, topluluk oluşturma süreçlerini daha akıcı kılmış ve bölgedeki büyük güçlerin değişen etkisini daha belirgin hale getirmiştir. Hibrit bölgeselcilik, Asya'da küçük ve orta düzeyde güce devletler için diplomatik bir alternatifini temsil etmeye başlamıştır. Buna karşın, neoliberalist perspektife göre yalnızca bölgesel gruplar, kuruluşlar arasındaki ilişkileri kasteden anlayış günümüzde

saf bölgeler-arasıcılık olarak ifade edilir. Eski bölgeler-arasıcılık döneminin aktör merkezli ve tesadüfi odağı artık değişmiştir. Soğuk Savaşın sona ermesi bunda önemli bir etkidir. Bu değişimde bölgeler-arasıcılığı en üst düzeyde uygulayan siyasal yapılardan biri olan AB'nin Lizbon Antlaşmasından sonra yeni bir döneme girmiş olmasının da son dönemi anlamadaki payı büyüktür. Yeni dönemin bölgeciler-arasıcılık anlayışına dair, 21. yüzyılda, yeni bölgeler-arasıcılık tabirinin yaygınlık kazandığı doğrudur. Yeni bölgeler-arasıcılık anlayışında artık tek bir aktörün uluslararası ilişkilere olan etkisi yerine, içerisinde karşılıklı temasın gerçekleştiği ikili veya çoklu yapıların, küresel siyasete veyahut uluslararası ilişkilere olan etkisi tartışılmaya başlanmıştır. Bölgeler-arasıcılık ile çözülmeye çalışılan bir bölgesel çevresel bozunma veya kirlenmenin, küresel ölçeğe tedbir alınmadığı takdirde olabilecek etkilerine yönelik analizler, bu anlamda yine bahsi geçen yeni akım nazarında değerlendirilebilir. Öte yandan eski-yeni ayrımına gitmeden, önce bölgesel etkileri yaşanan bir krizin sonuçlarına odaklanan, değerlendirme sonrasında da küresel düzeyde analiz etme yoluna giden çalışmalarda, bölgeler-arasıcılığın irdeleniş şekli, analizlerde ötesini görme tavrına daha uygun düşmektedir.

2.1.3.1. Saf Bölgeler-arasıcılık

Bölgeselcilik, farklı coğrafi bölgelere bağlılığa dayalı siyasi ve ekonomik sistemlerin geliştirilmesidir (Börzel, 2012, s. 256). Liberalizm ve kurumsal liberalizm/neoliberalizm, karmaşık karşılıklı bağımlılık perspektifiyle de olduğu gibi kabul edilebilen, saf bölgeler-arasıcılık; yalın ve kısa bir tanımlamayla, bölgesel gruplar arasındaki ilişkiler olarak tarif edilebilir (Gardini ve Malamud, 2018, s.6). Saf Bölgeler-arasıcılık örnekleri, AB-CAEC ilişkileri, CAU-AB bağları, AB-EAEU bağları gibi akla gelen ilk örnekler ile Orta Asya bölgesinin dahil olduğu temaslar için hatırlanabilir. Bunun dışında farklı bölgelerden örnek vermek gerekirse, AB-ASEAN veya AB-Mercosur gibi ortaklıklar da aynı şekilde tasvir edilebilir.

2.1.3.2. Transbölgesel Anlayış

Bölgesel örgütler arasında iki tür etkileşimin olduğu söylenebilir. Birincisi, saf bölgeler-arasıcılık olarak adlandırılacak etkileşim türü iken ikincisi trans-bölgesel

anlayıştır. İki taraflı sadece gruplar ile temsil edilen ve devletlerin bunun içerisinde bireysel unsur olarak kabul edilmediği bölgeler arası ilişkiler olarak da tarif edilen saf yaklaşımdan, farklı olarak bölgeler ötesi olarak tabir edilen, transbölgesel aracılık bugün bölgeler arası etkileşimin yeni türlerinden biri kabul edilmektedir (Mehmetcik, 2019, s. 75). Bölgeler-aracılık örnekleri, AB-Latin Amerika ve Karayip işbirliği aklı gelen ilk örnekler içinde hatırlanabilir (Gardini ve Malamud, 2018, s.6). Bu tür bir ilişki, bilgi alışverişi ve işbirliğine odaklanan az çok düzenli toplantılarla, genellikle grup-grup diyalogu olarak şekillenmektedir. Bu türden diyaloglara, ona özgü projeler eşlik ederken, belirli politika alanlarında, örneğin ticaret ve yatırım, çevre, suç önleme, uyuşturucu kaçakçılığı sahalarında, finansal, teknik ve stratejik yardımlaşma gerçekleştirilmektedir. Geleneksel bölgeler-aracılık, genellikle bakanlık, büyükelçilik ve üst düzey yetkililer düzeyinde, bazen daimi veya geçici uzmanların çalışma gruplarıyla desteklenen düşük düzeyde kurumsallaşmaya dayanmaktadır. Dünya üzerindeki bazı örneklerde ortak kapsayıcı kurumlar yoktur, her iki taraf da yalnızca kendi kurumsal altyapılarına güvenir. Öte yandan farklı bölgelere özgü üyelerin oluşturduğu kuruluşlar ve bölgelerarası kurumlara ait yapı ve etkinlik söz konusu olduğunda transbölgesel anlayış ile karşılaşmaktayız. Mutlaka örtüşmek zorunda olmayan, ikiden fazla bölgeden üye devletleri içerebilen ve sayıca daha yaygın bir üyeliğe sahip örgütler transbölgesel anlayışın yansımasına birer örnek teşkil eder.

Bu anlayışa göre şekillenecek bölgeler arası bir forumda temsil edilen bölgesel kuruluşların yeni üyelerinin ilgili foruma kolayca girmesine, genelde otomatik olarak izin verilmemektedir. Gündem karmaşıklıktıça, bölgeler arası forumlar, ikili bölgelerarası ilişkilerin aksine, araştırma sekreterliği, politika planlaması, toplantıların hazırlanması, koordinasyonu ve kararların uygulanması gibi kendi örgütsel altyapılarını geliştirebilmektedir. Dünya üzerinde bu tarz anlayışla kurulmuş transbölgesel kuruluşlara bir örnek olarak APEC yani Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği teşkilatı verilebilir. Transbölgesel anlayışın yalnızca tek veya karşılıklı iki tarafın menfaatlerini kollamak asına Orta Asya-Avrupa özelinde dünyanın diğer bölgelerine kıyasen fazla gelişmediğini söylemek yerinde olacaktır. 1993 yılında kurulan TRACECA yani Avrupa Kafkasya Asya Taşımacılık Koridoru Ekonomik İşbirliği Organizasyonu ve ikiden çok bölgesel yapıdan üyelerin dahil olduğu AGİT yani Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı mevcut istisnalardan biridir. Bunlardan AGİT diğerine göre daha hibrit yani farklı bölgeleri de kapsar bir formdadır. TRACECA mevcut istisnalar

arasında trans-bölgeselcilik ideallerine daha yakın bir profilde faaliyet gösteren bir örgüt iken AGİT daha çok soğuk savaş döneminde farklı iki kutup, bloklar arasında diyalog tesis etmek için var edilmiştir. AGİT'in günümüzdeki işleviyle daha çok Avrupa'ya huzur ve güvenlik tesis edilmiş bir oluşum olarak tanıtılmaktadır. Öte yandan gerek Orta Asya'dan gerekse Amerika'dan üyeler ile 57 katılımcı sayesinde var edilen 1973 yılında kurulmuş olan AGİT (diğer adıyla OSCE), çatışmaları önleme ve çözüme, çatışmaların çözüme kavuşturulmasını kolaylaştırma ve barış inşası ve çatışma sonrası rehabilitasyonu destekleme konularında çalışmaktadır. Nitekim yalnızca Orta Asya ülkeleri ile Avrupa ülkelerinin dahil olduğu güçlü örgütsel yapıların sayısı pek fazla değildir. Bu iki bölge arasındaki bölgesel ilişkiler daha çok bölgeler-arasıcılık prensibine göre yürümektedir. Bölgeselcilikte, bir siyasi bölgedeki insanların gücü ve kendi yaşam ve geleceklerini belirleme hakkının artırılması hedefine odaklandığından, liberal perspektife göre işbirliği temelinde oluşturulan trans-bölgesel kuruluşların ve haliyle trans-bölgesel anlayışa geçişin bu sürece de katkı sağlayacağı yadsınamaz bir gerçektir. Trans bölgecilikte iki veya devletin bir araya gelip kendi bölgelerine de hitap edecek stratejilerin oluşumu için işbirliğine gidişi anlatılırken, trans bölgeler-arasıcılık ile verilen tanımlamada, bir bölgeler arası ilişki türü anlatılmakta, artık ilişki kuran iki taraftan bir tanesinin bölgesel oluşum olması şartı aranmaktadır. Birçok açıdan karmaşık karşılıklı bağımlılık unsurlarının artış göstermesiyle devletlerin birer birer unsur olarak yer aldığı Orta Asya bölgesi ve tek güç olarak hareket edebilen Avrupa Birliği arasındaki bölgeler-arasıcılığın, trans bölgeler-arasıcılık tipinin ortaya çıktığını gözlemlemek yanlış olmayacaktır. Bu tipte bölgeler arası gayri resmi ilişkilerin de analiz edilebilmesi söz konusudur (Mehmetcik, 2019, s. 74). Başka bir deyişle kuramsal bakışta, AB'nin bölgeler ötesicilik tavrına, Orta Asya ile kurduğu ilişkiler trans bölgeler-arasıcılık tipolojisi içinde bir örnek teşkil edebilir.

2.1.3.3. Hibrid Bölgeler-Arasıcılık

Sürdürülebilir bir kalkınma hedefi ile bölgesel işbirliğinin seçilen bir noktada merkezi olarak kurulmasını ve buradan yönlendirilmesini içerir bir yaklaşım olan hibrid bölgecilik; hükümet dışı katılımı, 'daha az olası' ortaklar arasında ilişkiyel yeniliği teşvik etmede etkili bir perspektiftir. Bu nedenle bölgecilik hedeflerinin gerçekleştirilmesine de zenginlik katar. Esasen sektörler arası ve bölgesel görevlere

odaklanan politikaların formüle edilmesinde çok farklı kimlik ve kültürleri buluşturmada etkilidir. Dolayısıyla politika uygunluğu tartışmalarının, dar görüşlü ve merkezi çıkarların gelişmesini önlemede de etkilidir. Melez yani hibrit bölgecilik, özellikle Asya'daki küçük ve orta güçteki devletler için diplomatik bir alternatifi temsil etmektedir. Bu yaklaşım ABD ile Çin arasındaki stratejik gerilimleri yönetmek ve azaltmak için bir güçler ittifakı fikriyle doğmuştur. Asya hibrit bölgeciliği, hem Amerika Birleşik Devletleri hem de Çin ile hibrit bir bölgecilik içinde çalışabilen küçük ve orta güç devletleri için üçüncü bir yol veya alan sağlayabilmektedir. Bugün, ASEAN; AB'ye göre daha melez bir grup olma vasfına sahiptir. Hibrit bölgecilik, dost ve düşman ayrımını bulanıklaştırmaktır. Ulus-içi yönetim rejimlerine kamu yönetiminde bir alternatif sağlamak adına geliştirilen İngiliz hibrid bölgeciliğini, uluslararası ilişkiler disiplindeki hibrid bölgecilik anlayışı ile karıştırmamak gereklidir. İlkinde merkezi politikalar ile yerel veya bölgesel politikaları uyumlaştırma anlayışı hâkimken, ikincisinde ortak bir çıkar perspektifinde farklı bölgelerin taleplerini oluşturulmak istenen bir ortak veya merkezi irade potasında uyumlaştırmak arzu edilmekte burada da bu merkezi iradenin beklentileri bölgesel çıkarlar ile harmanlanmak istenmektedir. Dolayısıyla her ne kadar benzerlik arz eden tarafları olsa da ikinci kavram uluslararası beklentilere cevap aradığından, afaki veya teoride oluşturulmak istenen ve beklenen merkezi iradelere göre hareket etmeyi şart koştuğundan; belirgin farklılıklara sahiptir. Hibrid bölgecilik bakış açısı, bölgecilikten bölgeler-arasıcılığa geçişte, liberalizmin ve neoliberalizmin etkisini sorgularken, hibrid bölgeler-arasıcılığın doğuşuna da etki etmiştir. Hibrit bölgeler-arasıcılık, liberal yaklaşıma uygun olarak bölgesel gruplar ve yegane, büyük veyahut tek güçler arasındaki ilişkilere yönelik bir alternatif olarak düşünülebilmektedir. Bir siyasi birlik veya entegre olmuş supranasyonel oluşum, başka bir bölgeden bir grup ülke ile müzakere ediyorsa, ancak ikinci grup bir birliğin içinde değil ve diğerinin de dışındaysa, hibrit bölgeler-arasılık açığa çıkmaktadır (Çakaş, 2018, s.63). AB'nin şu anda müzakere edilmekte olan Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı dahil olmak üzere çeşitli bölgesel güçlerle stratejik ortaklıkları bu zeminde tayin edilmektedir. Zira, şayet birden çok bölgesel oluşum üçüncü bir ülke veya siyasi yekpare yapı ile temasa geçip siyasal ilişki meydana getiriyorsa hibrid veya yarı-bölgecilik ortaya çıkmaktadır (Hettne vd., 2008).

2.1.3.4. Yeni Bölgeler-arasıcılık

Yeni bölgecilik, en önemlileri kültür, güvenlik, ekonomik politikalar ve siyasi rejimler olmak üzere bir dizi boyutla ilgili olarak belirli bir bölgenin görece heterojenlikten artan homojenliğe geçişini ima eden kapsamlı, çok yönlü ve çok boyutlu bir süreç olarak ifade edilebilir (Hettne ve Söderbaum, 1998, s.7). Eski bölgeler-arasıcılığın özellikleri, uluslararası sistemde sınırlı bir ilgisi olan bir aktörün üstünlüğüne dayanıyordu. Bunun yerine yeni bölgeler-arasıcılık, tek bir aktörün eyleminde değil, sistemin kendisinde merkezlenmeye başlayan bir bakış açısına dönüşmüştür. Bu yüzden bu perspektif, uluslararası arenada daha büyük bir etkiye sahiptir. 1990'lardan beri bölgelerarası ilişkiler ağı hızla büyümüş ve hemen hemen her devleti entegre etmiştir. Halen en fazla bölgelerarası ilişki geliştiren aktör olan AB dışında, diğer bölgeler de bölgelerarası ilişkilerini genişletmeye başlamıştır. Bununla birlikte söz konusu ilişkiler ağı, Orta Asya bölgesinin herhangi bir sisteme tam entegrasyonunun zayıf düzeyde kalmasından da sorumludur. Başka bir deyişle ilişkiler ağı, bu bölgede zayıf düzeyde kalmıştır. Bundan dolayı bu bölgeye dair bölgeler-arasıcı bakış açısı geliştirilirken, yeni bölgeler arasıcı yaklaşım, eski bölgeler arasıcı perspektife göre daha fazla tercih edilen ve açıklayıcı bir yöntem veya strateji zemini olmaktan uzaktır.

2.1.4. Liberalizm Haricinde Kuramların Bölgeler-arasıcılığın Analizine Dair Katkısı

Liberalizm haricinde uluslararası ilişkilerde var olan bazı temel kuramların bölgeler-analizine dair katkısının da kuramsal çerçeve belirlenirken değerlendirilmesi gereklidir. Bu kuramların bakış açılarını literatüre göre, (i) liberalizm haricindeki rasyonalist diğer kuramların katkısı, (ii) yansıtmacı akıma dahil olan bazı kuramların katkısı ve (iii) diğer bazı kuramların katkısı olarak üç grupta ele almak faydalı olacaktır.

2.1.4.1. Rasyonalist Diğer Kuramların Katkısı

İlk olarak liberalizm haricindeki rasyonalist diğer kuramların katkısını incelemek üzere yazın taraması yapıldığı takdirde, bu bakış açılarını da beş farklı başlık altında

incelemenin mümkün olduğu görülecektir. Buna göre, realist perspektife göre; bölgeler-arasıcılığın, bölgecilik ile beliren endişelere karşılık olarak doğduğu varsayımı, açıklayıcılık yönünden, bu kavramın doğuşuna yönelik hatırlanabilecek ilk savlardan biridir. Öte yandan neoliberalizme göre de, bölgeler-arasıcılık var olmaya devam edecektir; zira bölgeler-arasıcı kuruluşlar bazı devletlerin daha güçlenmesine hizmet etmektedir. Beklenen fayda ve oyun teorisine göre de, bölgeler-arasıcılık milletler arası sistemde önceden rasyonel bir seçime hizmet ettiğinden, işlevsel olarak tercih edilemeye devam edilecektir. Realist ve rasyonalist İngiliz Okulunun perspektifine göre, bölgeselcilik diplomasisi; komşu devletlerin kapalı bir çevresi için var edilmeye devam ettirilecektir. Nitekim karşılıklı güven kazanma, ekonomik bağları güçlendirme gibi beklentiler ile bölgecilik diplomasisi, Avrupa Birliği'nin başarılı bir şekilde gerçekleştirdiği üzere devam edecektir. İngiliz Okulu'na göre; rekabet ve işbirliğine dair devletlerin güdüsü başka bölgeleri taklit etme, onlarla birlikte hareket etme veyahut onlardan önce davranma tavırları yaratmakta, çeşitli bölgesel oluşumları kamu diplomasisinde farklı bölgeler ile temas noktasına sürüklemektedir. Son olarak demokratik barış kuramına göre de farklı bölgesel oluşumların demokrasileri arası işbirliğinin desteklenmesi, askeri çatışmaya alternatif yaratabilecek bir tutum olduğundan, bölgeler-arasıcılığa, uluslararası sistem daha fazla gereksinim duymaktadır.

2.1.4.1.1. Realist Anlayışa göre Bölgeler-arasıcılığın Bölgeselcilik Korkusuna Karşılık Olarak Doğması

Realistler için bölgeler-arasıcılık, artan bölgecilik ve 'kale bölgeleri' korkusuna bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, bölgeler-arasıcılık, diğer bölgelerdeki bölgeciliği ve diğer bölgeler arasındaki bölgeler-arasılığın dengeleme ihtiyacından kaynaklanarak, uluslararası ilişkilerde örnekleri artarak görülmeye devam edecektir. Örnek vermek üzere, 1996 yılında kurulan Asya-Avrupa Zirvesi'nin, aynı nedenle 1989 senesinde oluşturulan Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği'ne bir tepki olarak kurulmuş olabileceği ifade edilebilir (Hwee, 2008, s.10). Hwee'e göre, Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği'nin de, gittikçe bir kale görünümü olarak algılanan Avrupa bölgesine bir yanıt olarak doğduğu, hatta 1994'te imzalanan Kuzey Amerika Serbest Ticaret Antlaşması nedeniyle, Asya-Pasifik ülkelerinin bir dışlanmaya maruz kaldığı iddia edilebilmektedir.

2.1.4.1.2. Neorealizme Göre Bölgeler-Arasıcı Kuruluşların Bazı Devletleri daha da Güçlendirmesi

Neo-realizm, uluslararası sistemin anarşik doğasına yol açan egemen devletler arasındaki rekabete odaklanır. Bu rekabet içerisinde örgütlere ve bölgesel veyahut bölgeler-arasıcı yapı ve oluşumlara dahil olmak, bu unsurlar da uluslararası sistemin bir parçası olduğu için, kaçınılmaz olmuştur. Öte yandan uluslararası kuruluşlar ve yapılar, devletlerin amaçlarına ulaşmada, yalnızca birer araçtır. Kendi başlarına dünyada uyum, denge ve barış getirme vasıf ve iradelerinin varlığından ziyade, geri planda olan devletlerin niyet ve hedeflerine hizmet ettikleri, bu bakış açısında vurgulanmaktadır. Neo-realizm'in bakış açısına göre bu sistem içerisinde yer alan devletler bir yandan kuruluşlar kanalıyla bölgeselciliği güçlendirir, bir yandan da bölgesel asimetrisini dengelemek için bölgeler-arasılığa ve onun kurumsal araçlarına da yeşil ışık yakarak, kontrolleri daima ellerinde tutmak isterler (Roloff, 2006, s.24). Benzer şekilde, neo-realizm, küresel yönetişimin çok katmanlı yapısındaki devletleri, kasıtlı olarak geliştirerek ve "bölgeselliği güçlendirerek" ve bölgesel asimetrisini dengelemek için bölgeler-arasılığa atıfta bulunarak, 'kontrollerini elinde tutan stratejik oyuncular' olarak kabul eder. Fawcett'e göre neo-realizm için bölgesel siyaset, bölgenin içinde yer aldığı jeopolitik çerçeve üzerindeki "dışarıdan-içe sistemik baskıların mantığı" tarafından belirlenen bir ittifak oluşumudur (1995, s. 47). Keohane'e (1977) göre ise, ortak sorunları çözmek için oluşturulan kurumların, devletlerin rolünü zayıflatmaktan ziyade güçlendirdiği bir düzende, neorealist perspektife göre beklenen bir davranış kalıbıdır.

2.1.4.1.3. Beklenen Fayda ve Oyun Teorisyenlerine göre Bölgeler Arasıcılığın Rasyonel Bir Seçime Hizmet Etmesi

Çapa etkisi, azalan duyarlılık etkisi ve riskten kaçınma etkisi ile uluslararası kuruluşlar kanalı ile kurulan bölgeler-arasıcılığın, devletlerin bilinçlenme düzeyine etki ettiği, kararlarını alırken, birçok ihtimalin olduğu bir durumda, beklenti seviyesini, toplanan pek çok nicel veriyle desteklediği söylenebilir (Tekin, 2018, s.103). Bölgeler arası işbirliğine gitmeyip yalnız kalmanın maliyeti, bölgeler-arasıcı oluşumlarda bulunmaktan (her ne kadar bu oluşumlarda yer almak devletlerin tercihlerini belirleme ve taraf tutması hususunda bir anlam ifade etse de ve bunun da bir maliyeti olsa da)

yine daha düşüktür (Lake, 1996, s.12). Uluslararası ilişkilerde oyun teorisi de; bölgeler-arasıcılık için, beklenen fayda hipotezi ile benzer çıkarımlar ortaya koymuştur. Beklenen fayda kuramı, bölgeler arası yaklaşımların, devletin en doğru kararı vermesine fayda sağladığını kabul ederken, oyun teorisi devletin gerçekleştirmesi gereken en stratejik hamlenin arayış içerisine alınmasını, bu noktada bölgeler-arasıcılığın arayış sürecinde şans yaratabileceğini kabul eder. Her iki yaklaşıma göre bölgeler-arasıcılık devletleri rasyonel seçimi yapmaya bir adım daha yaklaştırır (Hamanaka, 2010).

2.1.4.1.4. Realist ve Rasyonalist İngiliz Okulu Perspektifinin Bölgeselcilik Diplomasisi, Rekabet ve İşbirliğine Yönelik Anlayışı

İngiliz Okulu teorisyenleri bölgelciliğe kolayca uyum sağlayabilmektedir. Bunlardan özellikle akılcı seçimlere odaklı; realist ve rasyonalist tiplerin, bölgeler-arasıcılığı analiz etmede daha belirgin bir katkısı olduğu söylenebilir. Nitekim, Wight'e göre, üçüncü bir tür olarak beliren Kantçı devrimci İngiliz okulu; daha çok dünya toplumu çözümlmelerine odaklanırken; Hobbes'çu realist perspektif, ülkeler sistemi analizine; Grotiusçu İngiliz okulu geleneği ise uluslararası toplumun çözümlmelerine yer verir (Porter ve Wight, 1991). Dolayısıyla hem realist, hem de rasyonalist İngiliz Okulu perspektifine göre rekabet ile şekillenen devletler arası sistemin ve işbirliği ile çalışması gereken uluslararası toplumun, bölgeler-arasıcı pratik ve kuruluşlara ihtiyacı vardır. Realist ve rasyonalist İngiliz Okulunun bölgeselciliğe ve diplomasisine olan yaklaşımı ekonomik entegrasyondan çok daha geniştir. Bu yaklaşım, bölgesel uluslararası toplumları “kültür ve değer çeşitliliği için birer kap” gibi düşünür (Hurrell, 2010, s. 247).

Realist İngiliz okulunun önemli temsilcilerinden biri Thomas Hobbes'tur (Devlen vd., 2005, s. 172). İngiliz Okulu, anarşik bir sistemde etkileşim halinde olan devletlerin, Hobbesçu bir perspektifle ‘önceliğine yapılan vurgu’ gibi realist varsayımları bünyesinde barındırır; ancak bu realist anlayışı aynı zamanda yerel alandan ortaya çıkan ‘bir insan unsuru perspektifi’ ile birleştirir (Murray, 2015, s. 2). Hem realist hem de liberalist perspektife aynı uzaklıkta duran İngiliz Okulu yaklaşımında realist İngiliz Okulu bakış açısı, realist çıkarıma biraz daha ağırlık verdiğinden; dolayısıyla, milletler arası kaos ortamında devletin önceliğini savunduğundan, uluslararası temas, kuruluşlar

ve bölgeler-arasıcılığı da aynı şekilde ön plana çıkarır. Devletlerin nasıl birlikte çalışabileceğine ve karşılıklı yarar için işbirliğinin nasıl yapılabileceğine odaklanan, aralarında Hugo Grotius gibi önemli temsilcilerinin bulunduğu, rasyonalist İngiliz Okulu akımına göre, bölgeler arasıcılığın önemli bir potansiyeli olduğu ifade edilebilir (Vervliet, 2011).

2.1.4.1.5. Demokratik Barış Kuramına Göre Farklı Bölgelerin Demokrasileri Arası İşbirliğinin Askeri Çatışmaya Tercih Ediliyor Oluşu

Kant'ın "edebi barış perspektifinden" (Bohman ve Lutz-Bachmann, 1997), geliştirilerek doğan, demokratik Barış Teorisi'nin önermesi, demokratik devletlerin birbirleriyle kolayca savaşa girmediğini ve Soğuk Savaş sonrası dönemde büyük güçler savaşının olmaması nedeniyle nispeten barışçıl uluslararası sistemi açıklamak için, savaşa dair bu isteksizlik durumunun daimiliğine başvurulması gerektiğini ifade eder. Söz konusu isteksizlik durumunun terkedilmemesi, aşılmaması ve milletler arası demokrasiye uzun vadede katkı sağlamak için; bölgeler arası temasın ve bölgeler-arasıcılığın geliştirilmesi gerekliliği, bu yaklaşıma göre, en baştan kabul edilebilir bir olgudur (Gowa,2011, s. 154). Demokratik barış teorisi demokrasinin var edildiği zeminde gerçekleşen bölgeler arası ilişkilerin o bölgeye barış getirdiğini, bölgesel barış teorisyenleri ise bölgelerdeki barışın o bölgelere demokrasi getirdiğini savunur (Gat, 2005, s. 76). Her iki yaklaşıma da, gerek demokrasinin olduğu bir zeminde barış için kurulacak temaslarda, gerekse de barışın olduğu bir ortamda demokrasinin gelişip yaygınlaşabilmesi için bölgelerarası temasa, bölgeler-arasıcılığa, buna ilişkin sistematik pratiklere, kuruluş ve de yapılara ihtiyaç doğmaktadır (Hutchison vd., 2017).

2.1.4.2. Yansıtmacı Akıma Dahil Olan Bazı Kuramların Katkısı

Yansıtmacılık; devletlerin, küresel düzeni kendilerine benzeyecek şekilde şekillendirmek amacıyla, imajlarını dünyaya yayarak 'hayatta kalmayı sağladıklarını' varsayar (Caporaso, 1992, s. 601). Bu anlayışa göre, neomarksist anlayış ve inşacılık kuramlarının bölgeler-arasıcılığı yorumlayış şekli; bu kavramın ve pratiklerinin anlaşılmasına önemli bir diğer katkıyı sunmuştur.

2.1.4.2.1. Neomarksizme Göre Bölgeler-Arasıcı Kuruluşların Küresel Sömürüyü Arttırması

Neo-marksizme göre; mevcut dünya ekonomik yapısı, gelişmekte olan ülkelerin sanayileşmiş ülkeler tarafından sömürülmesi ile küresel sınıf ayrımı kullanılarak sistematik olarak uygulanmaktadır (Foster-Carter, 1973, s.8). Dolayısıyla sanayileşmiş ülkelerin bu sömürüye devam etmek üzere ortaya koyduğu sistem, kendi sömürü niyetlerine hizmet eden bir düzeneği tarif eden, bu sistemde sözde uluslararası ve bölgeler-arası kuruluşları seferber eden, ancak onların tasarladığı bir tezahürün yansımasıdır (Meliado, 2011, s. 579).

2.1.4.2.2. İnşacılık Anlayışının Perspektifine göre Bölgesel Aktörcülüğün İnşası

Yalnızca maddi etmenler tarafından değil, sosyal, kültürel ve tarihsel değerler ve buna dair etmenler tarafından da ‘uluslararası ilişkilerin meydana getirildiğini’ ifade eden inşacılık teorisi; tek taraflı bir takım değerlerin ve de etmenlerin bu ilişkileri inşa sürecinde sıklıkla kullanıldığını kastetmektedir (Hurd, 2009). Bu yönüyle yansımacı kabul edilen inşacılık anlayışına göre, bölgeler arası temas ve *burada seferber edilen kuruluşlar* ile ortaya çıkarılan pratikler, esasen ilişkiye dahil bir tarafın diğeri üzerinde kendi değerlerini inşa sürecinde önemli bir rol üstlenebilmektedir (Söderbaum ve Van Langenhove, 2005, s. 252).

2.1.4.3. Diğer Perspektiflerin Katkısı

2.1.4.3.1. Devrimci İngiliz Okulu Kuramcılarının Avrupalı ülkelerin Bölgeselcilik Diplomasine Katkısı

Kantçı devrimci İngiliz Okulu, ortaya çıkmaya başlayan dünya toplumu çözümlemelerine odaklanmakta bu sebeple ayrı ayrı aktörler ile ortaya çıkıp işler hale gelen sistem ve buna dair uluslararası toplum münasebetleri yerine tek bir iradeye de yeşil ışık yakan dünya toplumu önermesine ağırlık vermektedir. Dünya toplumlarını endişe altına alan bazı gelişmelerin Devrimci İngiliz Okulu’na göre, bir takım kurum, kuruluşlar ve özellikle uluslararası çevre politikalarının odağında yer alan küresel çevre endişeleri, pek çok anlamda Avrupalı ülkelerin ve özelinde AB’nin bölgeselcilik diplomasine yönelmesinin bir gerekçesi olarak görülebilmektedir (Fry, 2019).

2.1.4.3.2. İşlevselcilik (fonksiyonalizm) Anlayışının Bölgesel İşlevselcilik ve Eş Zamanlı Gelişim ve İşbirliği Anlayışına olan Katkısı

I. ve II. Dünya Savaşları arasında kalan dönemde, devletin bir sosyal örgütlenme türü olarak köhneleştiğine dair eleştirilerin zemininde, uluslararası kuruluşların fonksiyonel (işlevsel) olarak daha etkin çalışabildiğini savunan bir bakış olan işlevselcilik (fonksiyonalizm); bölgeler-arası etkinlik, pratik ve kuruluşların işlevsel olarak işe yarar unsurlar olduğunu kabul eder (Haas, 2008). Sosyal, hukuki, bilimsel, kültürel ve ekonomik konularda uluslararası işbirliğini savunduğundan, bu kurumların bölgeler arası temasa yönelik etkinlik gösterenlerinin varlığını da destekler bir sav ortaya koyduğu söylenebilir (Hass, 1956, s. 240). İşlevselciliği uluslararası ölçekten bölge ve bölgeler arası mikro ölçeklere indirgeyip uyarlamak mümkündür. Bu yeni yorumda, işlevsel bir rol üstlenen kuruluşların söz konusu uluslararası yeni mikro ölçekte, makro ölçekteki benzer bir rol üstleneceği açıktır (De Lombaerde vd., 2010, s. 732) İşlevselciliğin özünde yatan, işbirliğine ait bir çıktı olarak görebildiğimiz, zamanı ve kaynakları etkin kullanarak eş zamanlı gelişim, işbirliği ve kalkınma, bölgesel ve bölgeler arası düzeyde, bölgeler-arasıcılığın yaygınlaşması ile artabilir (Pöchhacker, 1995, s.33).

2.1.4.3.3. Sömürgecilik Sonrası (post-kolonyalist) Perspektifin Sömürülen Devletleri İncelemeye dair Bakış Açısı

Sömürgecilik sonrası dönemi, yani post kolonyal çağı anlamada, bölgeler-arasıcılığın, eski sömürü ülkelerinin geçmişte sömürülen ülkeler ile olan bağlarını devam ettirmek istemelerine olan katkısı, post-kolonyalist perspektife de göre irdelenebilmektedir. Özellikle AB ile Afrika bölgesi arasındaki ilişkileri, bölgeler-arası yapılar, zirveler, ortaklıklar ve kuruluşlar bağlamında post-kolonyalist anlayışa göre analiz etmek, bazı sömürü ilişkilerinin yeni formatlara sokulmak istendiğine dair savları tespit etmek adına önem arz eder (Mattheis, 2020, s. 28). Böylelikle, bölgeler-arasıcılık pratiklerin, yapıların ve etkinliklerin beklenen ve dünya kamuoyuna duyurulan çıktılarının haricinde, gerek bölge siyasetine, gerek ulus-içi siyasete; gerekse de küresel siyasete olan etkileri daha kapsamlı bir şekilde değerlendirilebilmektedir (Telò vd, 2015). Bu tarz bağları alan bölgeler için geliştirilen bölgeler-arasıcılığın, söz konusu bağlara sahip olmayan diğer bölgelerin kendi aralarında kurduğu bölgeler-arasıcılık

şekliyle olan farklılıkları ve ortak izdüşümleri de, farklı bölgeler-arasıcılık tiplerini ortaya çıkarmaya yardım ettiğinden, post-kolonyalist bakış açısı ile değerlendirmeye gitmek daha da önem kazanmaktadır (Mittelman, 1971, s.87). Buradan hareket çıkarım yapmak adına bir örnek vermek gerekirse; AB-Afrika bölgesi ile AB-Orta Asya bölgesi arasındaki bölgeler-arasıcılık anlayışı ve pratikleri birbirinden oldukça farklıdır.

2.1.4.3.4. Revizyonist ve Post Revizyonist Perspektife göre Günümüzde Bölgeler-Arasıcılığın Kaçınılmaz Olabilirliği

Hedefi mevcut sistemi değiştirmek veya sona erdirmek olan ülkelerin uluslararası ilişkilerde ortaya koyduğu tavır onu ‘revisyonist’; değiştirmeden korumaya yönelik yansıttığı tavır ise ‘statükocu’ olarak tanımlamaya yol açmaktadır (Murray, 2018). Revizyonist perspektife göre, sanayileşmiş ülkeler bazı bölgeleri gidişatı ve sistemi değiştirmek, sona erdirmek ve kendilerince uygun düşecek bir forma sokabilmek için o bölgeye müdahale edebilmekte, bu sebeple bölgeler-arasıcı temas, kanal ve pratiklere başvurabilmektedir (Litsegård ve Mattheis, 2018, s.7).

Sanayileşmiş ülkelerin ekseriyetle revizyonist politikalara soyunması gerekçe gösterilerek, revizyonist bakış açısını Eduard Berstein’in Marksist yaklaşımının uluslararası ilişkilerde güncelleme girişimi olarak da görmek de, yazında yaygın bir tavidir (Morgan, 1979, s. 579). Revizyonist perspektifin bir yandan ortaya koyduğu tespitleri inkar etmeden, diğer yandan da uluslararası ilişkilerdeki sistemsel değişikliğin sorumlusu olarak gördüğü güçlü devletlere yönelik tespitlerini genişletip, bir yönden buna itiraz ederek, söz konusu değişiklikleri de kaçınılmaz olarak gören bu perspektif, post revizyonist perspektif olarak anılmaktadır (Young ve Kent, 2013). 1970’lerden sonra yaygınlık kazanan post revizyonist perspektife göre, uluslararası ilişkilerin bölgeler-arasıcılığa yer vermesi, kimi bölgelerin yeni birtakım bölgeler arası işbirliği arayışlarına gitmeleri, bunun doğal bir sonucu olarak da, bölgeler-arasıcı pratiklerin, kanalların, kuruluşların ortaya çıkmaya ve de etkinlik kazanarak gelişmeye başlaması da artık kaçınılmaz olmuştur (Gaddis, 1983, s. 173) .

Bu perspektife göre ne sanayileşmiş ülkeler ne de geri kalmış ve kalkınma ihtiyacı duyan ülkeler bu tarz oluşumların ortaya çıkmasında tek başına doğrudan sorumlu değildir (Morris, 2012). Örnek vermek gerekirse, post revizyonist anlayışa göre AB-Orta Asya arasındaki bölgeler-arasıcılıkta, Avrasya’daki uluslararası sistemi revize

etmek için çabalama hususunda, *Avrupa Birliği gibi güçlü bir siyasal tarafı* her ne kadar baskın bir aktör olarak kabul edilse de, tek başına sorumlu görmek doğru olmayacaktır (Telò, 2015, s. 354). Orta Asya ülkelerinin Rusya, İran, Çin, hatta ABD haricindeki bölgeler-arasıcı ortaklıklara başka alternatifler kısa vadede daha kolay ve hızlı gerçekleşecek gibi algılamalarına rağmen, yine de bu yola da başvurmak ve gitmek istemesi söz konusudur. Orta Asya örneğinde; bu tutum, bölgeler-arasıcılık, ortaklık ve işbirliği için gelinen durumda, AB tarafının siyasa sistemini revize edici gücünün olduğuna, post revizyonistlere göre, bir kanıt niteliği taşımaktadır (Campana, 2001).

2.1.4.3.5. Post-pozitivist Anlayışa Göre Bölgeler-Arasıcılığın Birbirinden Farklı Algılanabilen Etkisi

Post-pozitivist anlayış, pozitivist bakış açısının uluslararası ilişkiler gibi bir sosyal bilim disiplinine uyarlanarak çıkarım sağlamaya şüpheyle yaklaşan bir perspektiftir. Bu perspektife göre post pozitivist anlayışla yapılan değerlendirmeler bile sosyal bilimlere dahil edilmemelidir. Statükocu ülkelerin hangi koşullar altında bunu devam ettirme, geliştirme niyetlerinin olduğunu sorgulamak adına, sorular sormayı amaç edinen post pozitivist perspektif, uluslararası ilişkileri yalnızca anlamaya yönelik bir uğraş olarak tarif etmelerine yol açmıştır.

Post pozitivist anlayışa göre yüksek politika başlıkları kadar, kültür, etnisite, cinsiyet gibi düşük politika başlıkları da uluslararası ilişkileri anlamada başvurulmalıdır. Aynı nedenle devlet dışı aktörlerin de uluslararası ilişkilere dahil olduğu, bu perspektife göre söylenebilmektedir. Pozitivist anlayışın bölgeler-arasıcılık tartışmalarında maddi yapısal formlara ve kanallara yönelik, daha çok resmi aktörleri dahil eden analizler odağa alınırken, post pozitivistlerin perspektifine göre, bölgeler-arasıcılığın gördürülüş şekli bundan öte olup *gayri resmi veya devlet dışı aktörlerin* dahil olduğu ağları ve ilişkileri de tartışmak gerekli olmuştur. Düşük politika unsurları ve dünyada sıradan yaşama dair etkileriyle birlikte değerlendirildiğinde, bölgeler-arasıcılık; dahil olduğu bölgelerde dil birlikteliği, kültürel etkileşim, asimilasyon veya zenginleşme, inanç tartışmaları, etnisite ve kimliksel ayrışması veyahut tersine entegrasyon fırsatları gibi başlıklarda pozitivist bakış açısına göre çeşitli yorumlara konu olabilmektedir.

2.1.4.3.6. Yeni İşlevselcilik (Neo-Fonksiyonalist) Anlayışına Göre Bölgeler-arası Ekonomik Bütünleşmenin ve Aracı Ögelerin Siyasal İşbirliği İçin Önemi

Yeni işlevselci yaklaşım, işlevselci yaklaşımın ötesinde, bir takım, bölgesel işbirliklerine gitmek için zorunluluklara denk görülen unsurları entegrasyon için vazgeçilmez olarak görmektedir. Bunlar arasında, tasarlanarak yaratılan veya ilerletilmek istenen iktisadi işbirliği ve bağımlılık, ortak yargı organları, ortak bir yasama rejimi ve müktesebat, ulus-üstü finansal sistem, ortak politikalar ile toplumsal değerlerin karşılıklı algılanışının kolaylaştırılması ve ortak değer inşası gibi unsurlar başı çekmektedir. Bunlara ilaveten bölgesel ihtilaflara çözüm bulabilecek örgütsel yapıların oluşturulması ve bunların kapasitelerini geliştirmek de tüm bu unsurları bir arada destekleyebilecek bir şart olarak yeni işlevselcilikte tarif edilmektedir. Yeni işlevselciliğin bu bakış açısı; bölgeler-arası siyasette başvuru kanalı ve örgütlerin de benzer şekilde hareket ederek, bu bakış açısına göre oluşturulması istenen çoğu hedefe, bölgeler arasında duyulan ihtiyaç nezdinde, seçiciliğe gidip, farklı önem ve ihtiyaç sıralamasına başvurarak, katkı sağlaması gerektiğini vurgular. Hatta bu perspektife göre, gerek ekonomik bütünleşmenin gerekse siyasal işbirliğinin *bu şart* ön koşuludur. Nitekim AB gibi örneklerde görüldüğü üzere, yeni işlevselciliğin sıklıkla başvurulduğu bölgecilik siyasetinde ekonomik bütünleşme ve uluslararası kuruluşlar ile kurumlar desteği atılan ilk adımdır. Ayrıyeten, spesifik bir örneğe bakacak olursak, AB-Orta Asya işbirliği gibi bölgeler-arası pratiklerinde de yine *aynı şarta* ve yeni işlevselciliğin öne sürdüğü bahsi geçen *diğer önermelere göre* hareket edilmektedir. Yani, evvela iktisadi bütünleşme ve işbirliği olması koşuluyla bölgeler-arası pratiklerin devreye sokulması söz konusu olmakta ve işbirliğinin siyasal zeminini genişletmek ve geliştirmek için bu şarta bağlı kalınmaktadır (Obydenkova, 2011, s. 89).

2.2. Tamamlayıcı Kavramsal Çerçeve

2.2.1. Devlet-üstü, Devletler Arası ve Devlet-içi Bölgeselcilik, Bölgeler-arasılık ve Bölgeler-arası Kavramları Arasındaki Fark

Devlet üstü bölgeselcilik, aynı veya temas halinde bulunan siyasi coğrafyalarda birarada bulunan devletlerin ortak bir çıkarı paylaşmaları durumunda ortaya çıkar. “Devlet-üstü bölgecilik” veya bu uluslararası ilişkiler tavrına *bir sıfat geliştirme* zemininde elde edilen bir kavram olarak “*devlet üstü bölgeselcilik*”, klasik bölgecilik ve

bölgeler-arasıcılık teriminin bazı yönlerden ayrılır (Keating, 2011, s.4). Klasik bölgecilik kavramında illaki, birden çok devletin ortak çıkarını hesaba katma zorunluluğunun söz konusu olmaması, bu farkı *bölgecilik* ile *devlet üstü bölgecilik* ayrımı için tarif etmektedir (Efremova, 2017). Devlet üstü veya devletler-arası bölgecilik ile değerlendirmeye odaklanırken, şayet aynı bölgeden bahsedilirse, yine benzer bir anlama ulaşılmaktadır (Fawcett, 2012). Öte yandan ortak bölgeden bahsedilirken tek bir devlet veya onun içinde *bölgecilik* tartışmaları yapılıyorsa, bu sefer farklı bir anlam ortaya çıktığından, *devlet-içi bölgeselcilik* tabirini kullanmak daha kapsamlı bir tanımlama olacaktır. Devletler-arası koşulunda, *bölgeler-arasıcılık tabirinde* bu sefer ortak bir bölgeden bahsedilmemekte, birbirine yakın veya uzak bölgeler arasındaki işbirliği, bağlar ve ilişkiler tanımlanmaktadır (Hettne, 2003).

Devlet üstü bölgeler-arasıcılık tabiri söz konusuysa bölgeler arasındaki ilişkilerin üzerinde iki *devletsel yapının iradesinin de üzerine (supranasyonel) yapılar*, stratejiler, kurumlar, örgütler, araçlar ve pratikler anlamında bir sistem tarif edildiğine şahit olunmaktadır.

Avrupa Birliği'nin kendi yapısı, AB kurumları ve müktesebatıyla buna güzel bir örnek olarak verilebilir. Devlet-üstü bölgecilikte ise hangi devletsel yapının içerisinde olursa olsun, siyaseten önem teşkil eden bir bölgenin üzerinde devletlerin de üzerine olan bir bölgecilik anlayışı geliştirilmektedir. Birleşmiş Milletler gibi devlet üstü kuruluşların yerküredeki siyasetten sorumlu olup, örneğin; çevre tahribatı, savaş bölgesi, insan hakları ihlalleri ve problemleri yaşayan bölgelere yönelik, bu tarzda stratejilerinin olduğu hatırlanabilir. Gerek devletler-arası bölgecilik, gerek devletler arası bölgeler-arasıcılık, gerekse de devlet üstü bölgecilik kavramları ve de analizleri, uluslararası ilişkiler disiplininin kapsamına ve ilgili yazına sıklıkla dahil edilir (Golterman vd., 2012). Öte yandan devlet içi bölgecilik ve devlet içi bölgeler-arasıcılık daha çok kamu yönetiminin disiplin alanında kullanılan kavramlar görünümündedir. Devlet içi bölgecilikte, bir bölgenin kendi kaynakları ile kendi kaderini belirleme yoluna gitmesi ve bu zemindeki kalkınma hedefleri, söz konusu devletin sunduğu imkanlar, yasal zemin ve çerçeve nezdinde analiz edilir. Devlet içi bölgeler-arasıcılıkta ise aynı ülkenin farklı bölgeleri arasındaki işbirliği, yerel idareler tarafından temas ve ilişkiler konu edilmektedir (Gore, 2001).

2.2.2. Küreselleşen Sistemler içerisinde Bölgeselcilik, Bölgesel Rekabet ve Bölgeler-arasıcılık

Ülkeler arası etkileşime dair olan eski bölgecilik faaliyetlerinden farklı olarak; dünyada bölgeciliğin yeni şekli uluslararası sistemde yalnızca devletleri değil, devlet harici oluşumları da inceleyen ve de hesaba katan bir disipline işaret etmektedir. Yeni bölgecilik anlayışına göre, uluslararası sistem ve dünya bir dönüşüm sürecinden geçmekte ve bu dönüşüme bahsi geçen söz konusu oluşumlar ile devletler birlikte dahil olmaktadır. Aynı perspektife göre, küreselleşmenin bölgeciliği etkilediği kadar, bölgecilik de küreselleşmeyi etkiler ve şekillendirir hale gelmiştir (Wunderlich, 2016). Küreselleşme sürecinde, rekabetçi bir bölge, başarılı firmaları çekebilen ve sürdürebilen ve bölge sakinlerinin yaşam standartlarını sürdürebilen veya yükseltebilen bir bölge olarak tabir edilir (Mittelman, 1996). Küreselleşme ile hem temas kabiliyeti olan, hem de birbirinden haberdar olabilen bölgeler büyük bir stres altına da girmişlerdir (Wei, 2010, s. 77). Zira, nitelikli işgücü ve yatırım, rekabetçi olmayan bölgelerden daha rekabetçi bölgelere doğru çekilmektedir. Rekabet edebilirlik seviyesine erişmeden önce hızlı bir ivme yakalamak ve bu uğurda işbirliklerine ve dışarıdan yardıma erişmek büyük bir önem arz etmektedir. Küreselleşen yeni dünyada artık bölgelerin rekabet edebilirliğini yükseltmek için, işbirliğine ve işbirliği ağına duyulan gereksinim de artmıştır (Reiterer, 2006). Bu gereksinime sağlanacak zemin, bölgeler-arasıcılıkla mümkün olabilen kaynaklar, kanallar ve pratikler ile mümkün olabilmektedir.

2.2.3 Bölgeler-arasıcılıkta Birbiriyle Çakışma Sorunu

Çakışan bölgecilik sorunu, devletlerin iki veya daha fazla bölgesel forumuna katıldığı veya birden fazla bölgeler arası pratikte yerel aldığı süreci ve kurumsal düzenlemeleri ifade etmektedir. Büyük güçlerin, sanayileşmiş ülkelerin, grupların veya blokların bazı kıtalara veyahut bölgelere yönelik stratejilerinde odaklandığı devletler veya diğer bloklar pasif unsurlar olmayabilir. Bilakis aktif ve dinamik davranarak başka bölgeler ile bölgeler-arasıcılık geliştirebilirler. Başka bir deyişle, dünyada bölge sayısı sınırlı olduğundan ve bu bölgelerin de kendi aralarında stratejik rekabet, işbirliği gibi oluşumlar yer aldığından, strateji geliştiren/geliştirilen veyahut bölgeler-arasıcılık faaliyetlerinin başlatıldığı ve bunları başlatan bloklar ile ülkeler üzerinde çakışma olabilir. Bu anlamda bölgeler-arasıcılık kavramının içeriği de genişlemektedir.

Örnek vermek gerekirse AB'nin Orta Asya bölgesiyle geliştirdiği bölgeler-arasıcılık

yalnızca bu iki tarafın uğraşları ile sınırlı bir inceleme alanı doğurmamaktadır. Avrupa'nın diğer bölgelerle, aynı şekilde Orta Asya'nın da diğer bölgeler ile kurduğu işbirliği ve ortaklıkların da bu içeriği zenginleştiren örnek unsurlar olarak değerlendirilmesi gereklidir. Başka bir deyişle AB-Orta Asya arasındaki bölgeler-arasıcılık faaliyetleri dendiğinde, her iki tarafın da diğer bölgeler ile kurduğu ilişkiler dahilinde bir bölgeler-arasıcılığa maruz kaldıkları ve dolayısıyla ortak olunan bölgenin aslında bir bölgeler-arasıcılık havuzunun içerisinde yalnızca bir öge olduğu unsuru karşımıza çıkmaktadır. Bazı durumlarda farklı bölgeler ile kurulan stratejik ortaklıklar (örneğin AB-Asya Pasifik Bölgesi) ve işbirliği süreci, üzerinde inceleme yapılan sözde asli ortaklığın (önceki verilen örnekte *AB-Orta Asya bölgesi ortaklığı* idi) iktisadi veya siyasi menfaatine tam veya kısmi anlamda ters bir durum yaratma yolu izleyebilir (Baert vd., 2014).

2.2.4. Çok Taraflılık ve Bölgeler-arasıcılık

Uluslararası ilişkilere; üç veya daha fazla tarafın, özellikle klasik manada farklı 'ülkelerin hükümetlerinin katılımı (Vestfalyan anlayıştaki şekliyle)' ve akabinde ortaya çıkan ilişkilerin organizasyon süreci olarak tanımlanan çok taraflılık; bölgeler-arasıcılığın gelişimiyle farklı şekillerde de ele alınmaya başlanmıştır. Bölgeler-arasıcılığın, çok taraflılığı da dönüşüme uğrattığı ve bölgelere dayalı çok taraflılığı ortaya çıkardığı söylenebilir. Bu dönüşümde, çok taraflılığı hem devletler hem de bölgeler arası biçimlerde kendine has kullanım şekliyle Avrupa Birliğinin çok büyük bir katkısının olduğu söylenebilir (Söderbaum vd., 2005, s.379).

Bölgelere dayalı, çok-taraflılığın, alışageldik, devletler kanalıyla yapılan çok taraflılıktan farkı büyüktür (Hettne 2005). *Bölgesel temelli* çok taraflılıkta tüm bölgesel örgütler arasındaki ilişkiler ifade edilir. Bölgesel temelli çok taraflılık ile başlatılan ve başka bölgeyle inşa edilmiş bir bölgeler-arasıcılık zemini ise, bir bölgenin bölgesel örgütünün hem kendi bölgesindeki tüm örgütler ile hem de karşı bölgenin veya bölgelerin tüm örgütleriyle kuracağı ilişkiler kastedilmektedir (Ardnt, 2013).

2.3. Siyasi Coğrafya Disiplininde Bölgeler-arasıcılık

Siyasi coğrafya disiplini politik etkinlikler, pratikler ve süreçlerin farklı mekanlarda

farklı sonuçlar doğurduğu savıyla başlatılan bir çalışma alanıdır (Painter ve Jeffrey, 2009). Bu çalışma alanında, bunun tersi olan mantıksal çıkarımla, coğrafi mekanların kendilerine has özelliklerinin siyasi süreçleri de etkileyebildiği iddiası kabul edilmeye başlanmıştır (Kopstein ve Reilly, 2003). Bölgeler arası ilişkilerin, siyasi coğrafya disiplinine göre ele alınma biçiminde, siyasal pratiklerin farklı coğrafyalarda farklı sonuçlar doğurması olağan kabul edilip, bir yandan olumlu tablo yaşayan bölgedeki kazanımların diğer bölgede de ortaya çıkartılması yoluna gidilebilirken, öte yandan da güçlü tarafın bu farklılıklardan kazanç sağlama sürecine şahit olunabilmektedir (Cairo ve Bringel, 2019). Örneğin, bugünkü pratiklerde görüldüğü üzere, Avrupa Birliği'nin Orta Asya ile kurduğu bölgeler-arasıcılık bağı ve pratikleri özelinde, çevre tedbirlerinin ezelden beri Avrupa'da ve Orta Asya'da farklı sonuçlar doğurduğu gerçeği ile yüzleşilmektedir (Warkotsch, 2011). Sanayileşmiş Avrupa ülkelerinin bulunduğu Avrupa Birliği için ortaya çıkarılan çevre standartları, çevresel kısıtlamalar ve ulaşılması nispeten zor standartlar bu ülkelerin bulunduğu Avrupa coğrafyasında refah standartlarını ve büyüme hedeflerini, dünyadaki pek çok bölgeye göre daha az sarsıcı düzeyde etkiler (Nugmanova vd. 2015, s.199). Nitekim bu ülkelerin iktisaden bu kısıtları hazmetme kabiliyetleri karşılaştırmalı olarak birçok bölgeye göre daha iyi konumdadır. İktisaden nispeten geri kalmış Orta Asya ülkelerine, olası bir denk düzeyde çevre siyaseti gereklilikleri tatbik edilmeye kalkılırsa, bu ülkeler refah ve kalkınma hedeflerinden, bölgeler-arasıcılıkla bu siyaseti farklı bir siyasi coğrafyada da uygulamak isteyen taraftan yardım veya destek almadıkça geri kalacaktır (Kumar, 2002, s. 3799). Yine tersi mantıkla hareket edildiğinde ve aynı örnekle açıklama yapılmak istendiğinde; Orta Asya'nın çevresel koşulları ve dinamiklerinin bu bölgedeki çevre siyasetinin gördürülmüş biçimine etki ettiği, şayet Avrupa ile denk bir politika güdülüyorsa etkinlik ve geri dönüşte vade yönünden farklı sonuçlar alınacağı kestirilebilmektedir (Li vd., 2019, s.668).

Siyasi coğrafya disiplini; genelde jeopolitik çalışmalar ve jeo-stratejik çalışmalar olmak üzere iki koldan beslenmektedir. Bu iki branşın bölgeler-arasıcılığa bakış açısı ile Avrupa, Avrasya ve Orta Asya siyasi coğrafyalarının jeopolitikteki karşılığına göz atmak, çalışma için yapılacak araştırmada büyük katkı sağlayacaktır.

2.3.1. Jeopolitik Çalışmalarında Bölgeler-arasıcılık, Avrupa, Orta Asya ve Avrasya Bölgesi

Devletlerin coğrafyaları ve coğrafyaları ile birlikte, ekonomi, insani gereksinimler, nüfus etmeni gibi, birçok, *coğrafya ile birlikte etkisi hesaba katılan etmenle*, siyasetlerinin gelişme biçimi ve haliyle coğrafyası ve politikaları arasındaki ilişkileri inceleyen çalışma alanına *jeopolitik* adı verilmektedir (Toal vd., 1998). Birbirlerinden hayli farklı coğrafi koordinatlara, konumlandırmalara, iklime, ulaştırma rotalarına, doğal kaynaklara, su kaynaklarına erişime, topografya ve bitki örtüsüne, denizlere uzaklık değerlerine sahip Avrupa ve Asya gibi coğrafyaların bu bölgelerdeki coğrafi unsurların bölge siyasetlerine etkileri nezdinde birbirlerinden ayrı profillere sahip olduğu rahatlıkla ifade edilebilmektedir (Akengin, 2017, s.4). Jeopolitik çalışma sahası açısından bu farklılık bir araştırma ve analiz güdüsü ortaya çıkarmaktadır (Flint, 2021). Benzer bir şekilde karasal olarak birbirlerinden kesin coğrafi sınırlar ile ayrılmamış dünyanın en büyük anakarası Asya ve Avrupa'nın birleşiminden oluşan Avrasya bölgesinin jeopolitik yönden değerlendirilmesi, Avrupa ve Asya bölgelerine dair jeopolitik yönden *farklı tespitlerin yanında, benzer tespitlerin* de ortaya çıkartılmasında fayda sağlayabilmektedir (Özder, 2013, s.72). Avrupa ve Asya bölgeleri arasında bölgeler-arasıcılık etkinlikleri ile coğrafi etmenlerin bu bölgeler üzerinde siyaseten yarattığı farklıların çözümünde yardım almak mümkündür (Jones, 2003). Yine bölgeler-arasıcılık sayesinde, şayet tespit edilmiş ise, ortak temalı bir siyaset zemininde, bölgeler-arası coğrafi farklılıklar ile bir arada başa çıkmak mümkün olabilmektedir (Diez, 2004, s.325). Bir anlamda, ortaya iki bölgeyi de içeren Avrasya jeopolitiği diyebileceğimiz, ortak tanımlamalı coğrafi sahadan gelebilecek coğrafi etkilerin, bu saha siyaseti için olan etkisi ve karşılıklı etkileşimine dair bir çalışma disiplini daha kolay türeyebilecektir (Petersen, 2011). Bölgeler-arasıcılığın etki düzeyi ve doğasına dair, çalışma konusuna ait doğru tespitlerin yapılabilmesi için; jeopolitik analize getirilen eleştirel jeopolitik gibi yeni yaklaşımların *bölgeler-arasıcılığa bakış açısına* da göz atmak gerekir (González ve Brochner, 2019, s.182). Akabinde modern jeopolitik yöntemde bölgecilik ile bölgeler-arasıcılığın yeri, son olarak da jeopolitik kuramlarda Avrupa, Orta Asya ve hatta Avrasya bölgelerinin önemi, üzerinde durulması gereken, devam eden kuramsal incelemeler olarak sunulmalıdır. Bu incelemelerin akabinde, siyasi coğrafya disiplininin bir diğer alt çalışma alanı olan *jeo-strateji* sahasında bölgeler-arasıcılığın algılanış ve kullanılış biçimine de analiz öncesi kuramsal

çerçevenin oluşturma gereğine riayet edilerek yer verilmelidir.

2.3.1.1. Eleştirel Jeopolitik ve Bölgeler-arasıcılık

Eleştirel jeopolitik, jeopolitik anlatılara, bu anlatıların tasvir ettiği coğrafi bilgiyi ve dünyayı nasıl temsil ettiklerini inceleyerek yanıt veren bir çalışma disiplini (Kuus, 2010). Eleştirel jeopolitik, dünyanın nasıl çalıştığına dair evrensel bir açıklamanın ya da ne tür şeylerin riskli ya da güvence altına alınmaya değer olduğunu görmenin tek bir yolunun olmadığını peşinen kabul edilmesidir (Sharp, 2013, s.25). Toal'a göre coğrafya ve uluslararası siyaseti jeopolitik'in sunduğu çerçeveden farklı bir şekilde değerlendirme çabası olarak, *eleştirel jeopolitik* yaklaşımı kabul görebilir (Tuathail ve Toal, 1994, s.230). Bir örnek vermek gerekirse; eleştirel jeopolitik içerisinde, jeopolitik yaklaşımlara dair getirilecek eleştiriler, jeopolitik yaklaşımların ilk önce adeta etiketlenmesiyle yönlendirilebilir (Agnew ve Stuart, 1995). Devlet yönetimi ile ilgili entelektüellerin coğrafya ve yerlere fikirler (etiket benzeri) inşa etmesi ve bu fikirlerin bir süre sonra uluslararası siyasetteki karar süreçlerini etkilemesi eleştirel jeopolitikte en fazla tartışılan bir diğer husustur. Popüler, resmi, yapısal ve pratik jeopolitik incelemeleri; dört farklı yönden yaklaşarak jeopolitik çözümlenmesine gidilecek unsur incelemede kullanılan perspektiflerdir. Eleştirel jeopolitiğin, eleştiri yaparken başvurduğu pratik; *jeopolitik boyut*, daha çok dış politika pratiklerine yönelik çözümlenmelere bakmaktadır. Bölgeler-arasıcı pratiklerde, temas kuran tarafların jeopolitik statülerinin eleştirilmesi de söz konusu olabilir. Dolayısıyla, tarafların kendince tarif ettiği hangi jeopolitik pozisyonunu; genelde dış siyasete, özelde ise bölgeler-arasıcılığa konu edebildiği de irdelenip çözümlenebilir.

Örneğin Avrupa bölgesi eşsiz bir medeniyete sahipmişçesine bir ortak ve güçlü kimlik edinip, bunu Avrupalı medeniyeti veyahut kimliği olarak tarif edip, bu kimlikle dış siyasete soyunduğunda *medeniyetçi jeopolitik* içerisinde değerlendirilmektedir. Çünkü kendi coğrafyasını bu kimliği taşımakla özdeş tutmaktadır (Ar, 2020, s.280). Dolayısıyla Avrupa Birliğinin dünyanın herhangi bir bölgesi ile kurduğu bölgeler-arasıcı temas, işbirliği veya ortaklıkta yine medeniyetçi jeopolitiğe paralellik arz eden bir tavır sergileyebileceği tahmin edilebilmektedir. Başka bir deyişle kendi kimliği, medeni yaşam tarzını *üstün tutup*, pratiklerinin örnek alınmasını talep edici bir tavra peşinen bürünebilecektir.

2.3.1.2. Jeopolitik Yönteme göre Bölgeselcilik ve Bölgeler-arasıcılık

Özellikle coğrafi değişkenleri değerlendirerek uluslararası politik tavrı, kararları ve davranışı açıklamak, sınıflandırmak ve öngörmek hedefiyle yapılan çözümlemelere, jeopolitik yöntemle yapılmış çözümlmeler adı verilir (Cahnman, 1942,s. 148). Bu yöntemle göre ulusaltı bölgede, insanların siyasi gücünü veyahut kendi geleceklerini belirleme imkânlarını coğrafi değişkenler ile belirleme yoluna gidildiğinde, bölgeselcilikte jeopolitik tartışmalara yer verilmiş olunur (Jay, 1979). Jeopolitik yöntemle göre, bölgecilik ve bölgeler-arasıcılık hareketleri birbiriyle yine aynı zeminde kıyaslanabilir (Khani, 2018, s.280). Nitekim bölgeler-arasıcılıkta da jeopolitik yöntemle başvurulduğunda, coğrafi etmen ve tariflerle farklı jeopolitik tabandan gelen bölgelerin yine farklı politik tavırlarının olacağı savı varsayılacağından, birbirlerinden farklı bölgeler ile geliştirilen bölgeler-arasıcı işbirliklerinin ve ilişkilerin yine birbirlerinden ayrı birer görünüş ortaya çıkarabileceği beklenecektir (Hosseinpour Pouyan, 2013, s. 169). Örnek vermek gerekirse, Orta Asya ülkelerinin hiçbirinin şayet Hazar Denizini bir göl olarak kabul edersek, denize kıyısı yoktur. Denizlere kıyısı olma durumunun jeopolitik konumu önemli ölçüde arttırdığını kabul eden varsayımıcılar söz konusu iken, AB gibi denize kıyısı olan ülkelerin üyelikle oluşturduğu bir bölge tarafı ile Orta Asya bölgesi arası bölgeler-arasıcılığının bu varsayımdan etkilenmesi kaçınılmazdır. Bununla birlikte, süreç doğru, yönetişimsel, şeffaf ve simetrik bir anlayışla yönetildiğinde, bölgeler-arasıcı pratiklerin, Orta Asya tarafına (deniz yoksunluğundan kurtulabilmede) jeopolitik fayda sağlayabileceği açıktır.

2.3.1.3. Klasik Jeopolitik Kuramlarda Avrupa, Orta Asya ve Avrasya

Çalışmada tercih edilen bölge incelemesi Avrupa ve Orta Asya'ya yönelik olduğundan, bölgeler-arasıcılığın analiz edildiği ileriki analizlerde, evvela incelenecek bölgelerin jeopolitik kuramlara göre yazında bilinen değerlendirilmelerine kısaca göz atmak gereklidir. Mahan'ın deniz gücü kuramına göre Orta Asya ile Avrupa karşılaştırması, özellikle Orta Asya'nın öneminin anlaşılması hususunda faydalı olmuştur. Orta Asya'daki güç mücadelesi, AB gibi bölgeye dışarıdan müdahaleci olmak isteyen ülkelerin konumu, Brzezinski'in Büyük Santranç kuramına ve Kissinger'in ABD'nin olası yayılmacı tahminleri ile Avrasya değerlendirmesi ışığında değerlendirilebilir. Akabinde Mackinder'in Heartland teorisinde Avrupa ve Asya'nın

jeopolitik önemine yer verilecektir. Büyük Oyun ve Yeni Büyük Oyun tasvirlerinde de Orta Asya'nın artacak olan öneminden bahsedildiğinden bu kuramlar incelemede öne alınmış; buna karşın Spyman'ın kenar kuşak teorisinde (*rimland kuramı*) Orta Asya'nın öneminin azalacağına dair varsayım tartışıldığından, son sırada da bu kurama yer verilmiştir.

2.3.1.3.1 Alfred Thayer Mahan'ın Deniz Gücü Kuramına göre Orta Asya'nın Önemi ve Avrupa'dan Farkı

Deniz gücü kuramı, Alfred Thayer Mahan'a göre, bir ülkenin denizi askeri ve sivil hedeflerle tam kapasiteyle kullanma gücü olarak tanımlanmıştır. Balıkçılık, ulaşım, su üstü ve deniz tabanı kaynaklarını da kullanabilme düşüncesiyle daha da zenginleştirilmiştir. Buna göre 19 yüzyılda, İngiltere'nin konumunda görüldüğü üzere, açık denizlere hükmeden medeniyetlerin dünyada hükmetme gücü en üst seviyelere ulaşabilmektedir. Orta Asya bölgesi gibi açık denizlerden uzak bölgelerdeki medeniyetlerin böyle bir şansı, bu statüyü kazanmaktan oldukça uzaktır. Mahan, Orta Asya'nın jeopolitiğini değerlendirirken bu bölgenin geleceğini "Asya Problemi" adını verdiği makalesinde (1900) de tartışmıştır. "Deniz gücünün tarihteki etkisi" (1890) adlı çalışmasından hareketle, Orta Asya için çıkarıma gitmiş, bölgenin deniz gücü olmadığından dolayı bu güce sahip Rusya veyahut Avrupa bölgesi karşısında bölgesel hâkimiyet ve rekabette geride kalabileceğini, gelecekte ise Çin'in yükselen gücü karşısında bir jeopolitik rakip daha edineceğini ortaya koymuştur.

2.3.1.3.2. Kissinger'e göre ve Brzezinski'in Büyük Satranç Kuramı Zemininde Avrupa Bölgesi ve Avrasya

Kissinger ve Brzezinski farklı yıllarda ABD için Ulusal Güvenlik danışmanlığı yapmış olan diplomatlardır. Jeopolitik yaklaşımlar içerisinde, Avrupa ve Asya ile ilgili görüşleriyle birbirleriyle örtüşen ve zaman zaman mukayese edilen görüşleriyle yazında önemli yer tutmaktadırlar. Henry Kissinger'a küresel sorunların çözülmesi için Amerika Birleşik devletlerinin harekete geçmesi gerektiğini savunan düşünürlerden biridir. *Dünya düzeni* adlı kitabında Avrupa'yı Çin'i ve Orta doğu coğrafyasında güçlenmekte gördüğü Müslüman ülkeleri dünya düzenini koruma idealinde Amerika Birleşik Devletleri'ne birer rakip olarak görmüştür (Kissinger, 2014). Afganistan

coğrafyasında görülen bölge kaynaklı uluslararası terörizm etkinliği bastırma stratejisinde Orta Asya üzerinden bir kapı yakalama şansını elde etme ABD'yi özellikle bu coğrafyada faal kılmaktadır. Bununla birlikte Avrupa Birliği'nin de başlattığı çeşitli bölgeler-arasıcılık girişimleriyle bölgede ABD'e rakip bir pozisyon seçmesi, güvenlik konusu başlığının dışında değerlendirilebilir. Nitekim güvenlik mevzusu rekabetten ziyade bu bölgede daha çok *işbirliğine* yol açmaktadır (Kissinger,2002, s. 98). Kissenger, danışmanlık yaptığı dönemde ABD'nin çatışmacı tavrını özellikle Sovyetler Birliği'ne karşı yumuşatmak için önemli bir çaba sarf etmiştir.

ABD'nin daha işbirlikçi veyahut uzlaşmacı bir tavra bürünmesi, Soğuk Savaş'ın yine ABD lehine sona ermesinde önemli bir paya sahiptir. Bunda Kissenger'in büyük katkısı olmuştur. Ayrıca güvenlik danışmanlığı yaptığı dönemde Çin ile ilişkilerin geliştirilmesi yönünde önemli tavsiyelerde bulunmuştur. Gerek Sovyetler Birliği'ne, gerekse Çin'e karşı Avrasya jeopolitiğini ele alış biçimi, küreselleşmenin yaygınlık kazanmasına (ABD dış politikasına fikri desteği ve yönlendirmeleriyle) önemli bir katkı sağlamıştır. Avrasya jeopolitiğini değerlendirirken önem verdiği uzlaş stratejisi Avrupa, Güneydoğu Asya, Orta doğu bölgeleri için sorun çözme misyonunu ABD'e kazandırabilmiştir. Kissinger, kendi doktora çalışmasında da ele aldığı üzere, Avrupa modeli temel alınarak, dünya düzeninde huzur ve barış ortamının sağlanmasında örnek bir uzlaş zemini bulunabileceği savı üzerinde durmaktadır. 1648 yılında imzalanan Vestfalya Antlaşması'nın önemi üzerinde dururken, esasen ülkelerin kendi ulusal egemenlikleri ile bir dünya düzeni yaratmada, bu anlaşmayla, ilk uzlaş girişiminde bulunduğu vurgusunu yapmaktadır (Kissinger, 2014).

Brzezinski ise, 1997 yılında yazdığı kitap olan *Büyük Satranç Tahtası: Amerikan Üstünlüğü ve Jeostratejik Zorunlulukları* adlı eserinde, ABD'nin (Brzezinski, 1997) Avrasya jeopolitiğine önem vermesi gereği üzerinde durmuştur. Ona göre, Avrasya bir satranç tahtasına benzetilmektedir. Lakin bölgede ABD faal olduğu takdirde ona karşı aynı kudrette çıkabilecek herhangi bir rakip olamayacaktır. Brezezinski'ye göre tüm dünya ABD ile uyum içerisinde olmalıdır. Çin'in iktisaden yükselişi Avrupa ve Amerika bölgesi ile batının tek başına sahip olduğu hâkimiyet döneminin sonu olabilecektir. Uzak doğu, Avrupa ve güneybatı Asya, ona göre üç yeni saha olarak Avrasya jeopolitiğinde önem kazanmıştır. Soğuk savaş döneminde bu bölgeden gelecek *adeta oyuncular* ile satranç benzeri bir hakimiyet mücadelesine girecek olan ABD, Orta Asya'da üstünlük kurma mücadelesine devam etmelidir.

Orta Asya jeopolitiği ve burada hakimiyet mücadelesi söz konusu edildiğinde, ABD dış siyaseti merkezli çıkarım yapan her iki düşünür için karşılaştırma yapıldığında, Brezezinski'ye nazaran Kissinger'in Avrupa'yı ABD için bir rakip olarak görebildiği dikkat çekmektedir. Kissinger'in Avrupa'nın düzen kurma anlayışını başka jeopolitik ortamlarda devam ettirme niyetini de tartışan duruşu, özellikle Orta Asya-Avrupa Birliği arasındaki bölgeler arası işbirliği, ortaklıklar, AB değerlerinin ihracı gibi unsurları anlamaya yardımcı olabilecektir.

2.3.1.3.3. Mackinder'in Heartland Teorisinde Avrupa ve Avrasya

Tarihin Coğrafi Özeti adlı 1904 yılına ait makalesiyle Halford John Mackinder, *heartland* “yani dünya anakarasının kalbi” teorisini geliştirmiştir. 20. Yüzyılın başında askeri teknolojilerin ne oranda gelişeceği ve nükleer silahların savaşlarda mesafe ve bölgeye verilebilecek tahribat konusunda yaratabileceği fark ön görülemediğinden bu teori bazı çevrelerce geçerliliğini kaybetmiştir. Heartland teorisi (kara hakimiyeti teorisi), Avrasya'da belirli bir ülkenin bölgesel siyasi kontrolünün sırayla o ülkenin dünya siyaseti üzerindeki üstünlüğünü belirleyeceği savını ortaya çıkarmıştır (Sloan, 1999, s.15). Mackinder'in kendi tarifinde, '*heartland*' i, Asya içerisinde oldukça büyük bir bölge olan, sınırları günümüzde Rusya, Kazakistan'ın tamamı, Türkmenistan, Tacikistan, Kırgızistan ve Özbekistan'ın bir bölümünü içine alan *bir öz bölge* olarak tasvir etmiştir (Blouet, 2005). Ona göre bu bölgeye olan hâkimiyet ikinci aşamada dış yarımarda gerçekleştirilebilecek bir üstünlüğe aracı olabilecektir. Ukrayna, iç-doğu Avrupa, Transkafkasya, Orta Asya'nın batısı, Doğu Anadolu'nun da dâhil olduğu bu bölge Mackinder'in ikinci aşamada, iç yarım ay olarak belirlediği sahadır (Mackinder, 1904,193). Jeopolik çıkarımında; bu bölgeye büyük önem vererek Orta Asya'nın dünya siyasetinde hâkimiyet mücadelesi adına çok önemli role sahip olduğuna dair, yazında en dikkat çekici vurgulardan birini yapmıştır. Bununla birlikte bu coğrafyayı Avrupa'nın doğusu ile başlayan Rusya coğrafyası ve jeopolitiği ile de özdeş değerlendirmiştir. Dolayısıyla Avrasya hâkimiyetine giden ilk aşama olan dünyanın anakarasına sahip olma azmi, Rusya ve Orta Asya bölgelerine hükmetmekten geçmektedir. Dünya'ya hükmetme statüsü, Avrasya hâkimiyeti sonrasında da dış yarımaya hâkimiyet evresine erişilince ortaya çıkabilecektir. Bununla birlikte Mackinder, daha en başta Heartland'e (anakaranın kalbine) erişmedeki en kestirme

yolun Avrupa'nın doğusundan geçtiğini de ifade etmektedir (Mackinder, 1919). Dolayısıyla, Avrupa'yı çok önemli bir yere koymuş, hatta buradan başlanacak bir çaba ile dünya hakimiyetine doğru bir rota belirlenebileceğini ifade etmiştir. Günümüzde Avrupa Birliği'nin jeopolitiği, Orta Asya'nınki ile birlikte değerlendirildiğinde; hâlihazırda kurulmuş olup daha da ilerletilecek, bölgeler-arasıcılığın dünyada gördürülmek istendiği bir siyaset sahası için önem arz edeceği fikri Mackinder'in görüşüyle paralellik arz eder. Orta-Asya ile Avrupa merkezliliğin ekseninde bir bölgeler-arasıcılığın gerçekleştiriliyor olduğu savı da, yine benzer şekilde Mackinder anakaranın kalbine giden yolun Doğu Avrupa hakimiyetinden geçeceği iddiası (Sloan, 1999, s. 30) ile bazı yönlerden örtüşmektedir.

2.3.1.3.4. Büyük Oyun'dan Yeni Büyük Oyun Tabirine Geçişte Orta Asya'nın artan Önemi ve Bölgeler-arasıcılığın Yeni Büyük Oyun'daki Yeri

Büyük Oyun anlayışı, 19. yy. da İngiltere ile İmparatorluk Rusyası arasında geçen ve Orta Asya üzerinde gerçekleşen hâkimiyet mücadelesini ifade eder. Rusya'nın İngiltere'ye yönelik Orta Asya'ya müdahale edeceği korkusu ve İngiltere'nin de Rusya'ya yönelik Hindistan'ı işgal edeceği endişesi bu mücadeleye neden teşkil etmiştir. Bu çatışma ortamına dair tartışmaları jeopolitikçi düşünce insanları arasında tartışanlar olmuş, çeşitli işgal olasılıklarının ve planlarının öngörülmeğe çalışıldığı bir Büyük Oyuna benzetmiştir. Büyük Oyun denmesinin ardında yatan neden coğrafyanın büyüklüğüdür. Dolayısıyla çoklu ülkelerin dahil olduğu planlar söz konusu olmuş ve oyunun hacmi de genişlemiştir. Afganistan ve Orta ve Güney Asya'daki komşu bölgeler üzerinde var olan siyasi ve diplomatik bir çatışma olarak 1800'lü yıllar ve sonrasında özetlenmeye çalışılmıştır. Afganistan üzerine gerçekleşen bu çıkar çatışması dönem nezdinde İran ve İngiliz hakimiyeti altındaki Hindistan coğrafyası üzerinde de belirgin bir etki doğurmuştur. Özbekistan'da bazı emirlik yapılanmaları, İran ve Osmanlı rejimleriyle desteklenen, Özbekistan'ın Buhara kenti üzerinden geçmesi planlanan yeni bir ticaret rotası için tampon bölge arayışına girmiş olan İngiltere, böylelikle önemli bir saha olarak gördüğü Afganistan'ı Rusya'ya karşı koruma altına almak istemiştir (Rothacher, 2006).

Soğuk Savaşı'ndan bitiminden yakın bir dönem öncesinde başlatılan ve sonraki süreçte Orta Asya jeopolitiğine, doğal kaynakları için ve konumu nedeniyle, canlanan

ilgiyi ifade etmek üzere, gerek akademik yazında gerekse basında “Yeni Büyük Oyun” tabiri kullanılmaya başlanmıştır. Bu yeni tabire geçiş sürecinde Sovyetler Birliğinin yıkılmadan önce başlattığı ve 1979 ile 1989 yılları arasında süren Afgan işgalinin büyük bir rolü olmuştur (Smith, 1996, s.147). Zira ABD ve İngiltere bu işgale şiddetle karşı çıkmış ve Afganistan’a yardımda bulunmuştur. İngiltere ve Rusya’nın bu sebeple tekrar karşı karşıya gelmesi, Büyük Oyun anlayışının tekrar devreye sokulduğuna dair yorumlara sebebiyet vermiştir. Bununla birlikte, Paul Stronski (2018) Nicole Ng (2018), Ajay Patnaik (2016) gibi çoğu jeopolitik bilimci, günümüzde bu tabiri doğrudan kullanmanın yanlış olduğunu zira bölgede artık yalnızca Rusya ve İngiltere çatışmasının yaşanmadığı, onun yerine bölgesel oluşumlar ve uluslararası kuruluşların da Çin, ABD ve AB gibi büyük güçlerin yanında rekabete girdiğini ifade etmektedirler. Kurulan yeni denklemde Orta Asya bir yandan AB ile yeni stratejik ortaklıklara gidip, küreselleşme eğilimi gösterirken, bir yandan da 19. yy. da İngiltere ve Rusya’nın bölgede atacağı hamlelerde birbirinden çekinmelerini hatırlatır tarzda, bu kez kendi devlet yapısı ve karar erkleriyle, Rusya ve Çin tarafının atacağı hamlelere yönelik çekince göstermektedir. Çin, bölgeye yönelik tavrında zaman zaman bir müttefik ve jeopolitik ortağı olarak gördüğü Rusya’nın menfaatlerini de kollayıcı bir tavır sergilediğinden, bu çekincelere sebep olan karşı hamlelerin skalası daha da genişleyebilmektedir (Rumer, 2006).

2.3.1.3.5. Spykman’ın Kenar Kuşak Teorisinde Orta Asya’nın Öneminin Azalacağına dair Varsayım

Nicholas J. Spykman’ın *Rimland* yani kenar kuşak teorisi, Mackinder’in Heartland teorisinden büyük oranda etkilenmiştir. *Sınırlar, Güvenlik ve Uluslararası Örgütlenme* adlı 1942 yılına ait makalesine göre, Heartland’i saran bölgeye verilen ad Rimland (kenar kuşak bölgesi) olarak tasvir edilebilir (Spykman, 1942, s.444). Mackinder’in Heartland teorisinde onun belirlediği pivot bölgeyi ele geçirmek, dünya hakimiyetine giden yolda en önemli basamaklardan biri iken Spykman bu bölge yerine onu çevreleyen bölgeye yani Rimland’e aynı vurguyu yapmaktadır (Wilkinson, 1985). Ona göre Orta Asya’nın da daha olduğu Heartland bölgesi Mackinder’in şart koştuğu nitelikte bir kritik öneme sahip değildir. Dolayısıyla Rimland yani kenar kuşak teorisine göre jeopolitik çıkarım yapıp, Heartland teorisini terk edenlerin nezdinde Orta Asya eski önemini yitirmiştir.

Rimland teorisine göre; ‘yeni dünya’ olarak da tabir edilen Amerika’nın hâkim olduğu coğrafyaya da hakim olmak için Rimland’in bulunduğu yani eski dünya coğrafyası olarak tabir edilen bölgede hakimiyet kurmak şarttır. Türkiye, Pakistan, İran, Sibiryaya, Çin, Doğu Avrupa hattı olarak Spykman tarafından Rimland olarak adlandırılan coğrafyada kurulacak hakimiyet; önce eski dünya coğrafyasında, daha sonra ise tüm dünyada mutlak üstünlüğü getirebilecektir. Eski dünya coğrafyası halen sahip olduğu doğal kaynaklar ve beşeri birikim ile gücüyle Spykman’ın nazarında, yenedünyaya göre üstün bir konumdadır.

Bu sebeple Orta Asya coğrafyası Spykman’ın görüşü çerçevesinde önemsiz ve işlevsiz bir coğrafya olarak nitelendirilmez. Mackinder’in teorisi ile kıyasen daha az öneme sahip olarak konumlandırılır (Gerace, 1991, s.350). Nitekim Orta Asya coğrafyası da, doğu Avrupa haricindeki Avrupa coğrafyası da Rimlande dâhil olmasalar dahi eski dünyada yer almaktadır. Dolayısıyla tüm dünya hâkimiyetinin sağlanması için yenedünyaya göre, eski dünyada yer almalarından mütevellit, daha büyük önem taşıyan bir jeopolitik değerlendirmenin parçasıdır (Hess, 2004, s.96). Bu sav; kenar kuşak teorisine göre de, Orta Asya ile kurulacak işbirliği ve bölgeler aracılığıyla, daha ileri düzeyde bölgesel veya küresel hâkimiyet kurmak isteyen tarafların nezdinde, rasyonel olacağı fikrini doğrular.

2.3.2. Jeostrateji Çalışma Alanında Bölgeler-aracılık

Siyasi coğrafya teorisini inceleyen iki ana akım çalışma sahasından biri jeopolitik ise, bir diğersinin de jeostrateji olduğu ifade edilebilmektedir. Bir dış politika türü olarak kabul edilip, siyasi ve askeri plan ve stratejileri destekleyecek coğrafi etmenleri araştıran, etkileri yönüyle tartışan ve karşılaştırmalara yer veren bir disiplin olan jeostrateji, insan coğrafyası, kültürel coğrafya, ekonomik coğrafya, askeri coğrafya ve stratejik coğrafya gibi bazı coğrafya disiplinleri çalışmalarından da yüksek düzeyde etkilenir. Jeostrateji çalışan teorisyenlerin büyük bir bölümü bu disiplinlerden gelmektedir. Bazı araştırmacılara göre, jeostrateji, jeopolitiğin alt dalı olup, belirli bir coğrafi bölgeyi karakterize eden jeopolitik ve stratejik etmenlerin bir arada araştırıldığı bir disiplindir. Jeopolitik, hem coğrafi ortamlar ve perspektifler hem de siyasi süreçler arasındaki etkileşimin analizi iken, jeostrateji, bir ülkenin dış politikasının coğrafi yönüne dair analizleri kapsar (Cohen, 2003). Bir ülkenin askeri güç veya diplomatik

etkinlik ile dış politikasını nereye yönlendirerek çabalarını, özellikle nerede yoğunlaştırdığını tanımlamaya çalışır. Jeopolitik kuramların önemli bir çoğunluğu sadece coğrafi ortamlar ve o bölgeye yönelik perspektifler geliştirmeye yönelik olmayıp aynı zamanda bir ülkenin dış politikasının bir coğrafi ortamın yarattığı etkiye göre şekillenmesine yönelik önermeler ve stratejiler de öne sürdüğünden, hatta tahminlerde bulunduğundan dolayı, aynı zamanda jeostratejik teoriler olarak kabul edilir. Mahan'ın deniz gücü teorisi, Mackinder'in Heartland kuramı, Kissinger'in jeopolitik yaklaşımı, Brzezinski'nin Büyük Satranç Tahtası kuramı, Spykman'ın kenar kuşak teorisi ve Büyük Oyun Kuramı ile Yeni Büyük Oyun Teorisi gibi jeopolitik kuramların her birinin jeo-stratejik bakış açıları olduğundan, birer jeostrateji kuramı olarak da ifade edilebilir (Venier, 2011).

Klasik jeopolitik kuramların haricinde yazında yeni jeopolitik kuramlar olarak tarif edebileceğimiz, Fukuyama'nın *Tarihin Sonu Teorisi*, Huntington'ın *Medeniyetler Çatışması Teorisi*, Buzan ve Segal'in *Medeniyetlerin Bütünleşmesi Kuramı*, Chase, Hill ve Kennedy'nin *Eksen Ülkeler Hakimiyet Teorisi*, Dugin'in *Yeni Avrasyacılık Teorisi* gibi kuramlar ve yeni yazında yine yer bulan *Merkezi Türk Hakimiyet Teorisi* gibi teorilerin de bölgeler-arasıcılık çerçevesi ile ilgili yakın veya uzak bir duruş sergilediği gözlemlenebilir. Bu kuramlar haricinde, yazına göz atıldığında; Ratzel'in *Organik Devlet Teorisi*, Sachaklian ve Mitchell'in *Hava Hakimiyet Teorisi*, Kjellén'in *Yaşayan Devlet Organizması Teorisi*, Haushofer'in *Kara Hâkimiyetine Yönelik Teorileri* ve Kennan'ın *Çevreleme Politikası Kuramı*, jeostrateji literatüründe en bilinen diğer bazı kuramlar olarak bizi karşılamaktadır (Parker, 2014)

Mahan'ın *deniz gücü teorisine* göre, denizlere hakim olmak, denizcilikteki askeri ve ekonomik faaliyetlerde iyi düzeyde olmak hegemonik gücün kaynağı ise, denizlere uzak bir coğrafyada bulunan bir devletin, denize yakın bir bölgede bulunan devlet ile kısa vadede bölgeler-arasıcılığa gidip stratejik birlik oluşturması ve o devletin denizcilik kabiliyetinden veya potansiyelinden yararlanması yine rasyonel bir strateji modeli ortaya koyacaktır (Karsten, 1971, s. 591). Mackinder'in Heartland teorisine göre, büyük oranda günümüz Rusya ve Orta Asya coğrafyasını kontrol altına almak, bir devletin hegemon güç olmasının, ilk olarak temel stratejisi olmalıdır. Mevcudiyette bu bölgeleri kontrol altına alacak askeri yeteneği olmayan veya aceleci davranmayan devletlerin, bu bölgelerin stratejik avantajından faydalanabilmek ve bölgeleri daha iyi tanımak için ilk adımda bu bölgedeki ülkeler ile bölgeler-arasıcı faaliyetlere gitmesi

doğru karşılanabilecektir (Kearns, 2009). Sachaklian ve Mitchell'in *hava hakimiyeti teorisine* göre kara hakimiyetinin üzerinde hava hakimiyeti de kurabilmek ve hava hakimiyeti üstünlüğü olan devletlere karşı koyabilmek gerekmektedir. Jeopolitik yönden kritik bir bölgede yer alan devletlerin *kara hakimiyetlerini* güvence altına almak adına, yeterli teknolojisi veyahut bölgede kısa vadede ona korunma alternatifi sağlayacak komşu ülkeler ile işbirliği mevcut değil ise buna göre tavır alması gerekecektir (akırca ve Glseler, 2022). Hava hakimiyeti teknolojisinde ileri olan yakın veya uzak coğrafyadaki bir ülke ile işbirliğine gitmek, şayet hava teknolojisi kabiliyeti kendi kara bölgesini korumanın da ötesine geçebiliyorsa, komşu bölgelerin kara, deniz ve coğrafyasını gzetmesinde kolaylık sağlayacak devletler ile ortaklıklar kurmak yararlı bir seçenek olabilecektir. Bu sebeple Sachalian ve Mitchell'in *hava hakimiyeti teorisi* adlı jeostratejik kuramı ile bölgeler-arasıcılık yaklaşımı uyum sağlayabilmektedir (Limon, 2013).

Ratzel'in *organik devlet teorisi* adlı jeostrateji kuramına göre, devlet gücünü bir bitki misali bulunduğu topraktan alan canlı bir organizma gibi, doğar, gelişir, yaşlanır ve ölür. Organik çevrede canlıların birbirleriyle temasta olduğu, birlikte yaşadığı gerçeği hatırlandığında, devletlerin organizmalar gibi bölgeler-arasıcılık ile birbirleriyle temas içerisine girip ortaklık kurmaları olağandır. Bitkiler dünyasında ayrı bir toprakta yetişen canlı yine başka bir topraktaki organizma ile nasıl temas ve hayatta kalmak için işbirliği halindeyse, buna benzer bir durum, devletlerin çıkarları için bölgeler-arasıcılık girişiminde bulunanlar ile gerçekleştirilebilir (Bassin, 1987, s.481).

Bir Hayat şekli Olarak Devlet adlı eseriyle *Yaşayan Devlet Organizması Teorisini* geliştiren Kjellen esasen, bir hayata sahip olduğunu düşündüğü devletin beş farklı aktif ögesi olduğunu düşünmüştür. Devleti bir toplum ve toplumsal sorunların bir bütünü olarak görüp çalışan *sociopolitik* bunlardan ilkidir. Devleti bir ekonomi ögesi ve iktisadi ilişkileri bütünü olarak görüp çalışan ekonominin politik tarafını anlatan ge ise *ekonopolitik* olarak tarif edilmiştir. Devletin nc dinamik ögesi *kratopolitik* olup, idari ve yasal sistem ile düzenlemelerin politik yönünü ifade eder. Dördüncü ge, devlet siyasetinin halk ve nüfusa dair boyutunu tanımlayan unsur yani *demopolitik* olarak tanımlanmıştır. Beşinci ge olan *jeopolitik* ise, devlet siyasetinin coğrafı açısı üzerine var edilen bir ögedir. Kjellen'in *Yaşayan Devlet Organizması Teorisindeki* gelerin tümü birden bölgeler-arasıcılık ile olumlu etkileşim ve işbirliği nezdinde daha da geliştirilebilecektir (Haggman, 1998, s.104)

Haushofer'in jeopolitik teorisine göre, hem doğal koşullar hem de tarihi gelişmeler evvela bir ülkede siyasal yaşamı şekillendirmektedir. Ülkenin üzerinde yer aldığı coğrafya ile olan alakası ve ilişkilerinin tetkik edilmesi gerektiğini ifade eden Karl Haushofer'e göre, Doğu Avrupa'ya hükmetmek tüm dünyaya hükmetmek için bir ön koşul ve gereksinimdir. Bölgeler-arasıcılık ile Doğu Avrupa coğrafyasında yer alan hâkim güçlerle birlikte hareket etmek yine bu bölgeye dair farkındalık kazanmak ve bölgeye dair stratejiler üreten rakiplerle aynı platformda yer almak adına pratik fayda sağlanabilir (Wolkersdorfer, 1999). Spykman'ın Rimland kuramına göre daha geniş bir coğrafya olan Kuzey Buz denizi, İran, Balkanlar, Anadolu ile Afganistan kuşağına hakim olmak benzer şekilde dünya hakimiyeti getirebilmektedir. Bu sahadaki ülkelerin sayısının çok olması nedeniyle bölgeler-arasıcılığa başvurularak öncül temas, işbirliği ve çıkar ortaklıklarına gitmek, kurulan bağlar ile birlikteliğe gitmek, yine Spykman'ın bakışıyla bir ölçüde örtüşmektedir (Gerace, 1991, s.353).

Kennan'ın *çevreleme politikası kuramına* göre, Rusya'nın Sovyetler dönemindeki komünist siyasetine karşı bir çevreleme politikası gereklidir. Bu uğurda strateji geliştirecek ülkelerin jeostratejik tavrı, uzun süreli, sabır gösteren, farkındalığı elden bırakmayan ve de tutarlı bir tutumun ürünü olmalıdır. Kennan'ın kuramına göre, bölgeler arası yaklaşımın gereklerinden biri olan uzun süreli, planlı etkinlik, temas ve süreçlerin çevreleme siyasetinde müttefik arayan bölgelerin işbirliği stratejilerinde yer bulması, kuramın çerçevesine aykırılık teşkil etmeyecektir (Sempa, 2018, s.181).

Kissenger'in Soğuk Savaş döneminde Nixon doktrinine bağlı olarak geliştirdiği iki kutuplu dünyayı uzlaştırma temalı jeostratejisi, bölgeler-arasıcı yaklaşımlar hususunda aranan uzlaştırıcı, orta yolu bulucu gayretlere esin kaynağı olabilir (Klare, 2007) . Brzezinski'nin büyük satranç tahtası kuramına göre, ABD'nin küresel hegemonik vasfını kaybetmemesi için dört özel bölgeye yönelik o bölgelere özgü strateji ve politikalar meydana getirmesi büyük bir zorunluluktur. Kuramının Orta Asya gibi bölgelere özel jeopolitik vasıflar biçtiği yönünün yanında, bir satranç tahtasındaki satranç oyununda hamle hakkı olan oyuncu piyonlar misali, her ülkeye jeopolitik sahalar için hiyerarşik konumların belirlediği hareket alanının düştüğünü ifade eden bir yönü daha vardır. Bu sebeple küresel zeminde beş adet *jeostratejik* oyuncunun kabulü söz konusu olabilir. Bu oyuncular, Almanya, Çin, Hindistan, Fransa ve Rusya olarak tarif edilmiştir. Miğfer rolü yani bağlı olma statüsü atfedilen ülkeler ise Ukrayna, Güney Kore, İran, Azerbaycan ve Türkiye olarak bu teoride tanımlanmıştır (Sevim,

2012).

Brzezinski'ye göre satranç oyununu oynayan oyuncular birbirlerinin hamlelerini düşünüp önceden çeşitli stratejiler geliştirirler ki, bu da kendi teorisi için esin kaynağı olabilmıştır. Farklı jeostratejilerin var edilmesi, hazırda tutulması ve ona göre tavır takınılması ülkeler-arası rekabet ortamında vazgeçilmezlerden olmuştur. Orta Asya coğrafyasındaki, Çin, Rusya, ABD ve diğer aktörlerin de davranış şekli bu tavırla olmaktadır (Foster, 2006). Brzezinski'nin Avrasya çıkarımına dair yorumu bu bölgede hiçbir problemin ABD ile ortaklığa gitmeden veyahut onun menfaatlerinin aleyhine bir tarzda çözülemeyeceği üzerinedir. Büyük Satranç Tahtası teorisine göre farklı bölgelerden ülkelerin kimi zaman başat oyuncu kimi zamanda yardımcı rolde olması, bölgeler-arasıcılıkta da, taraflardan biri çok üyeli bölgesel oluşumlardan diğer ise nispeten, iktisaden zayıf bölgelerden olduğu şekliyle karşımıza çıkabilmektedir. Başka bir deyişle, farklı rollerin etkisi ve hiyerarşi, asimetric tavır bazı bölgeler-arasıcılık etkinliklerinde de görülebilmektedir. Buradan hareketle, Büyük Satranç Tahtası Teorisinin bölgeler-arasıcılık perspektifi ile örtüşmediğini söylemek mümkün değildir. Aksine ABD gibi bölgeler ötesi ortaklar ile Avrasya'da hareket etmek isteyen ülkelerin, büyük sorunların çözümünde bir anlamda zorunlu olarak bu ortaklığa dahil oldukları varsayımı, Brzezinski' nin çıkarımında da yer bulmaktadır. Dolayısıyla, Brzezinski'nin Avrasya politikaları için, bölge dışından bir ülke olan ABD'nin dışındaki ülkeler için, adeta bölgeler-arasıcılığa davet eden bir tavrı vardır (Kelly, 219)

Büyük Oyun ve Yeni Büyük Oyun anlayışıyla 19. Yüzyıl Orta Asyası için hakim olan jeopolitik yargılar, bir ölçüde bu dönemin devletlerinin jeostratejik tercihlerini aydınlatmada faydalanılmaktadır. Bu teorik yaklaşımlara göre, farklı ülkelerin yine birbirlerinin hamlelerini tahmin etmeye çalışarak kendilerinin dahil olmadığı bir jeopolitik coğrafyada karar inşa etmeye kalkmaları söz konusudur. Büyük Oyun teorisine göre, İngiltere, ondokuzuncu yüzyılda, Rusya İmparatorluğu'nun karşısında Hindistan'a dair çıkarlarını korumak için aynı yola gitmiştir (Scott, 2008, s.13). Hindistan coğrafyasının çevresini güvence altına almak ve bir tampon bölge yaratmak için, ondokuzuncu yüzyılda modern tipe bazı yönlerden çok yakın ilk bölgeler-arasıcı işbirliklerinden birine ön ayak olmuştur.

İngiltere başka bir bölgede yani Avrupa'da yer aldığından, Orta Asya Bölgesinde bulunan yönetimlerden Özbekistan'da bulunan bazı emirlikler ve Orta Doğu coğrafyasındaki bazı aktörler olan Osmanlı ve İran rejimleri ile bölgeler arası bağ ve

işbirliği kurarak alternatif bir ticaret yolu ve Hindistan'ı koruyucu bir tampon bölge yaratmıştır (Zabortseva, 2012, s.173). Günümüzde, Orta Asya bölgesinde, ABD, Rusya, İngiltere, Avrupa Birliği, Hindistan ve Çin'in de dahil olduğu, bazı kaynaklarda Yeni Büyük Oyun adı verilen yeni bir jeopolitik zemin ortaya çıkmıştır. Bu jeopolitik zemine dair jeostratejik hamleler söz konusu olduğunda, rekabetçi ve gruplaşmaya yönelik bölgeler arası örnekler de yaygınlık kazanmıştır. AB-Orta Asya arasındaki bölgeler arası pratikler bu duruma dair örneklerden biridir (Edwards, 2003, s.85).

Jeostratejik çıkarımlara sahip yeni jeopolitik kuramların bir kısmı, yeni jeostratejik teoriler olarak kabul görmektedir. Fukuyama'nın *Tarihin Sonu Teorisi*, Chase, Hill ve Kennedy'nin *Eksen Ülkeler Hakimiyet Teorisi*, Dugin'in Yeni Avrasyacılık Teorisi, Huntington'un Medeniyetler Çatışması Teorisi, Buzan ve Segal'in *Medeniyetlerin Bütünleşmesi Kuramı* gibi kuramlar yeni jeostratejik kuramlara birer örnektir (Fukuyama, 2006; Chase et. al, 1996; Dugin, 2014; Huntington, 2000; Buzan ve Segal, 1996; Hu ve Lu, 2016; Akdeniz, 2003; Arman, 2012) İlâveten, *Merkezi Türk Hakimiyet Teorisi* gibi kuramların da bölgeler-arası ile ilgili tartışılabilir yönünün olduğu mutlaka gözlemlenebilir (Özey, 2017, s.98).

Fukuyama'nın *Tarihin Sonu Teorisi*, dünya sisteminin Soğuk Savaş'tan sonra tek kutuplu hale geldiği, batı demokrasisinin, serbest piyasa mekanizmasının dünya geneli için hakim olduğu, alternatif sistemlerin ise artık farklılıklarından vazgeçerek bu değerlere dahil olduğu, bölgesel farklılıkların, siyasal süreçlerin birbirine benzemesiyle birlikte artık liberal değerlere göre önem kazanmaya başladığı iddiasını gündeme taşımıştır. *Tarihin Sonu Teorisi*'nin getirdiği çıkarım, bölgeler-arası yaklaşımını en yüksek düzeyde destekleyen jeostratejik çıkarımlardan biridir. Nitekim devletlerin bölgeler-arası işbirliği'ne gitmesi liberal ve insani değerlerin birer gereği olarak neredeyse kaçınılmaz olmuştur. Bölgeler-arası yaklaşımın, işbirliği ve iletişimin her iki tarafı için değerleri yayma, yükseltme ve iktisadi çıkarları, kazanımları pekiştirme etkisi bu kaçınılmazlığı doğurmaktadır (Burns, 1994)

Robert Chase, Emil Hill ve Paul Kennedy'nin *Eksen Ülkeler Hakimiyet Teorisi*, Endonezya, Hindistan, Meksika, Pakistan, Brezilya, Mısır, Cezayir, Türkiye ve Güney Afrika gibi ülkeleri jeostratejik tasnifte *eksen ülkeler* olarak tanımlamıştır. Bu ülkelere karşı strateji geliştirecek ülkeler, eksen ülkelerin bulunduğu coğrafyada bölgesel güç olma potansiyellerinin de farkında olmalıdır. Bir topluluğu yönlendirebilecek ülkelere atfedilen bir sıfat olan eksen sıfatı ile anılan, bu ülkeler bölgesel ortaklıklar ve bölgeler-

arasıcılığın teşvik edildiği devletler olabilmektedir. Eksen ülkelere karşı stratejiler geliştirirken evveliyatında bölgeler-arasıcılığa başvurmak, bu ülkeleri bir bölge birliği veya grubu ile taraf kabul etmek; bu bölge dinamiklerini anlamada büyük katkı sağlamaktadır. AB-Afrika *bölgeler-arasıcılığı* kanalıyla, bir büyük güç olan AB'nin, Güney Afrika eksen ülkesi ile dolaylı ortaklık kurup ona karşı strateji geliştirme kabiliyetini arttırdığı gözlemlenebilir (Chase et. al, 1996, s.36)

Dugin'in *Yeni Avrasyacılık Teorisi*, temelinde şekillendirilmek istenen Rusya İmparatorluğunun Avrasya'da tekrar canlandırılması, Doğu Avrupa, Orta doğu ve Orta Asya'da batı değerlerine ve stratejilerine adapte olan ve batı ortaklığına meyilli yönetimleri, bu ülkelere dair antipati uyandırarak, Moskova merkezli bir strateji üretme zeminine çekme stratejisidir. Türkiye bu stratejide bir NATO üyesi önemli bir jeopolitik öneme sahiptir. Bu sebeple bu perspektife göre, Türkiye üzerinde Rusya'nın stratejilerini sevdirecek ve adapte etmeye teşvik edecek özel bir strateji geliştirilmelidir. Bölgeler-arasıcı yaklaşıma özdeş bir yol izleyen *yeni Avrasyacılık* ideali, bahsi geçen sahadaki ülkeler ile işbirliği ve ortaklıklara giderek bu izdüşümü yaratmaya çalıştığından, işlevsel bir pozisyonda olduğu için bölgeler-arasılık ile ters düşen bir jeostrateji değildir (Shlapentokh, 2007, s.148). Özey'in *Merkezi Türk Hakimiyet Teorisi* de benzer bir şekilde, lakin daha çok ulus-kültür temelli bir sınırlamaya giderek ve de Mackinder'in Heartland teorisinden de esinlenerek bir jeostrateji ortaya koymuştur. Türk millet ve toplulukların tarih boyunca yerleşip yayınladığı, Balkanlar, Anadolu, İran, Kafkaslar, Kuzeydoğu Afrika ve Arabistan coğrafyalarını gerçek *heartland* veya dünya iç kalesi olarak tanımlayan bir perspektif bu teori ile ortaya atılmaktadır. Bu iç kaleye hakim olan devletler, aynı görüşe göre, dış çembere yani dünya adasına hakim olabilmektedir (Özey, 2017, s.96). Özey'in jeostrateji teorisi için bölgeler arasıcı temas ve etkinler yine işlevsel ve teorik olarak birbirine uygun düşmektedir. Bu coğrafyadaki ülkeler arasında tarih ve kültür bağı, ulus yönetiminde hangi topluluklar iktidarda olursa olsun söz konusu olduğundan, bölgeler-arasıcı pratiklerde kolayca işe yarar hale getirilebilecektir(Rauf, 2017, s. 158).

Samuel Huntington, *Medeniyetler Çatışması teorisi* ile gelecekte birbirinden farklı bölgelerdeki medeniyetlerin işbirliklerinde artık daha etkin olacağı iddia edilmektedir (Ayoob, 2012). Jeostratejik anlamda uzak bölgelerde ve çok farklı kültürler arasındaki ortaklıklar, bu farklılıklardan beslenerek bu kurama göre uzun ömürlü olabilmektedir (Huntngton, 2000, s.101). Bu bakış açısının da, bölgeler-arasıcılığı teşvik eden bir teori

çerçevesinde, yine strateji telkin etmeye yönelik olabileceği öngörülebilmektedir (Haynes, 2019, s.15).

Buzan ve Segal'in *Medeniyetlerin Bütünleşmesi Kuramı*; medeniyetlerin çatışması kuramına eleştiri getirerek aynı jeostratejik amaçlarla bunun yerine medeniyetleri bütünleştirme ve birbirine karıştırma yolunu tavsiye etmektedir (Buzan, 2014, s.580). Batı medeniyeti küreselleşme ile kuvvetle muhtemel dünya üzerinde rakipsiz olacağından; diğer medeniyetlerin batının ilke ve değerlerini benimseyerek ve batı değerlerini zenginleştirerek bir bütünleşme sürecine dahil olmasını telkin etmektedir (Buzan ve Segal,1995). Bu kuram da bölgeler-arasıcılığın mevcut kanal, metot ve süreçlerini dışlamayan bir bakış açısı sunmaktadır. Bununla birlikte bölgeler-arasıcılık gördürülürken taraflardan biri batılı bir devlet ise, asimetrik bir bölgeler-arasıcılık modeli ortaya çıkabilmektedir. AB'nin dünyanın pek çok ülkesi ile girdiği bölgeler-arasıcılık süreci bu anlamda kendi değerlerinin benimsetilmesi prensibine göre hareket etmekte ve aynı asimetrik görünümü ortaya çıkarabilmektedir.

2.4. Uluslararası Çevre Politikaları ve İşbirliği

Uluslararası çevre politikası ulusal çevre siyasetinden de farklı olarak temelde bir dizi konuyu kapsar. Bunlar; iklimin korunması, sürdürülebilir, enerji politikası, biyolojik çeşitliliğin korunması ve ormanların, denizlerin ve toprakların korunması gibi bir yönüyle ulus içi çevre siyasetini ilgilendiren, lakin daha çok küresel tedbirlere odaklanan başlıklardır (Steinberg, 2012). Diğer daha az vurgulanan veyahut bölgesel düzeye indirgenen ilgili konular ise çölleşme, sürdürülebilir atık yönetimi ve tehlikeli maddelere karşı korumadır (Balsiger ve Prys, 2016, s. 243). Nitekim çevre sorunları ile baş gösteren bu ardıl örnek başlıklar için *bölge siyaseti ile yerinde önleme pratiklerini* harekete geçirmek gerekir (Hochstetler, 2003). Bu tutum doğal olarak işbirliği pratiklerine de yansıtacaktır (Zürn, 1998, s.621).

Bir devletin uluslararası çevre politikası, uluslararası, bölgesel ve yerel çıkarlarını korumak için kullandığı stratejilerden oluşur ve diğer devlet ve devlet dışı aktörlerle etkileşim biçimini ortaya koyar. Uluslararası çevre politikasının ana hedefi, bir ulusun çevre çıkarlarını savunmaktır. Başka bir deyişle güdüleyici etmen, devletin beşeri ve finansal kaynaklarının seferber edilmesini düşündüren bir tarzda, o ülkede yer alan vatandaşların yaşadığı çağa ve geleceklerine veyahut gelecek nesillere yönelik çevre

temalı endişelerini gidermektir (Sprinz ve Vaahtoranta, 1994, s. 81).

1980'lerde ilk uluslararası çevre politikaları uygulayıcıları ve analistleri, uluslararası ilişkilerin analizi için çevrenin üstünlüğünü belirledi. İlk akım analistlere göre, uluslararası çevre politikasında, barış ve savaş, çatışma ve işbirliği, uluslararası kurumlar, çevre politikalarının karşılaştırılması ve belirli çevre siyaseti soruları dahil olmak üzere herhangi bir uluslararası politika çalışmasındaki tüm ana konular belirginleştirilmeye çalışılmıştır. Bundan sonra gelen akımlarda, hem konuların kapsamını genişletmeye yönelik tartışmalar, hem de alandaki ampirik çıkarımlar, sosyal araştırmalar ve ekonometrik analizlerle zenginleştirilerek ortaya dökülmeye çalışılmıştır. Yeni uluslararası siyaset anlayışı bu yeni akımlar sayesinde belirli bir olgunluğa erişerek salt güvenlik ve ekonominin politik analizinden kurtulmaya başlamıştır (Sprinz ve Vaahtoranta, 1994, s.78).

Uluslararası siyaset bilimindeki politika alanlarının kavramlarını ve sorularını uygulamaya ek olarak, uluslararası çevre politikası disiplini, bu kavramların bazılarının uluslararası politikanın süregelen dönüşümü içinde anlaşılabilmesi için, kendince daha uygun olduğunu düşündüğü kavramları ve soruları da geliştirmiştir. Uluslararası ve ulusötesi çevre kurumları, ulusötesi toplumsal hareketler ve devletlerden bağımsız aktörler, profesyonellerin oluşturduğu topluluklar ve rasyonel söylemlerinin tümü, uluslararası çevre politikalarına ilişkin olarak dikkatli analizlere konu olmuştur. Bazı analizler, küresel çevre tartışma alanının, çevre ile ilgili sorunları resmileştiren ve yöneten genelleştirilmiş ulusal yapıların oluşumundan önce var olduğunu ve buna neden olduğunu öne sürmektedir.

Uluslararası çevre politikalarına dair 1980'lerin sonundaki politikalar ve analizler, tipik olarak anlamlı teorik sonuçlar çıkarmak için, ilk grup analizlerde belirginlik kazandırılmış çevre konularına da odaklanmış bir şekilde; lakin *daha az sayıda vakayı detaylıca karşılaştıran* bir forma bürünmüştür (Spinz, 1992). Bu dönemlerde nispeten nitel tasarımlar kullanılarak elde edilecek çıkarım ve de stratejilere yönelme söz konusudur. 1990'ların başında uluslararası çevre politikaları ve buna dair analizlere göz atıldığında, devam ettirilen *çok sayıda büyük ölçekli proje* ile o tarihlere yakın gelecekte *son olgunluk evresine* girilmiştir. Uluslararası çevre politikalarına ilişkin teorik kavramları ve hipotezleri daha titiz ve sistematik bir şekilde test edecek modern, etki değerlendirmeleri ile alana özgü analizler, gerek üniversiteler, gerek bağımsız kuruluşlar, gerekse de devlet kuruluşları desteği ile gelişmiş ülkelerde yaygınlık

kazanmıştır. Olgunluk döneminde veyahut son dönem diyebileceğimiz şekliyle uluslararası çevre politikaları ilk olarak çevre mevzusuna bütüncül bakış açılarını tarif etmiş ve kullanma yoluna gitmiştir. İkinci olarak uluslararası çevre siyaseti ile gündem belirleme pratikleri alanında tecrübe kazanılmış olup, gündem belirleme üzerine ekolojik çalışmalar daha da yaygınlık kazanmıştır. Üçüncü olarak uluslararası çevre siyaseti pratiklerinin uygulanması için rejim oluşumu söz konusu olmuş ve bu rejimin etkileri gerek siyaseten gerekse de bilimsel açılardan irdelenmeye başlanmıştır. Son olarak ise, uluslararası çevre politikalarında ulusötesi ağların önemi ön plana çıkmış ve nasıl yaratılıp, destekleneceğine dair politikaların tartışılması söz konusu olmuştur. Tüm bu temalar, uluslararası çevre politikalarının geldiği noktada değerlendirilmesinde, işbirliği ve uluslararası kurumların önemli olduğunu ortaya çıkarmıştır. Dünya siyasetinin hükümetler arası siyasetten çok daha fazlası olduğunu ve devletlerden daha geniş bir aktörler yelpazesini içerdiğini ve de dünya siyasetinin sadece güç ve maddi çıkarlarla ilgili olmadığını bu analizler sayesinde çevre siyasetine uyarlamak mümkündür. Uluslararası çevre siyasetine göre girilen işbirliği nezdinde görülen odur ki, bu politika dalına dair farklı görüşler yeterli analizler ışığında ortak zeminde uzlaşabilir. Günümüzde uluslararası politika, aynı zamanda maddi olmayan çıkarlar, fikirler, bilgi ve söylemler hakkındadır. Uluslararası çevre siyaseti bu önermenin en geniş tabanda kabul gördüğü sahalardan biridir (Zürn, 1998, s.619).

Uluslararası İlişkiler Konferansları, ulusal/uluslararası araştırmacılar, bilim adamları, akademisyenler, profesyoneller, mühendisler, katılımcılar, sponsorlar, akademik, bilimsel ve üniversite pratisyenlerinin araştırma faaliyetlerine katılmaları ve sunmaları için ilgili etkinlikleri listeleyen organizasyonlardır. Bu etkinliklerin uluslararası çevre siyasetinin boyutları, sorun ve araştırma sahalarının netleşmesi ve sorun ile strateji inşa örüntülerinin anlaşılmasında katkısı büyüktür. Aynı zamanda uluslararası işbirliği nezdinde de dolaylı yoldan da olsa farklı ülkelerden bilim adamlarını bir araya getirdiğinden ar-ge anlamında faydası olduğu da düşünülebilir. Öte yandan yazında yer yer uluslararası ilişkiler konferansı olarak da yer bulan, lakin özünde *hükümetlerarası konferanslar* olan etkinler, bundan farklı olarak, ama ilgili bazı özellikler de taşıyan, hem bir entegrasyon teorisinin hem de uluslararası kuruluşlarda devletlerin egemenliklerini koruyarak belirli alanlarda işbirliği yapmalarına olanak tanıyan bir karar alma yönteminin var olduğu *uluslararası işbirliklerine yönelik* etkinliklerdir (Falkner, 2002). 1972'de *Stockholm'deki Birleşmiş Milletler Çevre*

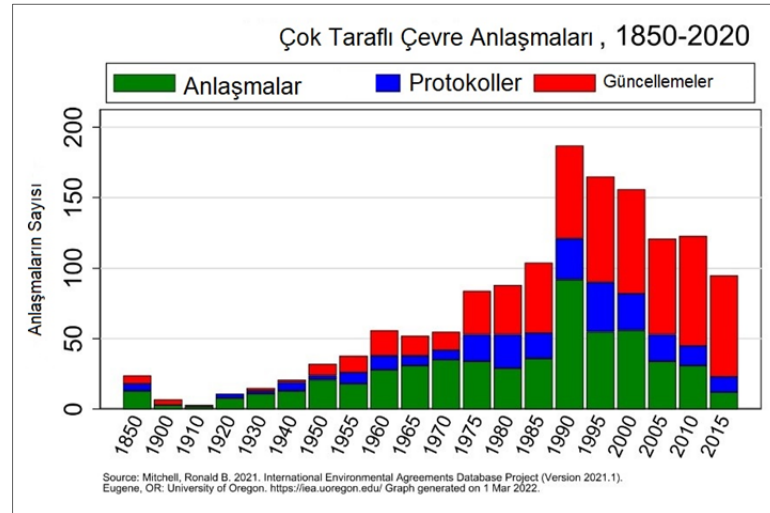
Konferansı, çevreyi önemli bir sorun haline getiren ilk dünya konferansıydı. Bu konferanstan 50 yıl sonra Stockholm+50 Konferansı, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 2-3 Haziran 2022 tarihleri arasında İsveç'in Stockholm kentinde düzenlenecek uluslararası bir toplantı olacaktır (Baste ve Watson, 2022).

Uluslararası çevre siyasetine dair ilk konferans olan Stockholm Konferansı, İsveçte yapılmış olup Çevre ve İnsan Konferansı adını almıştır. Bu konferanstan, 1 yıl önce 1971 yılında İran'ın Ramsar kentinde Su Kuşları Yaşama Ortamı Olarak Uluslararası Öne Sahip Sulak Alanlar Hakkında Sözleşme adı altında bir uluslararası zirve gerçekleştirilmiş olup bu konferans bazı çevrelerce çevre siyasetinden ziyade biyo-çeşitlilik temasına özgüdür (Gardner ve Davidson, 2011). Stockholm Konferansının sonucunda imzalanan Stockholm Sözleşmesi, insan sağlığını ve çevreyi kalıcı organik kirleticilerin etkilerinden korumayı amaçlayan küresel bir anlaşmadır. Stockholm Konferansı öncesi dönemi, uluslararası çevre siyasetinde işbirliğini destekleyen diğer kanallar arasında araştırma yaparak yani bu uğurda etkinlik gösteren uluslararası kuruluşların izini sürerek analiz etmek mümkündür. UNESCO, DTÖ ve FAO bu kuruluşlara dolaylı içerikte olsalar da örnek olabilir (Graber ve Girsberger, 2006). Stockholm Konferansı sonrasında ise doğrudan çevre politikaları ile ilgili uluslararası kuruluşların sayısı artmıştır. Bunlar arasında; bölgesel kuruluşlar haricinde, uluslararası sıfatıyla anılan, UNEP yani BM Çevre Programı, Uluslararası Doğayı Koruma Birliği (IUCN), Küresel Yeşil Büyüme Enstitüsü (GGGI), İklim Değişikliği Paneli (IPCC) ve Küresel Çevre Tesisi (GEF) gibi örgütsel yapılar, en etkin olan uluslararası çevre kurumları (hükümetler) olarak kabul görebilir. Uluslararası çevre siyaseti konulu, sivil toplum kuruluşlarının sayısı bir hayli fazla olsa da bunların arasında yazında en fazla adı geçen ve en etkin olanlara; Uluslararası Çevre Hukuku Merkezi, Çevre Savunma Fonu, Greenpeace, Deniz Koruma Enstitüsü, GAHP (Küresel Sağlık ve Kirlilik İttifakı), EIA (Çevresel Araştırma Ajansı), Vahşi Doğa Derneği, GAHP (Küresel Sağlık ve Kirlilik İttifakı), Dünya Kaynakları Enstitüsü ve Dünya Yaban Hayatı Fonu adlı örgütler ile örnek verilebilir. Ayrıca, Dünya Enstitüsü-Çevresel Araştırma ve Koruma Merkezi, Dünya Adası Enstitüsü, Dünya Adaleti, Çevre Savunma Fonu, Fauna ve Flora (Bitki ve Hayvan Varlığı) International, Nature Friends (Doğa Dostları) International, Küresel Çevre Şemsiye Örgütü, Küresel Ayak İzi Ağı, Uluslararası Doğayı Koruma Birliği, Doğayı Koruma, Doğal Kaynaklar Savunma Konseyi, Wetlands (sulak alanlar) International, Dünya Tarımsal Ormancılık Merkezi

ve World Wildlife Fund (Dünya Vahşi Yaşam Fonu), olarak bilinen diğer bazı vakıf, merkez, fon ve enstitüler; yine sivil toplum kuruluşları kanadında en güçlü uluslararası örgütlerden kabul edilebilmektedir (Princen vd., 1994)

Uluslararası çevre sözleşmeleri de; Ramsar Sözleşmesi (1971), Stockholm Sözleşmesi (1971), CITES (1973), Bonn Sözleşmesi (1979), Viyana Sözleşmesi (1985), Montreal Protokolü (1987), Basel Sözleşmesi (1989), Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi (1992), Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi yani UNFCCC (1992), Rio Zirvesi (1992), UNCCD (1994), Kyoto Protokolü (1997), Rotterdam Sözleşmesi (1998), Biyogüvenlik (2000), Cartagena Protokolü (2000), *POP'lar* üzerine Stockholm Sözleşmesi (2001), Johannesburg Sözleşmesi (2002), UN-REDD (2008), Nagoya Protokolü (2010), Minamata Sözleşmesi (2013), COP21 (2016), Kigali Değişikliği (2016), COP24 (2018) ve COP25 (2019) olarak sıralanabilmektedir. Bu sözleşmeler, protokol ve değişiklikler aynı adları taşıyan çevre konferanslarının akabinde imzalandığı için, bu sıralama uluslararası çevre konusunda en etkin uluslararası toplantı ve konferansların da hangileri olduğunu belli edebilmektedir. Dünya Mirası Sözleşmesi, Paris Anlaşması, Ozon Tabakasını İncelten Maddelere İlişkin Montreal Protokolü, Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi (CBD), Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Bitki ve Hayvan Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme (CITES) ise aynı ekseninde çevre politikalarını etkileycilik düzeyi; özellikle de sözleşmeye taraf katılımcı ülke sayısının çokluğu ile ölçülebilecek diğer sözleşme, protokol ve anlaşmalar olarak sıralanabilir (Kütting, 2013). Konferanslar ve kuruluşlardan sonra üçüncü sacayağı olarak, uluslararası çevre politikalarının işbirliği içerisinde etkin olan unsur; uluslararası anlaşma, protokol ve anlaşma değişiklikleri/güncellemelerdir. Oregon Üniversitesinin gerçekleştirdiği bir proje ile oluşturulan, uluslararası çevre ajansının veri tabanına göre sayıları dört bine yakındır. Bu veri tabanının son güncelleme tarihi ise 2020 olarak kamuoyuna duyurulmuştur. Bu anlaşmaların bazıları ikili ve üçlü taraflardan oluşmakta olup, yeterince etkin yasal ve bağlayıcı düzenlemeler olarak kabul görmemektedir. Dört bine yakın olan antlaşma içerisinde yaklaşık 1500 civarı çok taraflı uluslararası anlaşma görünümündedir. Aşağıdaki şekil yardımıyla anlaşmaların, protokollerin ve anlaşmalara dair değişiklik ve güncellemelerin 5 yıllık dönem aralıkları ile 2022 yılına değin nasıl bir niceliksel yığılım içerisinde olduğunu, Oregon Üniversitesinin 1 Mart 2022 yılında güncellediği veriye göz atarak değerlendirebiliriz. Medyan yıl seçilerek oluşturulan ve son yıllar için

2015 yılı seçilerek meydana getirilmiş olan IEA'nın beyan ettiği bu çubuk diyagram 1990'dan sonra yeni anlaşma sayısının azaldığını göstermektedir.¹

Şekil 1. Dünyada Çok Taraflı çevre Anlaşmaları, 1850-2020

Kaynak: IEA, 2022.

2.5. Uluslararası Çevre Politikalarında Bölgeler-arasıcılık

Çevre politikalarının bölge düzeyinde üretilmesi ve birbirinden farklı uluslararası hükümetler oluşumlarının dahil, bölgesel çevre politikalarının uluslararası ilişkilerde ele alınış şeklini ifade eder. Bölgesel bir çevre politikasının başarısı için temel koşul, tüm politikaya ortak ülkeler için seçilen temanın, politik olarak arzu edilir olması ve bu nedenle ülkelerin ona tam destek vermeleridir. Bölgeler arası zirvelerin, uluslararası kuruluşların ve anlaşmalarının stratejik olanakları giderek daha fazla geliştirilmelidir, çevre politikası hedeflerine ulaşmak için kullanılmalıdır (Markusen vd, 1995). Yukarıdaki uluslararası çevre politikalarının inşasında işbirliğine gitme bölümünde izah edildiği üzere, bu sefer de küresel temaslar yerine, ikili veya buna benzer sınırlı, bölgesel anlamda benzer araçlara başvurmak ve bölgeler-arasıcı kuruluşlar, stratejik ortaklıklar, anlaşmalar, sözleşmeler, zirve ve protokoller gibi kanallara ağırlık vermek söz konusu olacaktır. Sorunlar ve çevre politikaları temasına riayetden yaklaşıldığında; kirlilik, çevre tahribatı ve kazaları, atık bertarafı sorunları, çölleşme, su kıtlığı, nesli tehlike altında olan türler konulu başlıklar yerel çevre sorunları olarak tasvir

¹ IEADB Agreement List, International Environmental Agreements (IEA) Database Project, https://iea.uoregon.edu/base-agreement-list?combine=&field_inclusion_value=BEA&sig_year%5Bmin%5D=&sig_year%5Bmax%5D=2022&mitch_id=&field_lineage_value= (Erişim Tarihi: 20.05.2022).

edilmektedir. Bununla birlikte hem bölgesel hem de küresel konu başlıklar; küresel ısınma, okyanus asitlenmesi, kirlilik, asit yağmuru, ozon incelmesi ve sonuçları sınır ötesini aşan çevre felaketleri olarak tanımlanabilmektedir. Sonuçları küresel veya bölgesel olan çevre sorunlarına karşı işbirliğine gitmek bölgeler-arasıcılık yoluna başvurmada önemli bir güdü ortaya koymaktadır (Hills, 2002). Uluslararası kuruluşlar bünyesinde oluşturulmuş bölgesel yapılanmalar ve bu yapılanmaların alt birimleri veya düzenledikleri konferanslar, uluslararası çevre politikalarında bölgeler-arasıcılıktan önce bölgeciliğin gördürülmesinde etkilidir. Örneğin Birleşmiş Milletler Avrupa Komisyonu'na bağlı olarak organize edilen Çevresel Veriler Bölgesel Konferansı söz konusu duruma ilişkin olarak ifade edilebilir. Orta Asya'da stratejik çevre değerlendirmesine ilişkin Alt-bölgesel Konferans ise UNECE'nin AB ve Orta Asya özelinde dahil olduğu verilecek bir diğer örnektir (Sevük vd., 2020). Bölgeler-arası, uluslararası çevre temalı kuruluşların hangileri olduğu tarandığında, konferanslar ve zirveler hususunda olduğu üzere çok sayıda oluşum karşımıza çıkmaktadır. OAS, UNECE, UNEP, CCAD, nehir komisyonları ve ortak ikili komisyonlar, bunlar arasında en bilinen örneklerdendir (Uluçay ve Ulucay, 2009).

Bölgesel çevre anlaşmalarının tarafları, tipik olarak aynı bölge için diğer çevre anlaşmalarının da taraflarıdır. Bu, belirli bir bölge için çevre anlaşmaları arasında potansiyel bağlantıların olma olasılığının çok yüksek olduğunu ve bunların uygun bir şekilde farklı bölgesel gruplar olarak incelenebileceğini göstermektedir. Bunun dışında yalnızca bölge düzeyinde kurulmuş yani BM uluslararası organizasyonların himayesinde olmayan kuruluşlar arasında Avrupa bölgesi özelinde en etkin ve üye sayısı ile finansal kabiliyeti en ileri düzeyde olan kuruluşlar; Bioenergy Europe, ClientEarth, Climate Action Network -Europe (CAN-Europe), Coastwatch Europe, Avrupa Çevre ve Kaynak Ekonomistleri Birliği, RGW Env, Avrupa Çevre Bürosu ve Avrupa Yaban Hayatı örgütleri olarak sıralanabilir. Bulardan ClientEarth hukuk konusunda yardım sağlayan bağımsız bir örgüt olarak çevre adaleti, hukuk devleti koulturma usüllerinin çevre prosedürlerinde takibi gibi hususlarda büyük etkinlik arz etmektedir.

Asya özelinde ise yalnızca doğu ve güneydoğu Asya için benzer yapılanmalara rastlanmaktadır. Doğu Asya Denizleri için Çevre Yönetiminde Ortaklıklar (PEMSEA), adlı örgüt bunlar arasında en etkin olanlardandır. Bunun haricinde Greenpeace Doğu Asya, Küresel Yeşil Büyüme Enstitüsü, Yağmur Ormanları Vakfı (Norveç desteklidir),

Green Life Çevre Koruma ve Sosyal Kalkınma Grubu ve de Greenpeace Güneydoğu Asya örgütleri diğer etkinliği kanıtlanmış bölgesel çevre politikalarını destekleyen Asya'daki uluslararası örgütlerdir. Orta Asya bölgesinde bu tarzda kuruluşlar, STK veya hükümetlerin desteği ile ortaya çıkamamıştır.

Bölgesel çevre anlaşmalarına hizmet eden tarafların ve sekreterliklerin konferansları bazen aynı bölge için birkaç anlaşmaya hizmet eder ve bu nedenle çok benzer uyum rejimlerini, kaynakları ve zorlukları paylaşırlar. Bölge anlaşmaları nezdinde en bilinen bölgesel çevre korunumu ve hassasiyetleri içerikli protokol, sözleşme ve anlaşmalar, MERCOSUR Çevresel İşbirliği Çerçeve Anlaşması, Çevresel İşbirliğine İlişkin Kuzey Amerika Anlaşması, Karayipler'in Deniz Çevresine İlişkin Cartagena Sözleşmesi (ve protokolleri) ve Orta Amerika Çevrenin Korunması Sözleşmesi (CCAD), European Green Deal (Avrupa İklim Paktı), Afrika-Avrasya Göçmen Su Kuşlarının Korunmasına İlişkin Anlaşma (AEWA-CMS), Avrupa Yaban Hayatı ve Habitatlarına İlişkin Bern Sözleşmesi, ASEAN Sınır Ötesi Pus Kirliliği Sözleşmesi, Cidde Sözleşmesi, Kuveyt Bölgesel Sözleşmesi, Antigua Sözleşmesi, Apia Sözleşmesi, Noumea Sözleşmesi, Tahran Sözleşmesi, Waigani Sözleşmesi, Doğa ve Doğal Kaynakların Korunmasına İlişkin Afrika Sözleşmesi, Helsinki Baltık Denizi Sözleşmesi, Karadeniz'in Kirliliğe Karşı Korunmasına İlişkin Bükreş Sözleşmesi, Antarktika Deniz Yaşam Kaynaklarının Korunmasına İlişkin Sözleşme, Antarktika Antlaşması Çevre Koruma Protokolü, Alp Sözleşmesi Prespa Park Alanının Korunması ve Sürdürülebilir Kalkınmasına İlişkin Anlaşma, Antarktika Deniz Yaşamı Kaynaklarının Korunması için CAMLR Sözleşmesi, UNCCD Afrika'da Çölleşme ile Mücadele Sözleşmesi, Tuna Nehri Havzası Sözleşmesi, olarak örnek verilebilir (globalpactenvironment.org, 2022).

İkili anlaşmalar bazında ele alındığında, IEA (Uluslararası Çevre Anlaşmaları Portalı) verilerine 2296 adet ikili çevre antlaşması oluşturulmuştur. Bununla birlikte yine IEA'nın yayınlamış olduğu veriler ışığında 1450 çok taraflı anlaşmanın içerisinde de bölgesel çevre temalı anlaşmaların yer aldığı ve bu iki anlaşma türüyle de bölgeler-arasıcılık zemininde çevre politikalarına ağırlık verildiği söz konusu olabilir. Aynı veri tabanına göre yaklaşık 250 adet ne çok taraflı ne de iki taraflı anlaşma sınıflandırmasına giren ama bunlar gibi bağlayıcı nitelikte olan anlaşmalar ile çevresel politika hususunda uluslararası çerçevenin var edilemeye çalışıldığı görülmektedir. Bu söz konusu 250 anlaşmanın bazıları doğrudan bölgesel içerikli olup bölgeler-arasıcılığa hizmet etmektedir. Beyanname ve bildirgeler ışığında da bölgeler-arasıcı çevre politikası için

bir standart geliştirilebilmektedir. Oregon Üniversitesi'nin IEA'nın verilerine dayanarak hazırladığı güncel veri tabanına göre günümüzde 213 adet ikili çevre politikası senedi, her ne kadar bağlayıcı olmasa da, oluşturulabilmiştir. 234 adet çok taraflı benzer nitelikli senet arasından yine bazıları bölgesel çevre politikası temalı olarak ayırt edilebilir. Bunun haricinde 99 adet de ne ikili ne de çok taraflı olarak ayırt edilemeyecek nitelikte olan ve bağlayıcı nitelikli olmayan çevre politikası senedinden bahsedilebilir (iea.uoregon.edu, 2022)

Bağlayıcı ve bağlayıcı olmayan çevre anlaşmaları, bildireleri vb etkinliklerin akabinde sekreteryaya düzeyinde 376 oluşumun ortaya çıktığı IEA verilerine göre gözlemlenebilmektedir. Bunlardan 173 adeti bağlayıcı ikili anlaşmaların akabinde oluşturulan sekreteryalardır. Dolayısıyla uluslararası çevre politikaları nezdinde, bölgeler-arasıcılık söz konusu olduğunda anlaşmalara bağlı bir zeminle 173 adet hükümetler arası organın görev aldığı söylenebilir. Uluslararası çevre politikalarının devamlılığı için bu örgütsel birimlerin önemi büyüktür. Bu örnekler dışında, uluslararası kuruluşların organizasyonuna veyahut yönetimine bağlı kalmadan düzenlenen, bölgeler arası konferanslara birçok örnek verilebilir. Bunlar arasında, 2022-Güney Avrupa Bölgesel Toplantısı (SERM 22: İklim Değişikliği ve Çevre) en güncel olanlarından biridir (iea.uoregon.edu, 2022)

Bölgeler oluşumların münferit ülkelerle bölgeler arası veya kimi zaman doğrudan ikili serbest ticaret anlaşmalarına katılımına ilişkin müzakereler de uluslararası çevre politikalarında bölgeler-arasıcılığa etki eden bir diğer etmendir. Çevre temalı ticari önceliklerin belirlenmesi, eko-vergiler, sertifikalanma, teknik uygulama ve dayatmalar, iktisadi teşvikler ticari anlaşmaların bölgeler-arasıcı çevre siyasetindeki yaptırım gücüne örnek olarak verilebilmektedir (Kargı ve Yüksel, 2010).

Bunlara ilaveten kurulan ağlar da bölgeler-arasıcılığa hizmet etmektedir. Climate Action (CAN), INEM, Zoï, GEN, IEH, IIED, IUCN başta gelen çevre temalı kuruluşlar arası uluslararası ağlar olup, bu ağların özellikle bölgeler arasılığa sağladığı katkı önemli düzeydedir.

2.5.1. Bölgeler-arasıcılık ile Çevre Sorunlarının Daha Etkin Çözülebilme İhtimali

Bölgeler-arasıcılık ile daha bilimsel yaklaşımlar, çevre sorunlarının çözümü ve

rasyonel işbirlikçi çevre siyaseti için yaratılabilecektir. Eğitim ve teknoloji transferine yardımcı olmak için bölgesel eğitim ve teknoloji transfer merkezleri kurulmuştur. Bölgesel işbirliği, uluslararası siyasi onay sürecinin önemli bir parçasıdır ve çevre alanında bu tür bir işbirliğini geliştirmeye yardımcı olacak araçlar mevcuttur. Örgütsel anlamda enstitü, eğitim merkezi ve bağımsız bilimsel tetkik kuruluşlarının haricinde bölgeler-arasıcı koordinasyona hizmet eden birimler, hızlıca müdahale ve etkin uluslararası çevre yönetimi başlıklarında büyük fayda sağlamaktadır. Çevre ve iklim değişikliği alanındaki önemli bölgesel girişimleri ve projeleri koordine etmeyi amaçlayan hükümetler arası bir platformlar ve oluşumlar da, çevre sorunlarının çözümüne yönelik geliştirilecek bilimsel çalışmaların haricindeki politikaların sürdürülebilirliğinden sorumlu olabilecektir. Uluslararası çevre politikaların etkinliği konusunda da tartışıldığı ve ifade edildiği üzere, gerek bağlayıcı anlaşmaların, protokol ve sözleşmelerin, gerekse bağlayıcı olmayan çerçeve deklarasyon bildirge ve uzlaşma metinlerinin çevre sorunlarının daha etkin ve yeknesak bir zeminde işbirlikçi bir biçimde çözülmesine olumlu katkısı olacaktır. Bu sefer bu katkı, bölge ölçeğinde ve bu ölçeğe dair pratiklerle gerçekleşecektir (Pirozzi ve Litsegård, 2018).

Gelişmekte olan hükümetlerinin ve vatandaşlarının yanı sıra uluslararası toplumun kısa ve uzun vadeli hedefleri arasında siyasi istikrar, ekonomik kalkınma ve yoksulluğun azaltılması yer alıyorsa, bu bölgelerdeki çevresel zorluklar daha fazla dikkat gerektirir. Hem ulusal hem de bölgesel düzeyde, bu hükümetler gelişmiş ülkeler ile işbirliğine giderek çevre sorunlarının güvenlik risklerini dikkate almak için bölgeler-arasıcılıkla yardım edebilecek grupları bir araya getirir. Uluslararası kuruluşlar, çeşitli çevre güvenliği projeleri önerir ve yönetirken; sivil toplum kuruluşları, bu konulara gereken özenin gösterilmesini savunur, vatandaşlar ise çevresel riskler konusundaki endişelerini yerel makamlara iletir (Carrapatoso, 2011, s. 182).

Kimi çevresel zorlukların ulus-ötesi doğası ve herhangi bir hükümetin etkili önlemler almak için siyasi irade ve kaynakları toplamasının zorluğu göz önüne alındığında, çevresel güvenlik konularında bölgeler-arasıcılık, işbirliği ve koordinasyon, bu sorunları çözmek için belki de en iyi yaklaşımı sunmaktadır. Diplomatik erişim yoluyla, uluslararası kuruluşlar çevre sorunlarını daha geniş güvenlik konularında diyalog ve eylemle ilişkilendirebilir (Robinson, 2002). Hem kısa vadeli örneğin okullardaki belirli çevre eğitimi faaliyetlerini ve yerel topluluklardaki çevresel girişimleri desteklemek hem de uzun vadeli yani ulusal ve bölgesel faaliyetler için

teknik yardım gibi konularda bağış yapacak kuruluşların çabalarını koordine etmeye yardımcı olabilirler. Ulusal hükümetler muazzam bir güce sahip olduklarından, yerel, ulusal ve bölgesel çevre güvenliği girişimlerine destekleri hayati önem taşımaktadır. Bu girişimler, uluslararası kuruluşların çalışmalarını ve her bir ülkenin taraf olduğu çeşitli uluslararası çevre sözleşmeleri kapsamındaki sorumlulukların yerine getirilme çabalarını da tamamlamaktadır. Bölgeler arası kuruluşlar, hem önemli konuları tartışmak ve vurgulamak için en uygun yerler; hem de projelerin başlatıcıları olarak çevresel güvenlik konularını ele almada lider olabilirler. Çevresel zorluklar ve çatışma arasındaki karmaşık ilişki göz önüne alındığında, bölgeler-arasıcılıkta en iyi nasıl ilerleneceğini belirlemek bölgeden bölgeye değişmektedir. Ancak, hükümetler, yerel topluluklar ve sivil toplum kuruluşları geleceği planlarken ve çevresel streslerin; yerel, ulusal ve bölgesel güvenliği olumsuz etkilememesini sağlamak için çalışırken, bazı engellerin aşılması hususunda her tip bölgeler-arasıcı çevre siyaseti dinamiğinin ortak paydada bulunduğu ifade edilebilir.

Uluslararası çevre analizlerinde başvurulan *kirlilik sığınağı hipotezi* de, gelişmiş ülkelerdeki firmaların üretimi çevresel normların daha gevşek olduğu ülkelerde konumlandırarak katı çevresel düzenlemelerin ve yüksek enerji girdisi fiyatlarının maliyetinden kaçınmaya çalıştıklarını iddia eden bir perspektiftir. Bu örnekte bölgeler-arasıcı etkinlikler çevre dostu olmayan bir perspektifle kullanılabilir. Bu bakış açısına göre gelişmiş ve gelişmemiş bölgeler arasında salt bölgeler-arasıcılıkla kurulan ve karşılıklı ekonomik çıkar odaklı temas, etkinlik ve süreçler orta ve uzun vadede, gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkelerde çevre tahribatına yol açabilir. Bu sebeple çevre politikaların etkinlikle gördürülmesine yönelik bölgeler-arasıcılık ile karşılıklı iktisadi ve ticari çıkarlara yönelik ortaklıkları ve bunu merkez alan bölgeler-arasıcılığı birbirlerinden ayırt etmek gerekir (Şahinöz ve Fotourehchi, 2014). Başka bir deyişle, karşılıklı iktisadi çıkar beklentisiyle kurulan ortaklıkların ve bölgeler-arasıcı etkinliklerin tümünün çevresel tahribata yol açacağına dair çıkarımda bulunmak doğru değildir. Öte yandan bölgeler-arasıcı ticati bağlar ve etkinlikler kanalıyla yukarıda sözü edildiği üzere çevre tahribatını hiçe sayan ortaklıklar olduğu gibi, bir yandan da çevre konulu yardımlar ve bölgeler-arasıcı etkinlikleri başlatan ve bu tahribatı böylelikle dünya kamuoyunu şaşırtarak gizlemeye çalışan gelişmiş ülke gruplarının olduğu iddia edilebilmektedir. Örnek vermek gerekirse, AB-Orta bölgeler arası bağlar irdelenirken, bağların bir yandan ekonomik çıkar gözetilirken bir yandan da çevre üzerine bölgeler-

arasıcı çözüm üretme sürecinin başlatılması esnasında bu çıkarların verdiği potansiyel olumsuz etkinin gizlenip gizlenmediğinin irdelenmesi, bu alana dair bölge çalışmaları için büyük önem teşkil eder. Bu yolla yapılan değerlendirmeler ışığında edinilecek izlenimler vasıtasıyla; çevre siyaseti ekseninde bölgeler-arasıcılığın, yerel olduğu kadar küresel ve bölgesel çevre sorunlarına çözüm üretip üretmediği, dünya kamuoyu için ne kadar samimi olup olmadığı ve de uluslararası ilişkiler disiplini nezdinde hangi bakış açısına hizmet ettiği aydınlatılabilir. Elde edilen çıkarımların seçilen bölge örnekleme göre değişip değişmediğine dair çıkarımların yapılması, o bölgenin çevre siyaseti özelinde bölgeler-arasıcılık geçmişi, güncel durumu ve geleceğine yönelik seyrin de nasıl olacağı sorusuna, karşılaştırmalı metottan yararlanılarak cevap verebilecektir.

Çevre araştırmalarında, iyi bilinen kirlilik sığınağı etkisi savına göre, güçlü çevresel düzenlemelere sahip zengin ülkeler, kirlilik yoğun endüstrilerde diğer gelişmiş ülkelere nazaran karşılaştırmalı bir dezavantaja sahip olacak ve kirletici endüstrilerini daha fakir ülkelere açma eğiliminde olmaktadır (Copeland ve Taylor, 1995, s.96). Çevre ile ilgili karşılaştırmalı ekonometrik analizlerde başvuru çevresel Kuznets eğrisi, ekonomik gelişmenin başlangıçta çevrede bir bozulmaya yol açtığını, ancak belirli bir ekonomik büyüme seviyesinden sonra bir toplumun çevre ile ilişkisini iyileştirmeye başladığını ve çevresel bozulma düzeylerinin azaldığını göstermektedir. Bu iyileşmenin; bir yandan gelişmiş ülkelerdeki duyarlılık, şeffaflık, bilinçlenme gibi süreçlerin sonucunda çevre koruma tedbirlerini ve kirlilik önleyici standartları artırma benzeri eğiliminden kaynaklandığı, öte yandan aynı gelişmiş ülkelerin kirlilik üreten sanayisini bu değerlerin, stratejilerin ve süreçlerin olmadığı ülkelere kaydırması sebebiyle kaydedildiği, Kuznet eğrilerinin bölge bazında karşılaştırılmasıyla iddia edilebilmektedir. Bu analizlerin sonucunda hangi ülke veya gelişmiş ülke grupların dünyanın farklı bölgeleri ile işbirliğine gidip ticari anlamda onların kalkınmalarına hizmet ederken esasen çevre tahribatını arttırdığı sonucuna varılabilir.

Ortak çevre değerlerinin korunumu ve küresel çevre koruma değerleriyle hareket eden ve de işbirliğine giden ülkeler arasında bölgeler arasıcılığa başvuran ülkeler temasa girdikleri ülke gruplarına dair samimi çevre politikalarının pratiğe dönüştürmelerinde de onalar yardım ve hizmet etmektedir. Uluslararası çevre politikalarının potansiyel pozitif katkısının yanında, etkinlik göstermeyen stratejilerle sürdürülen şeklinin bir ticari sömürü sürecini dünya kamuoyunda saklamaya veya onu şaşırtmaya yönelik bir vasfının olabileceği ifade edilebilir. Somut işbirliklerinin

canlandırılıp, bölgeler arası temasların kurulması, uluslararası kuruluşların çevre sahasına davet edilip sürdürülebilir projelerin takibinin yapılması bu riskleri bir ölçüde azaltabilecektir.

2.6. Avrupa Birliğinin Küresel Çevre Politikalarındaki Yeri ve Stratejik Önemi

Küresel ölçekte benzersiz bir havuzlanmış egemenlik ve işbirliğine dayalı bölgeselleşme deneyimi olan Avrupa Birliği, küresel bir ekolojik lider haline gelmiştir. Avrupa çevre politikası, önlem, önleme ve kirliliği kaynağında giderme ilkelerine ve 'kirliten öder' ilkesine dayanmaktadır. AB'de çevre politikasıyla ilgili olarak neyin önemli olduğu, ilk bölgesel farkındalık, kavrayış ve politika üretme süreçlerinden bir süre sonra, küresel olarak önem taşıyor düzeyde tartışılmaya başlanmaktadır. Özellikle, iklim değişikliği, biyo-çeşitlilik veya kimyasal düzenleme konusunda bu çıkarım yapılabilmektedir. AB, 2050 yılına kadar iklim nötrlüğüne ulaşmak ve net sıfır sera gazı emisyonlu bir ekonomi elde etmek için kendisine iddialı bir hedef belirlemiştir. AB'nin daha geniş dünya perspektifi içindeki amaçları, ilk olarak kendi değerlerini ve çıkarlarını korumak ve geliştirmektir. İkinci olarak, barış ve güvenliğe ve dünyanın sürdürülebilir kalkınmasına katkıda bulunmak ve de halklar arasında dayanışma ve karşılıklı saygıya katkıda bulunmak ifade edilebilir. Üçüncüsü serbest ve adil ticaret, yoksulluğun ortadan kaldırılması olarak adlandırılan ve insan haklarının korunmasına dair mevzularda yapıcı tedbirler almak olarak tanımlanmaktadır. Çevre koruma ve yenilik, daha fazla yatırımı teşvik eden yeni iş ve istihdam fırsatları yaratmaya yardımcı olur. Yeşil büyüme, Avrupa'nın ekonomik büyümesinin çevresel olarak sürdürülebilir olmasını sağlamak için AB politikasının merkezinde yer almaktadır. AB'nin küresel çevre politikası idealinin stratejik çerçevesinde; 2020 yılı için sera gazı emisyonlarında %20 azalma (1990 seviyelerine göre), AB enerjisinin %20'si yenilenebilir kaynaklardan sağlama ve enerji verimliliğinde %20 iyileştirme olmak üzere üç temel hedef belirlenmiştir (Rehman vd., 2020).

2.6.1. Küresel Çevre Siyaseti İçerisinde AB'nin Rolü

Küresel çevre politikaları, belirli çevresel sorunları ele almak için kararlara ve eylemlere rehberlik etmek için kullanılan uluslararası kabul görmüş hedefler, ilkeler

veya prosedürlerdir. AB, 2050 yılına kadar iklim nötrlüğüne ulaşmak ve net sıfır sera gazı emisyonlu bir ekonomi elde etmek için kendisine iddialı bir hedef belirledi. Bu hedef, Avrupa Yeşil Anlaşması'nın merkezinde yer almakta ve AB'nin Paris Anlaşması kapsamında küresel iklim eylemine yönelik taahhüdü ile uyumludur. AB, uluslararası çevre müzakerelerinde kilit bir rol oynamaktadır. Doğa koruma ve biyolojik çeşitlilik, iklim değişikliği ve sınırötesi hava veya su kirliliği gibi çok çeşitli konularda çok sayıda küresel, bölgesel veya alt-bölgesel çevre anlaşmasına taraf konumundadır. AB, Paris İklim Değişikliği Anlaşması, 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi ve de Sendai Afet Riski Çerçevesi gibi BM düzeyinde kabul edilen birçok uluslararası anlaşmanın şekillendirilmesine yardımcı olmuştur. Biyoçeşitliliğin korunması unsuru nazarında yine çevre koruma siyaseti ile ilgili olarak, Nesli Tehlike Altında Olan Türlerin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşmeye de taraf olmuştur (Zito, 2005, s. 366).

2.6.2. Avrasya Çevreciliği Perspektifine göre AB'nin Yeri ve Vizyonu

Avrasya, iklimle ilgili çeşitli sağlık sorunlarıyla karşı karşıya olan bir bölgedir. Avrasya, tarım ve balıkçılıktan sanayi ve turizme kadar uzanan çok yönlü bir ekonomiye sahiptir ve bu, doğal kaynak tabanındaki iklimle ilgili değişikliklerden muhtemelen etkilenecektir. Dünya nüfusunun yaklaşık üçte biri, Avrasya'da deniz kıyılarına ortalama elli kilometre içerde olan bölgede yaşamaktadır. Dolayısıyla denizel iklim değişikliği bu grup için oldukça önemlidir. Ayrıca Avrupa Birliği'nde, bu gruptaki yerleşik insan topluluklarının kıtadaki toplam gayrisafi yurtiçi hasılanın yaklaşık üçte birini ortaya çıkardığını söylemek mümkündür. Deniz seviyesinin yükselmesi Avrasya'nın ekonomik güvenliği için büyük bir tehdit oluşturuyor. İklim değişikliği nedeniyle Avrasya'daki buzulların çoğu geri çekiliyor. Buzulların geri çekilmesi de deniz seviyesinin yükselmesine katkıda bulunmuştur. Deniz seviyesinin yükselmesi, Avrasya'daki çeşitli ülkeleri etkileyen bir başka zorluktur. Mevcut içme suyunun kirlenmesi, tuzlu su girişi ve kıyı erozyonu da başlıca tehditlerdir (Obydenkova,2022)

2.7. Avrupa Birliği'nin Dünyadaki Siyasi Bölgeler ile Olan İşbirliği

Afrika, Asya, Doğu Avrupa, Latin Amerika ve Karayipler, Orta Asya, Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA), Kuzey Amerika, Denizaşırı Ülkeler ve Bölgeler (OCT),

Pasifik, Batı Balkanlar ve Batı Avrupa; AB özelinde dış politikada bölgesel stratejiler geliştirmek için, AB Dış İlişkiler Servisince tanımlanan başlıca siyasi bölgelerdir (Läidi, 2008).

2.7.1. Asya dışındaki diğer bölgeler ile olan işbirliği

Afrika, Avrupa Birliği için jeopolitik bir öncelikli bölgelerden biridir. Pek çok AB üyesi için söylenebilir ki, Avrupa'nın en yakın komşusu olan kıta Afrika'dır. Avrupa ve Afrika yakın ekonomik, kültürel ve coğrafi bağlara sahiptir. Ortak tarihleri, yakınlığı ve ilgi alanları iki bölgeyi birbirine bağlar. AB-Afrika ilişkileri iki tamamlayıcı çerçeveye dayanır. Bunların ilki Afrika-AB Ortaklığı ikincisi ise OACPS yani Afrika, Karayipler ve Pasifik Devletleri Örgütü ile yapılan yeni Ortaklık Anlaşmasıdır. Afrika-AB Ortaklığı, 2000 yılında Kahire'deki ilk Afrika-AB Zirvesi'nde kuruldu ve 2007'de Lizbon'daki ikinci AB-Afrika Zirvesi'nde kabul edilen Ortak Afrika-AB Stratejisi tarafından yönlendirilmeye devam etti. Afrika, Karayipler ve Pasifik ülkeleriyle yapılan 2000 Cotonou Anlaşması, 1975 Lomé Sözleşmesinin yerini almıştır. Nisan 2021'de AB ve Afrika, Karayipler ve Pasifik Devletleri Örgütü karşılıklı olarak, 2041 yılına değin için siyasi, ekonomik ve sektörel işbirliğinin çerçevesini belirleyen Post Cotonou Anlaşması müzakerelerini sonuçlanmıştır. Artık OACPS ülkeleri, Sahra Altı Afrika ülkelerinin çoğunu da bünyesinde barındırdığından, Yeni Ortaklık Anlaşması, AB ve Afrika ülkelerini bir araya getiren değer ve ilkeleri belirleyen ve her iki tarafın da üzerinde çalışmayı düşündüğü stratejik öncelik alanlarını belirleyen ortak bir temelden beslenmeye başlamıştır. Afrika, Karayipler, Pasifik bölgeleri için her bölgenin ihtiyaçlarına ayrı ayrı odaklanan üç özel bölgesel protokolle anlaşma metni birleştirilmiştir (Staeger, 2016).

Avrupa Birliği'nin dış politika anlayışına bakıldığında; Ermenistan, Azerbaycan, Beyaz Rusya, Gürcistan, Moldova Cumhuriyeti ve Ukrayna AB üyesi olmayan Avrupa ülkeleri olarak tanımlanır. Dolayısıyla Avrupa Birliği'nin Doğu Avrupa politikası ifade edildiği zaman AB içindeki Doğu Avrupa ülkelerinden ziyade bu sayılan ülkeler ile olan işbirliği kastedilebilmektedir. AB içerisindeki Doğu Avrupa bölgesi ise Tuna bölgesi olarak çoğunlukla, tarif edilmektedir. Doğu Avrupa Bölgesi politikalarına bakıldığında, AB'nin Ermenistan ile ilişkilerinin, 24 Kasım 2017'de imzalanan AB-Ermenistan Kapsamlı ve Genişletilmiş Ortaklık Anlaşması'na dayandığı söylenebilir.

Azerbaycan'la kurduğu ilişkiye bakıldığında, 1991'den beri AB'nin Azerbaycan'a giderek daha yakın hale geldiği ve ülkeyle ekonomik entegrasyonu derinleştirerek ve de siyasi işbirliğini artırarak bu yakınlığı arttırdığı ifade edilebilir (Simão, 2012)

AB-Azerbaycan ilişkileri 1999 yılından bu yana Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması (PCA) tarafından yönetilmektedir. 2006 yılında AB-Azerbaycan İşbirliği Konseyi tarafından ortak bir AB-Azerbaycan Eylem Planı kabul edilmiştir. Yeni Eylem Planı da PCA'ya dayanmaktadır ve reformların tüm kilit alanlarında Azerbaycan ile ortak çalışma için kapsamlı ve iddialı bir çerçeve sunmaktadır (Merdan, 2019). Yine 2006'da AB ve Azerbaycan, yerel enerji sektörünü reforme etmek ve modernize etmek için bir Mutabakat Zaptı imzalamıştır. Bu zapt, iki ortak arasındaki enerji ilişkilerini güçlendirmede çok önemli bir adım olmuştur. Mayıs 2009'da Azerbaycan'ın Doğu Ortaklığına katılmasıyla bir adım daha atılmıştır. Haziran 2014'te Azerbaycan, seçilen AB programlarına ve Ajanslarına katılım konusunda PCA'ya ek bir Protokol daha imzalamış ve Eylül 2014'te Vize Kolaylaştırma ve Geri Kabul anlaşmaları yürürlüğe girmiştir. AB, 2014'te 16,7 milyar Avro'yu aşan ikili ticaret ile Azerbaycan'ın ana ticaret ortağı olmaya devam etmektedir. Son yıllarda, AB'nin Azerbaycan'a yaptığı yardımın çoğu Avrupa Komşuluk Politikası Aracı (ENPI) ile ve de 2014'ten beri – Avrupa Komşuları Aracı (ENI) programlarıyla sağlanmıştır (Koch, 2018).

Belarus, AB'nin Doğu Ortaklığı girişiminin çok taraflılık formatında aktif bir katılımcısıdır. AB-Belarus Vize Kolaylaştırma ve Geri Kabul Anlaşmaları 1 Temmuz 2020'de yürürlüğe girmiştir. Belarus'a göre Gürcistan çok daha AB yanlısı bir çizgiye sahiptir. Avrupa Birliği ve Gürcistan çok yakın ve olumlu bir ilişkiye sahiptir (Karliuk, 2021). Gürcistan'dan farklı olarak Belarus makamları, AB'nin Belarus'a yönelik politikasını şekillendirmenin AB'ye göre temel kriterleri olan evrensel özgürlüklere, hukukun üstünlüğüne, insan haklarına ve uluslararası normlara, AB'ye göre; defalarca saygısızlık göstermiştir. 9 Ağustos 2020 cumhurbaşkanlığı seçimlerinden önce Belarus'ta genel insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğu durumundaki ciddi bozulma nedeniyle ilişkiler durduruldu (Barbé ve Morillas, 2019, s.760).

Buna karşın, AB-Gürcistan Ortaklık Anlaşması Temmuz 2016'da yürürlüğe girmiştir. AB; Gürcistan ile arasında siyasi ortaklık ve ekonomik entegrasyon için büyük bir çaba göstermektedir. AB ve Gürcistan, Derin ve Kapsamlı Serbest Ticaret Bölgesi'ne yani DCFTA'ya girmiştir. Gürcü vatandaşları 28 Mart 2017'den bu yana Schengen bölgesine vizesiz seyahat imkânından yararlanabilmektedir. AB, Gürcistan'ın

en büyük ticaret ortağıdır. AB tarafından ülkeye teknik ve mali yardımda her yıl 100 milyon Euro'nun üzerinde fon sağlanmaktadır (Whitman ve Wolff, 2010).

AB ve Moldova, Haziran 2014'te imzalanan AB-Moldova Ortaklık Anlaşması ile ilişkilerini derinleştirmeye başlamıştır. Derin ve Kapsamlı Serbest Ticaret Bölgesini içeren Ortaklık Anlaşması, AB ile Moldova Cumhuriyeti arasında daha güçlü bir siyasi ortaklık ve ekonomik entegrasyon sağlayan, Gürcistan örneğinde olduğu gibi bir diğer etmendir. 2014'ten bu yana ortaklar arasında sürekli büyüyen ticaret ortamı yaratılmıştır. AB'nin demokratik reformlara yaptığı yardım ve destek, Moldova vatandaşlarına somut faydalar sağlamıştır. 28 Nisan 2014 tarihinden itibaren Moldova vatandaşları Schengen bölgesine vizesiz seyahat imkânından yararlanmaktadır (Niemann ve De Wekker, 2010)

Ukrayna, 2014 yılında imzalanan ve geçici olarak uygulandıktan sonra 2017 yılından bu yana yürürlükte olan Derin ve Kapsamlı Serbest Ticaret Bölgesini içeren AB-Ukrayna Ortaklık Anlaşması ile AB için öncelikli bir ortak olmuştur. 24 Şubat 2022'de başlatılan Rus İşgali'nin ardından, 24 Mayıs 2022'de AB Konseyi, belirli Ukrayna ürünleriyle ilgili olarak geçici ticaret liberalizasyonuna ve diğer ticaret imtiyazlarına izin veren bir düzenlemeyi kabul etmiştir. Lakin bu karar bir yıl süreyle geçerli olacaktır. Rusya'nın Ukrayna'ya karşı savaşı nedeniyle, Rusya ile AB arasındaki tüm ilişkiler ve işbirliği programları ise hali hazırda gözden geçirilmektedir. Şubat 2022'ye kadar Rusya, Avrupa Birliği'nin ana ticaret ortaklarından biriydi. Buna rağmen öncesinde, 2014'ten bu yana, Rusya'nın Kırım'ı yasadışı ilhakı ve Ukrayna'nın doğusundaki istikrarsızlaştırıcı rolü, AB-Rusya ilişkilerini ciddi şekilde etkilemiştir. Sonuç olarak, ticaret alanı da dahil olmak üzere bazı politika diyalogları ve işbirliği mekanizmaları askıya alınmıştır (Franke vd., 2010, s.159).

Kuzey Kutbu'ndaki ısınmaya odaklanan küresel değişimin etkisi Avrasya çevreciliğinde Avrupa ülkeleri girişimiyle önceliklendirilen ilk başlıklardan biridir. Aşırı sıcaklıkların sıklığı ve yoğunluğunun artması üzerine bu tavır önceliklendirilmiştir. Nitekim, yoğun yağmurlar, sel, kuraklık, orman yangınları veya sert hava koşullarının mekânsal ve zamansal dağılımlarındaki değişiklikler Avrasya çevreciliğini küresel ısınmayla mücadele temasına daha da yaklaştırmıştır. Kriyosferin geri çekilmesi; kar örtüsü, deniz buzu, buzullar ve permafrost oranlarının azalması Avrasya'nın kuzey bölgesi için temel problemlerden olmuştur. Kuraklık, su kaynaklarının azalması ve kirlenmesi, iklim değişikliği gibi sorunlar ise Orta Asya'nın temel sorunlarından

olmaktadır. Karasal su döngüsündeki değişiklikler ve toplumsal ihtiyaçlar için mevcut su kaynağının miktarı ve kalitesindeki değişiklikler Avrasya çevreciliğinin temel hususlarından biridir. Bu tutum ister iç Avrasya sahası ister kuzey bölgesi için değişmemektedir. Biyosferdeki değişiklikler; örneğin, ekosistem değişiklikleri, karbon döngüsündeki değişiklikler, fenoloji, arazi örtüsü bozulması ve toz fırtınaları da ortak sorunlardan biri olarak görülmektedir.

Tarım ve hayvancılık üzerindeki baskılar, arz ve talep artışı, arazi kullanımındaki değişiklikler, sulama için mevcut su ve gıda-enerji-su güvenliği dengesinin bozulması geri kalmış bölgelerde hızla artmaktadır (Bailes ve Ólafsson, 2017). Altyapıdaki değişiklikler inşa edilen yollar, yeni güzergahlar, inşaat kurallarının standart çevrecilik ilkelerinden ayrı düşmesi, boru hatları projelerinin riskleri, permafrost çözülme riskleri, mercan resiflerinin yok edilmesi, biyoçeşitliliğin yok olması, ormansızlaşma, su güvenliği plansız kentleşme, hava, su ve toprak kirliliği ise hem kalkınmış hem de kalkınmakta olan Avrasya bölgelerinin sanayiye bağlı yan etki olarak gördüğü hususlar olmuştur.

Çevresel değişikliklerin olumsuz sonuçlarını hafifletmek ve olumlu sonuçlardan yararlanmak için toplumsal uyarlamalar ve eylemler, eğitim ve ağ yaratma; Avrasya çevreciliğinin etkinlik gösterme yönündeki olumlu çıktıları ve temel başlıklarındadır. Avrasya'nın küresel Dünya ve sosyoekonomik sistemlerdeki rolünün nicelleştirilmesi gerekmektedir. Avrasya Enstitüsü, Avrasya Merkezi, ERI, Nanotek Avrasya 2021, ASEF, WECOOP, ASEM, AB-ASEAN ortaklığı, Ecosia, OSCE, NDICI, NEFI ve IRI gibi bazıları hükümetler bazılarını ise sivil toplum orijinli örgütler bu açığın kapatılması ve strateji üretme süreci için de etkinlik göstermektedir. Bunların haricinde CAS'ın Orta Asya Ekoloji ve Çevre Araştırma Merkezi (RCEECA), ekoloji, çevre ve Şanghay İşbirliği Örgütü (SCO) ve İpek Yolu Ekonomik Kuşak Girişimi'nden gelen büyük taleplere hizmet etmek için CAS'ın denizaşırı bir araştırma üssü ve platformu olarak Avrasyacılığı uzak doğuya taşımaktadır. Orta Asya ülkeleri ile Çin arasında doğal kaynakların kullanımı, eko-çevre koruma ve yer gözlemi bilgi teknolojisi konularında karşılıklı yararların işbirliği için faaliyet gösteren bir bölgelerarası kuruluşur.

Ayrıca Avrupalı ülkelerin çevre politikalarındaki bilgi birikimini, Asya'nın diğer bölgelerinde araştırma araçları, gözlem ve modellere vurgu yaparak ilerletmek, arzu edilen tutumlardan biridir. Bununla birlikte Avrupa Birliği üyeliği ile komünizm sonrası yeni katılan ülkelerdeki mevcut karbondioksit emisyonlarındaki azalma

arasında güçlü bir ilişki vardır. Ayrıca, AB'nin Asya'ya olan ilgisi ve Asya'nın Avrupa'ya olan ilgisi büyük ölçüde olumlu ve ticaridir. AB, Çin'in en büyük ticaret ortağıdır ve birçok Asya ekonomisi için AB, Çin'in arkasındaki en önemli ticaret ortağıdır. Bu sebeple gelecekteki ekonomik ilişkilerin siyasi açılımlara olan evresinde çevrecilik standartlarının Avrasya'nın geri kalan bölümüne de aynı komünizm sonrası yeni üye olan Doğu Avrupa ülkelerindeki gibi ihracı veya özendirilmesi halinde, Avrupa çevrecilik vizyonu Avrasya çevreciliğine esin kaynağı olabilecektir (Cameron, 2009, s.51)

AB'nin Latin Amerika ve Karayipler ile olan işbirliği, 1999 yılında Rio de Janeiro'da düzenlenen ve stratejik bir ortaklık kuran ilk iki bölge Zirve'den bu yana ayrıcalıklı ilişkilere sahip bir statüye erişmiştir. AB ve Latin Amerika ve Karayipler ülkeleri; sürdürülebilir kalkınma, iklim değişikliği ve biyo-çeşitliliğin korunması, insan hakları ve adil ve serbest ticaret dahil olmak üzere, küresel zorlukların çoğunun aşılması zemininde ortaklıklar.

Latin Amerika ve Karayipler bölgesi aynı zamanda otuz üç ülkenin yirmi yedisi ile ortaklık, ticaret veya siyasi işbirliği anlaşmaları bulunan AB ile en yakın resmi bağlantı olan bölgelerden biridir. AB, bölgenin önde gelen yatırımcısı ve üçüncü dış ticaret ortağıdır. Otuz üç ülkenin tümünde temsilcisi vardır. Nisan 2019 tarihinde Avrupa Parlamentosu ve AB Konseyi Ortak İletişim Metni ile bir resmi politika çerçevesi işbirliği hususunda çizilebilmiştir. Bu deklarasyon ve iletişim metninin ismi, Latin Amerika ve Karayipler: Ortak Bir Gelecek İçin Güçlerin Birleştirilmesi ifadesiyle kamuoyuna duyurulmuştur (eeas.europa.eu, 2022).

AB'nin Kuzey Amerika bölgesi; Kanada ve Amerika Birleşik Devletleri ile güçlü ortaklığı ile özetlenebilir. 2016 yılında AB ve Kanada, Stratejik Ortaklık Anlaşması (SPA) ve Kapsamlı Ekonomik ve Ticaret Anlaşması'nı (CETA) imzalayarak ilişkilerini güçlendirmiştir. AB ve ABD birlikte dünyanın en büyük ve en açık ticaret ve yatırım ilişkisini kurmuştur. AB-ABD ekonomik ortaklığı, dünyadaki en büyük ikili ticaret ilişkisidir. Birlikte hem küresel gayri safi yurt içi hasılanın hem de küresel mal ve hizmet ticaretinin beşte ikisini üstlenmektedirler. Mal ve hizmetlerde birbirlerinin ana ticaret ortağı ve birbirlerinin ekonomilerindeki en büyük yatırımcılardır. AB ve ABD, enerji sektörünün karbondan arındırılması, enerji güvenliği, adil geçiş, yeşil teknolojiler, enerji verimliliği, yenilenebilir kaynaklar, metan emisyonlarının azaltılması ve sürdürülebilir enerji tedarik zincirleri dahil olmak üzere özel bir Enerji

Konseyinde stratejik enerji politikalarını da koordine etmektedir. COP26 değerlerine, yani 2021 Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Konferansı ilkelerine yaklaşırken, AB ve ABD, AB'nin iklim liderliğini ve her iki tarafta iyi düzeydeki araştırma ve yenilik kapasitelerini temel alarak, iklim diplomasisini ilerletmek için güçlerini birleştirmiştir (Wyns ve Beagley, 2021, s. 753).

On üç Denizaşırı Ülke ve Bölge kısa adıyla OCT'ler, Avrupa Birliği ile iyi ilişkilere sahiptir. OCT'ler Atlantik, Antarktika, Arktik, Karayipler ve Pasifik bölgelerinde bulunmaktadır. Hepsi adadır ve egemen ülkeler değildirler. Özel bağları bulunan üç AB'ye Üye Devlete, yani Danimarka, Fransa ve Hollanda'ya değişen derecelerde bağımlıdırlar. OCT'ler, ekonomik işler, istihdam piyasası, halk sağlığı, içişleri ve gümrük gibi alanları kapsayan geniş kapsamlı bir özerkliğe sahipken, savunma ve dışişleri politikalarını genellikle AB'ye Üye Devletlerin görev alanı içinde kalmaktadır. OCT-AB Birliği, Avrupa Birliği'nin İşleyişine İlişkin Antlaşma'ya (TFEU) dayanmaktadır. Her programlama döneminin başında Konsey, Birlik için geçerli olan kural ve prosedürleri tanımlayan belirli bir Deniz Ötesi İşbirliği Kararını oybirliğiyle kabul eder (Faber, 2000).

Bir diğer bölge olan Pasifik bölgesi için de; Avrupa Birliği, Afrika, Karayipler, Pasifik ülkeleriyle 2020 sonrası ortaklığını müzakere ederken Pasifik'teki profilini ve varlığını yükseltmiştir. AB, Pasifik'te bir güvenlik aktörü olarak gelişmiştir. Pasifik'in balıklar, mineraller ve ormancılık gibi geniş doğal kaynakları, deniz taşımacılığı kanallarını serbest ve açık tutarken; sürdürülebilir yönetimlerini sağlamak için korumaya ihtiyaç duymuştur. AB, Avustralya ve Yeni Zelanda ile ilişkilerini güçlendirmiştir. Her iki ülke ile Serbest Ticaret Anlaşması müzakereleri sürdürmüştür. AB'nin Avustralya ve Yeni Zelanda ile güvenlik diyalogları, bu ülkelerin gelecekte AB liderliğindeki kriz operasyonlarına katılma olasılığını kolaylaştıracaktır. AB'nin Papua Yeni Gine, Fiji, Samoa ve Solomon Adaları gibi Pasifik ülkeleri ile ticari ilişkisi bir Ekonomik Ortaklık anlaşması ile 2011 yılında belirlenmiştir (Balogh ve Leitão, 2019)

AB'nin dış politikasında Batı Balkan ortaklarıyla yakın bağları vardır. AB ile Batı Balkanlar arasındaki işbirliği, etkili siyasi ve ekonomik yönetim, hukukun üstünlüğüne bağlılığın en yüksek standartlarını, medya özgürlüğünü ve canlı bir sivil toplumu teşvik etmeyi amaçlayan temalara sahiptir. AB, Batı Balkanlar'dan yapılan ithalat ve ihracat ticaretinin çoğunluğunu oluşturmaktadır. Batı Balkan ülkeleri, mallarının neredeyse yüzde 70'ini AB'den ithal etmektedir. Aynı zamanda, ihracatının

beşte dördünden fazlasını da AB'ye göndermektedir.

AB'nin bölgedeki en önemli ticaret ortağı olduğu anlamına da gelmektedir. Arnavutluk, Bosna-Hersek, Kosova, Karadağ, Kuzey Makedonya ve Sırbistan bu ülkeleri tarif eder. Arnavutluk, Kuzey Makedonya, Karadağ ve Sırbistan, AB'ye aday ülkelerdir. Avrupa Komisyonu tarafından 2018'de kabul edilen AB'nin Batı Balkanlar Stratejisi, Batı Balkanlar'da Ortak Dış ve Güvenlik Politikası ve Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası diyaloglarını genişletmek ve derinleştirmek, Batı Balkanlar'ın AB misyon ve operasyonlarına katkılarını artırmak ve hibrit tehditler, istihbarat, uzay sorunları, güvenlik sektörü reformu ve savunma konularında işbirliğini daha da geliştirmek için hedefler ortaya koymuştur (Forgó ve Jevcak, 2015).

AB'nin AB üyesi olmayan Batı Avrupa ülkeleri yani Andorra, Vatikan, İzlanda, Monako, Norveç, Lihtenştayn, San Marino, İsviçre, Birleşik Krallık ile ilişkileri, diğer Avrupa Birliği üyesi olmayan ülkelerle olanlardan birçok açıdan farklılık göstermektedir. İsviçre, Norveç, İzlanda ve Lihtenştayn için farklı koşullarla AB'nin iç pazarıyla önemli ölçüde entegre bir sistem sunulmuştur.

Avrupa Ekonomik Alanının üyeleri olarak, Norveç, İzlanda ve Lihtenştayn'ın iç pazara katılımının yasal dayanağı Avrupa Ekonomik Alanı anlaşmasıdır. İsviçre bu alanın dışında kalmayı istemiştir. Andorra ve San Marino'nun AB ile gümrük birliği anlaşmaları olmasına ve Monako'nun Fransa ile olan gümrük birliği nedeniyle AB'nin gümrük bölgesinin bir parçası olmasına rağmen, Andorra, Monako ve San Marino iç pazara daha az entegre olmuşlardır.

Batı Avrupa'daki AB üyesi olmayan ülkelere hiçbiri şu anda AB'ye katılım sürecinde değildir. AB, hem Avrupa hem de küresel meselelerde AB için önemli bir ortak olan Vatikan ile diplomatik ilişkilerini sürdürmektedir. AB ile İngiltere arasında imzalanan Ticaret ve İşbirliği Anlaşması, geleneksel serbest ticaret anlaşmalarının ötesine geçen bir zemine ve imtiyaz sunma imkanına sahiptir (Krieasi vd. 2006: 350)

2.7.2. Asya bölgesi ile olan işbirliği

Avrupa Birliği'nin Asya bölgesi ile olan işbirliği üç saha içerisinde incelenebilir. Bunlardan biri Hint Pasifik alt bölgesi, Güney Asya Bölgesel İşbirliği Sahası, Asya-Avrupa İşbirliği alanı olarak bilinen ASEM çerçevesi ve ASEAN ile AB arasında

kurulan ortaklık sahası ile betimlenen Asya bölgesidir. İkincisi MENA bölgesi olarak da bilinen çoğunluğu Orta Doğu ülkelerinden oluşup Kuzey Afrika ülkelerinin de küçük bir bölümünü içine alan ve bu yüzden de bir diğer Asya bölgesi olarak kabul edilebilecek olan MENA bölgesidir. Üçüncü Asya Sahası ise, çalışmada özel bir yer ayrılmış olan Orta Asya sahasıdır (Balme ve Bridges, 2008).

2.7.2.1. Avrupa Birliği'nin Asya'daki siyasi bölgeler ile olan işbirliği ve bölgeler-arasıcılık anlayışı

Asya ile AB'nin kurmuş olduğu alt sahadaki stratejik işbirliklerinden biri Hint Pasifik bölgesi içindir. 2021 yılında Avrupa Komisyonu ve Yüksek Temsilcisi AB'nin Hint-Pasifik bölgesine yönelik işbirlikçi stratejisi için bir ortak iletişim metnini kabul etmiştir. Ortak iletişim belgesi yedi öncelikli alanı vurgulamıştır. Bunlar; sürdürülebilir ve kapsayıcı refah, yeşil ekonomiye geçiş, okyanus yönetimi, dijital yönetim ve ortaklıklar, bağlantı, güvenlik ve savunma ve de insan güvenliğidir. ASEM diyalogu, iki bölge arasındaki ilişkiyi eşit ortaklık ruhu içinde güçlendirmek amacıyla siyasi, ekonomik ve kültürel konuları ele almıştır. Avrupa ve Asya'dan 53 ortağı bir araya getiren ASEM, Avrupa ve Asya'yı önemli bir küresel ağırlığa bağlayan çok taraflı bir platformdur. ASEM ortakları, küresel GSYİH'nın yaklaşık %65'ini, küresel nüfusun %60'ını, küresel turizmin %75'ini ve küresel ticaretin %68'ini temsil etmektedir. 2022 yılı itibarıyla, AB ile Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği yani ASEAN arasındaki ortaklık 45 yıllık bir geçmişe sahip olmuştur (Yeo, 2004). AB'nin ASEAN ile ilişkisi Aralık 2020'de Stratejik Ortaklığa yükseltilmiştir. 2021'de AB, Hint-Pasifik'te İşbirliği için AB Stratejisinde ASEAN'ın merkeziliğini kabul etmiştir. AB, ASEAN ticaretinin en büyük 3. ticaret ortağıdır. ASEAN, 2020'deki mal ve hizmet ticaretiyle AB'nin Avrupa dışındaki en büyük üçüncü ticaret ortağı olmuştur. Bir diğer oluşum olan SAARC, 1985 yılında kurulan Güney Asya ülkelerinin ekonomik ve siyasi bir bölgesel örgütü olarak doğmuştur (Bhargava, 1998). Güney Asya Bölgesel İşbirliği Örgütü ile AB arasındaki destekle artan bölge içi işbirliği yoluyla üye ülkelerdeki ekonomik ve sosyal kalkınma süreci hızlandırılmaya çalışılmıştır. Örgütün sekiz üye ülkesi, Afganistan, Bangladeş, Butan, Hindistan, Maldivler, Nepal, Pakistan ve Sri-Lanka'dır. Sekiz gözlemci statüsü ülkesi Çin, Avrupa Birliği, İran, Japonya, Güney Kore, Mauritius, Burma ve Amerika Birleşik Devletleri'dir. Son yıllarda bu bölgeye dair diğer stratejik ve işbirlikçi

etkinliklerin hangileri olduğuna bakılırsa; AB-Asya Sürdürülebilir Bağlantı Stratejisi (2018), Asya'da ve Asya ile birlikte AB güvenlik işbirliği (2018), AB- Hindistan Stratejisi (2018), AB-Afganistan Stratejisi (2017), AB-Çin Stratejisi (2016), AB-Çin Stratejik Görünümü (2019) ve Myanmar'a ilişkin AB stratejisi (2016) önde gelmektedir. (Eeas.europe.eu, 2022). Barışçıl ve kapsayıcı bir çözüme ve kadınlar, gençler ve azınlıklar da dahil olmak üzere tüm Afganların temel haklarına saygı gösterilmesi şartına bağlanacak olan AB'nin Afgan halkı ile olan ortaklığını ve onlara olan desteğini sürdürme ideali bu stratejiler arasında en dikkat çekenlerden biridir (Hwee, 2007)

Cezayir, Bahreyn, Komor Adaları, Cibuti, Mısır, Irak, Ürdün, Kuveyt, Lübnan, Libya, Fas, Moritanya, Umman, Filistin, Katar, Suudi Arabistan, Somali, Sudan, Suriye, Tunus, Birleşik Arap Emirlikleri ve Yemen; MENA ülkeleri olarak bilinmektedir. Bu ülkeler arasında Asyalı devletler sayıca fazladır. Öte yandan Kuzey Afrika'daki ülkelerin toplam yüzölçümü MENA grubu içerisinde Asyalı ülkeler toplamından fazladır. AB'nin Kuzey Afrika ve Orta Doğu ülkelerine yönelik politikası, kendine özgü özelliklerine yani Avrupa Komşuluk Politikasına ve bölge ülkelerinin AB ile bölgesel işbirliğine uygun olarak her bir ülkede siyasi ve ekonomik reformu teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Bölgeye yönelik işbirlikçi politikalardan biri olan Avrupa Komşuluk Politikası (ENP), AB'yi ve Doğu ve Güney komşularını karşılıklı yarar ve çıkarlarına yakınlaştırmayı amaçlayan dış politika çerçevesidir. 2004 yılında AB'nin hem Güney hem de Doğu'daki komşu bölgelerinde istikrar, güvenlik ve refahı teşvik etmek amacıyla başlatılmıştır. Bir diğer bölgeye dair stratejik ortaklık olarak; AB-Körfez İşbirliği Konseyi ilişkileri, ticaret ve yatırım konuları, makro-ekonomik konular, iklim değişikliği, enerji, çevre ve araştırma konularında AB ile KİK arasında düzenli diyaloglar kuran 1988 tarihli bir işbirliği anlaşmasına dayanmaktadır (Nonneman, 2004).

2.7.2.2. AB-Orta Asya İşbirliği ve Bölgeler-arasıcılık Girişimi

AB'nin Orta Asya'da önemli çıkarları vardır. Beş ülkeyle yani, Kazakistan, Kırgız Cumhuriyeti, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan ile işbirliği taahhüdüne girmeyi kabul etmiştir. Stratejik coğrafi konumu ve bölgenin Avrupa-Asya bağlantısındaki temel rolü, Afganistan'daki gelişmeler, güvenlik endişeleri ve bölgenin Afganistan'a olan yakınlığı, geniş enerji kaynakları, önemli pazar potansiyeli ve özellikle de Avrupa-

Asya bağlantısı ışığında daha geniş bölgesel güvenlikteki rolü göz önüne alındığında, Avrupa Birliği'nin Orta Asya'da önemli çıkarları vardır. AB Stratejisi, Orta Asya'nın daha esnek, müreffeh ve birbirine bağlı bir alan olarak gelişmesine yardımcı olmayı amaçlamaktadır. AB, Orta Asya Bölgesindeki stratejik çıkarlarının ana hatlarını çizmiş ve bölgenin daha dayanıklı, müreffeh ve birbirine sıkı sıkıya bağlı bir ekonomik ve siyasi alan olarak gelişmesi için Orta Asya devletleriyle daha güçlü ve münhasır olmayan bir ortaklık kurmaya dahil olmuştur (Warkotsch, 2011)

Orta Asya devletleriyle yeni nesil Gelişmiş Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmalarının müzakeresi, ticaret ve yardım gündeminin ötesinde daha modern ve çeşitlendirilmiş bir ortaklık oluşturmak için güçlü bir araç sağlamıştır ve ortak alanlarda işbirliğini ve de düzenleyici yaklaşmayı teşvik etmiştir. Bölgede devam etmekte olan reform süreçleriyle ilgili olarak bu yaklaşma sürdürülebilir kılınmak istenmiştir. İkili Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları (PCA'lar), AB'nin tüm Orta Asya Ülkeleri ile ikili ilişkileri için bir çerçeve sağlamıştır. Gelişmiş Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları (EPCA'lar) ise AB-Orta Asya ortaklığının mevcut seviyesini yükselten ve derinleştiren yeni nesil ikili anlaşmaları oluşturmuştur. Bu Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları, şiddet içeren aşırılık, radikalleşme ve terörizmin finansmanını önleme ve bunlarla mücadele etme konusunda iyi uygulamaların değişimini desteklerken, yerel toplulukların insan haklarına tam saygı duyma konusundaki direncini güçlendirmiştir. Ayrıca, siber güvenlik ve açık, özgür ve güvenli bir siber alanla ilgili konularda yoğun işbirliğini sürdürme fırsatı da sağlamışlardır. Her iki taraf yani AB ve Orta Asya ülkeleri bu süreçte ayrıca; Orta Asya bölgesi ve ötesinde AB'ye uzanan göç yönetimini ve hareketliliği iyileştirmeyi amaçlayan göçle ilgili konularda işbirliği yapmayı da taahhüt etmişlerdir. İşbirliği, düzensiz göçün temel nedenlerinin ele alınması ve önlenmesi, insan ticareti, geri dönüş ve geri kabul, yasal göç ve sınır yönetimi gibi konulara da ortaklık hususlarında yenilikler getirmiştir. Adalet ve İçişleri konularındaki özel Alt Komiteleri de dahil olmak üzere Ortak İşbirliği Konseyleri ve Ortak İşbirliği Komiteleri çerçevesinde her ülke ile PCA'lara ve EPCA'lara dayalı olarak içişlerine ilişkin yıllık resmi diyaloglar düzenlenmeye başlamıştır (Korosteleva ve Bossuyt, 2019)

Avrupa Birliği'nin Orta Asya'daki kalkınma öncelikleri, Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerini uygulamaya yönelik ortak taahhüdü doğrultusunda, genç nüfusların artan ihtiyaçlarını karşılamayı ve bir bölgede ekonomik fırsatlar sağlamayı amaçlamaktadır. AB tarafından sağlanan yardım, AB Üye Devletleri tarafından

sağlanan yardımla birleştiğinde, Avrupa Birliği'ni bölgede bir numaralı başıçı yapmaktadır. Bölgeler arası programlar, beş Orta Asya ülkesi arasında geniş tabanlı bir diyalog ve işbirliği sürecini desteklemeyi amaçlamaktadır. Bölgeler arası işbirliği enerji, çevre, iklim, su ve sosyo-ekonomik kalkınma, daha iyi eğitim ve araştırma fırsatları, rekabet edebilirlik ve iş ortamı reformları için önemlidir (Hoffman, 2010, s.95). Orta Asya'nın doğal afetlere karşı savunmasızlığı ve iklim değişikliğinin etkileri göz önüne alındığında, bölgeler arası programlar ülkelerin bu risklere hazırlanma ve bunlara yanıt verme kapasitelerini de desteklemektedir.

2002 yılında Orta Asya Strateji Belgesi olarak bilinen strateji belgesi Orta Asya TACIS Gösterge Programı 2002-2004, AB tarafından 21. yüzyıla girerken Orta Asya için atılan ilk işbirliği adımlarından biri olmuştur. 2007'de AB ilk Orta Asya Stratejisini kabul etmiştir. Bu nedenle Soğuk Savaş Sonrası, Orta Asya devletlerinin bağımsızlıklarını kazanması, Maastricht Anlaşması ile Avrupa Topluluğu'nun Birlik adını alması ve Orta Asya ile Avrupa arasında ilk diplomatik temasların başlaması sebepleriyle 1993 yılı özel bir öneme sahiptir. Bu sebeple ilk kesit dönem analizi 1993-2007 yılları arası için yapılabilir.

2.7.2.2.1. 1993-2007 Dönemi AB-Orta Asya İlişkileri

1990'ların sonunda, bazı Orta Avrupa ülkeleri AB ve OECD'ye katıldı. Doğu Avrupa, Kafkaslar ve Orta Asya (DAKOA) veyahut EECCA ülkeleri adları da verilmiştir. Gerçekten de, Görev Gücüne katılımlarının, bu kurumlara üyelikle bağlantılı çevresel yükümlülükleri üstlenmeleri için iyi bir hazırlık olduğu düşünülmüştür. Bu gelişmeler ışığında, 1998'den itibaren 12 DAKOA ülkesi, Görev Gücü'nün çalışmalarının ana coğrafi odak noktası haline geldi. Ermenistan, Azerbaycan, Beyaz Rusya, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Rusya Federasyonu, Tacikistan, Türkmenistan, Ukrayna ve Özbekistan bu 12 ülkeyi tanımlamaktadır. Bu 12 ülke içerisinde Orta Asya siyasi bölgesinin 5 ülkesi de yer almaktadır (Wendland vd., 2011, s.19).

1991'den sonra, çoğu DAKOA ülkesi, o zamana kadar devlete ait olan sanayi sektörünü de özelleştirmiştir. Bugün, özel sektör birçok DAKOA ülkesinde GSYİH'nın %60-70'ini oluşturmaktadır. Piyasa güçlerine daha fazla maruz kalma, ekonomik sektörlerin bileşimini değiştirdi ve genel olarak makro düzeyde çevresel baskıları

azaltmıştır. Aynı zamanda bazı sanayi sektörlerinin birkaç firmada yoğunlaşmasına da yol açmıştır. Bununla birlikte, bugün bölgenin çoğu ülkesinde kayıtlı şirketlerin %90'ından fazlası küçük veya orta ölçekli işletmelerdir. DAKOA ülkelerindeki çevre yetkilileri, gerçekçi olmayan, etkisiz ve giderek özel sektöre ait işletmelerin egemen olduğu ekonomilerdeki çevresel riskleri yönetmeye uygun olmayan Sovyet çevre yasalarını ve politikalarını elden geçirme ihtiyacıyla karşı karşıya kalmıştır. DAKOA ülkelerindeki çevre yetkilileri önemli adımlar atmış olsa da daha yapılacak çok şeyin olduğu OECD gibi bölgeler arası değerlendirme yapan kuruluşlarca da ifade edilmektedir. OECD'ye göre bölgede birçok politika aracının tasarımı, onları ekonomik olarak daha verimli ve çevresel olarak daha etkili hale getirmek için geliştirilebilir. Politikalar, aynı perspektife göre farklı türdeki işletmelerin oluşturduğu riskler doğrultusunda daha iyi hedeflenebilir hale getirilebilir (Harmens ve Mills, 2014).

1991'deki Alma-Ata Deklarasyonu, Bağımsız Devletler Topluluğu'nu (BDT) bağımsız ve egemen devletlerden oluşan bir topluluk olarak tanımlamıştır. Belarus, Kırgızistan, Moldova, Ermenistan, Kazakistan, Özbekistan, Azerbaycan, Rusya ve Tacikistan bu toplulukta olmasına rağmen ilk evrede Türkmenistan yer almamıştır. AB-Orta Asya ilişkileri 1993'te başlamadan önce Orta Asya devletleri kendi kaderini tayin hakkına giderek daha fazla vurgu yapmaya başlamıştır. Ukrayna ve Türkmenistan dışındaki tüm kurucu devletler, BDT Şartı'nı onayladı ve üye devletler haline geldi. Bununla birlikte, Ukrayna ve Türkmenistan, üye devletler olmadan BDT'ye katılmaya devam etti. Türkmenistan Ağustos 2005'te BDT'nin ortak üyesi oldu (Zaharchenko ve Goldenman, 2004)

1993 ekonomik bunalımı, liderleri yeni düzenlemelerin gerekliliğine ikna etmiştir. Mayıs 1993'te BDT devlet başkanları bir Ekonomik Birlik kurmak için bir deklarasyon kabul etmiştir. 18 Eylül 1993'te bir Ekonomik Birlik Antlaşması kabul edilmiştir. 19 farklı Antlaşma, serbest ticaret alanını teşvik etmek, azaltılmış iç tarifeler ve ortak bir dış tarife ile bir gümrük birliği oluşturmak için tasarlanmış, tarife ve ödemeler için bir sistem kurulması istenmiştir. Antlaşma, serbest ticaret (Nisan 1994), ödemeler sistemi (Ekim 1994) ve gümrükler (Ocak 1995), yasal uyumlaştırma (Ocak 1996), gümrük sınıflandırma listeleri (Şubat 1996) ve demiryolu tarifeleri (Şubat 1996) ile ilgili bir dizi uygulama ortaklık anlaşmasıyla desteklenmiş (Ekim 1996) olmasına rağmen iç siyasi durumlarının yönlendirdiği farklı politikaları uygulamaya koyan liderler sebebiyle BDT içerisinde bu dönemde iktisadi birlik tam olarak sağlanamamıştır. Bu dönemle BDT-

AB ortaklığı açılımı da fazla gelişmemiştir. İşbirliği zemini daha çok mali yardımlar düzeyinde kalmıştır. AB tarafından 1991 yılında başlatılan TACIS Programı, Doğu Avrupa ve Orta Asya'daki 12 ülkeye hibe destekli teknik yardım sağlamıştır (Grigoriadis, 2015).

Avrupa Komisyonu'nun yaklaşmakta olan bir Orta Asya stratejisine ilişkin 1995 tarihli üyeler arası iletişim sürecinin amaçlarından biri, küresel bir yaklaşımın Orta Asya nezdinde fizibilitesini tartışmak olmuştur. Ekonomik ilişkilerle ilgili olarak, beş devlet üç grup oluşturulmak suretiyle ele alınmıştır. Kazakistan ve Kırgızistan ile ilişkiler en ileri düzeyde tutulmak istenmiştir. Avrupa Birliği (AB) ile 10 Doğu Asya devleti arasındaki bölgeler arası diplomasının Asya-Avrupa Toplantısı (ASEM) çerçevesi ise Mart 1996'da kuruldu. Bu yıllarda, çok taraflılığa gidilirken, Türkmenistan ve Özbekistan ile olan ilişkilerin odak noktası TACIS programı olmuş ve ilişkiler evvela bu ekseninde sınırlandırılmıştır. Tacikistan ile ilişkiler, 1997'den 2001'e kadar TACIS gösterge programlarının askıya alınmasına yol açan iç savaş nedeniyle durağan çizgisinde devam ettirilmiştir.

AB, 1999 yılında Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan ile ve 2000 yılında Tacikistan ile yürürlüğe giren EPCA'ların öncüsü olan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmalarını müzakere etmiştir. Türkmenistan ilk olarak 1998'de imzalamış, ancak Anlaşmayı hiçbir zaman onaylamamıştır. Kazakistan ile Avrupa Birliği arasındaki işbirliği, 1999 yılında yürürlüğe girdiği tarihten bu yana ilişkilerin yasal çerçevesini oluşturan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'na (PCA) dayanmaktadır. EPCA terim olarak kuvvetlendirilmiş ortaklık ve işbirliği anlaşması olarak kullanılmaktadır (Kassenova, 2010).

29 Aralık tarih ve 99/2000 Sayılı Konsey Tüzüğü (EC, EURATOM), 1999 yılında Doğu Avrupa ve Orta Asya'daki ortak Devletlere yardım sağlanmasına ilişkin yasal zemini açığa çıkarmıştır. 17 Ekim ve 19 Kasım 2001 tarihli Konsey kararlarının ve Bakanlar düzeyinde bölgeye yapılan AB Troyka ziyaretinin ardından, 10 Aralık 2001 tarihli Genel İşler Konseyi, AB ile Orta Asya ülkeleri arasındaki ikili ilişkileri güçlendirmeye karar vermiştir. Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları (PCA'lar) veya Ticaret ve İşbirliği Anlaşmaları (TCA'lar) bu yollardan ilki olarak tarif edilmiştir. Üye Devletlerin yerel mevcudiyeti dahil olmak üzere Orta Asya'daki tüm ülkelerle gelişmiş siyasi diyalogu sürdürmek ise bunu takiben ele alınmıştır. Komisyonu Tacikistan'a TACIS yardımını sürdürmeye ve Tacikistan ile sözleşmeye dayalı ilişkilerin

iyileştirilmesine ilişkin müzakereleri başlatmaya davet etmek, ülke odaklı atılan özel adımlardan biri olmuştur. Aynı nedenle, yoksulluğun azaltılması, sosyal ve ekonomik kalkınma, iyi yönetim, çevre ve su yönetimi dahil olmak üzere bir çok sayıda öncelikli alanlara yardımın hedeflenmesi bu öncelikli adımla gündeme gelmiştir. Devamında uyuşturucu kaçakçılığıyla mücadele, AB ile Orta Asya Cumhuriyetleri arasındaki Uyuşturucu Eylem Planının tam olarak kullanılmasını sağlama ile silah kaçakçılığı ve nükleer silahların yayılmasının önlenmesi dahil olmak üzere sınır kontrolü ve sınır yönetimine ilişkin eylemlerin değerlendirilmesi bu dönemden sonra ciddiyle ele alınmıştır (Urdze ve Warkotsch, 2011, s.24). 2002 yılında, Orta Asya için ilk bölgesel strateji yayınlandığında ve AB, Orta Asya'nın tamamı için bir TACIS gösterge programı müzakere ettiğinde, ikili yaklaşım bölgesel bir yaklaşıma dönüştürülmüştür. Orta Asya için ilk bölgesel gösterge programı 2002'den 2004'e kadar olan dönemi kapsamış ve bunu 2005 ve 2006 için ikinci bir program izlemiştir (Warkotsch, 2006).

AB tarafından desteklenen en başarılı bölgesel programlardan biri Orta Asya'daki Sınır Yönetimi Programıdır yani BOMCA olmuştur. 2003 yılından bu yana, bölgesel sınır güvenliği sorunlarının ele alınması için beş Orta Asya Devletinde destek sağlanmıştır. Program, uluslararası standartlara ve en iyi AB uygulamalarına dayalı olarak, sınır ötesi işbirliğini ve sınır yönetim sistemlerini geliştirmeyi, kurumsal kapasiteleri güçlendirmeyi ve ticareti kolaylaştırmayı amaçlamıştır (Lewington, 2010, s. 223)

2005 yılında AB, Orta Asya'ya ilk özel temsilcisini de atamıştır. İşbirliği, özel temsilci kanalıyla; güvenlik, hukukun üstünlüğü, çevre, su, iklim değişikliği, eğitim ve kadın ve kız çocuklarına ağırlık vererek insan hakları gibi sektörler üzerine şekillenmiştir. Orta Asya için Avrupa Stratejisi ile uyumlu olarak, iş ortamının gelişimini teşvik etmek, yatırımları teşvik etmek ve sürdürülebilir bağlanabilirliği teşvik etmek de önemli başlıklar olarak sonraki dönemde temsilci aracılığıyla eklenmiştir (Apokins, 2015).

2006 yılında ortaya çıkan Ukrayna-Rusya doğal gaz krizi AB'nin Orta Asya'ya olan ortaklık sürecine daha ilgiyle yaklaşmasına sebep olmuştur. Güvenilir enerji ortaklıklarının yakın bir gelecekte başlatılabilmesi için Rusya'nın Orta Asya üzerinde hegemonyasını kırma stratejilerine ağırlık kazandırılmak istenmiştir (Wolczuk, 2016, s.115)

2.7.2.2.2. 2007-2013 Dönemi AB-Orta Asya ilişkileri

2007-2013 AB Mali Perspektifinden itibaren, Avrupa Komşuluk Politikası ülkeleri ve Rusya için TACIS Programının yerini Avrupa Komşuluk ve Ortaklık Aracı almıştır. Bir istisna olarak Nükleer güvenlik projeleri, Nükleer Güvenlik İşbirliği Enstrümanı kapsamına alınmıştır. Ancak 2006'dan beri programlanan TACIS projeleri aynı bölgeler-aracılık anlayışıyla 2012'ye kadar işlemeye devam ettirilmiştir. Avrupa Birliği, dünyadaki en büyük dış yardım bağışçısı olmayı Orta Asya için bu dönemde de sürdürmüştür (Laruelle ve Peyrouse, 2012).

AB, tüm Orta Asya ülkeleriyle İnsan Hakları diyaloglarını kurmak veya geliştirmek için çalışmıştır. 10 Mart'ta Brüksel'de yapılan Ulusal Koordinatörler toplantısı ve Nisan 2008'de Aşkabat'ta yapılan bakanlar toplantısı da dahil olmak üzere, tüm siyasi toplantılarda insan hakları konuları sistematik olarak gündeme getirilmiştir (Cooley, 2008).

AB, Avrupa Demokrasi ve İnsan Hakları Aracı (EIDHR) ve Kalkınma İşbirliği Aracının (DCI) Devlet Dışı Aktörler/Yerel Yönetimler (NSA-LA) Programı aracılığıyla Kazakistan gibi ülkelere destek sağlamaktadır. Benzer gerekçeler ile AB ve Tacikistan'dan yetkililer, 2008 yılında imzalanan insan hakları konusunda geliştirilmiş bir diyalogu görüşmek üzere yine bir araya gelmişlerdir. AB Parlamentosu, PCA Anlaşmasının 2009 yılında tekrar uzatılmasına izin vermiş, Tacikistan'a insan hakları, yolsuzluk, sağlık ve eğitim alanlarında iyileştirmeler yapılması çağrısında bulunmuştur (Pierobon, 2016).

AB-Türkmenistan ilişkileri, Parlamento 1998'de imzalanan PCA'yı onaylamadığından, ekonomi ve ticaretle ilgili konularda 2010 yılı Geçici Anlaşması tarafından yönetilmeye başlanmıştır. AB, hukukun üstünlüğünün ve insan haklarına saygının AB'nin temel unsurları olduğunu Türkmenistan ilişkileri için yön verici kabul etmiştir. Kazakistan ve Kırgız Cumhuriyeti için, 2011 yılında Avrupa Konseyi tarafından oluşturulan Komşu Bölgeler Politikasının uygulanmasıyla AB-Orta Asya işbirliği güçlendirilmiştir. Orta Asya'nın ihracatı 2012 yılında 46 milyar doları aşarak zirve yaptı. Lakin, küresel mali kriz ve petrol fiyatlarındaki düşüş bölgenin arzını olumsuz etkilemiştir (Shirneshan vd., 2016, s.981)

2.7.2.2.3. 2013-2022 dönemi AB-Orta Asya ilişkileri

2014'ten 2020'ye kadar AB, coğrafi programlar kapsamında bölgeye 1.072 milyar avro tahsis etmeyi planlamıştır. Avrupa Konseyine bağlı Venedik Komisyonu, Orta Asya ülkeleriyle hukukun üstünlüğü konularında işbirliğini hedefleyen ilk kuruluşlardan biri olmuştur. Birlik dışından ama birlik müktesebatıyla hareket edebilen Venedik Komisyonu, bağımsız ve tarafsız bir yasal işbirliği aracı olarak Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan'daki farklı devlet kurumlarıyla çalışma ilişkileri kurabilmiştir. Daha düşük düzeyde olsa da, Türkmenistan temsilcileri Venedik Komisyonu'nun çeşitli çok taraflı faaliyetlerine dâhil olabilmıştır. 2010 – 2018 yıllarında Venedik Komisyonu, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan ulusal makamlarından gelen talep üzerine çeşitli görüşler hazırlayabilmiştir (Craig, 2017).

AB Parlamentosu, Özbekistan'ın, Uluslararası Çalışma Örgütü ile yakın işbirliği içinde, yıllık pamuk hasadı sırasında çocuk işçi kullanımının ortadan kaldırılmasına yönelik etkin taahhüdünün ardından Aralık 2016'da AB-Özbekistan Tekstil Protokolünü onaylamıştır. Mart 2019'da, Gelişmiş PCA' nın müzakeresi için öneriler yayınlamıştır.

AB hibe finansmanı, bölgesel ve ikili programlar arasında bölündüğünden, üst orta gelirli ülkeler haline geldikten sonra, Kazakistan ve Türkmenistan ikili yardım için uygun olmayı bırakmıştır. Kazakistan 2014 ve Türkmenistan 2017'de ikili yardımlardan yararlanamaz olmuştur. Ancak bu ülkeler, AB'nin bölgesel programlarına katılmaya devam etmiştir (Kantarıcı vd., 2017).

Avrupa Birliği-Avrupa Konseyi ortak programı Orta Asya Hukukun Üstünlüğü Programı-2020-2023 adlı protokolü 28 Kasım 2019 tarihinde Kazakistan'ın Nur-Sultan kentinde imzalanmış ve resmi olarak başlatmıştır. Program bölgedeki beş ülkenin tümünü kapsamaktadır. Bu yeni program Avrupa Konseyi'nin Komşu Bölgeler Politikası ile uyumlu kılınmıştır (Sarbasov, 2019). Temmuz 2019'da Kırgızistan ile bir EPCA daha imzalanmıştır. AB, Kırgızistan'daki, sürdürülebilir kalkınma ve reformların da ana sponsorlarından biri olmuştur. 2014 ve 2020 yılları arasında AB, üç ana sektöre ve destek önlemlerine yönelik olarak hibeye dayalı kalkınma yardımı olarak 174 milyon avro tahsis etmiştir. Hukukun üstünlüğü, entegre kırsal kalkınma ve eğitim başlıklarına kanalize edilmesini taahhüt altına almıştır. Ayrıca AB, bir hukuk devleti

programı aracılığıyla demokratik geçişi ve demokratik seçimleri de desteklemektedir. AB ayrıca, yalnızca istikrar ve demokratikleşme desteği için de 20 milyon avro taahhüt etmiştir (Europarl.europa.eu, 2022).

Kazakistan ile yeni Geliştirilmiş PCA (EPCA) 1 Mart 2020'de tamamen yürürlüğe girdi. Kırgızistan ile EPCA, Temmuz 2019'da paraflandı ve Özbekistan ile müzakereler devam ettirilmiştir. AB tarafı, 2019 yılında, kamuoyuna Tacikistan ayrıca bir EPCA ile ilgilendiğini beyan etmiştir (Vasa, 2020, s.123). 2019 yılına kadar Orta Asya ülkeleri arasındaki ilişkiler, sınır ve kaynak anlaşmazlıkları nedeniyle yıllarca genel olarak zayıf kalmıştır. Bununla birlikte, 2016 yılında Özbekistan'daki liderlik değişikliğinin ardından durum hızla değişmiş ve bölgesel işbirliği için yeni olanaklar yaratmıştır. 1990'lardan bu yana bölgesel işbirliğine ilişkin ilk Orta Asya liderleri zirvesi Mart 2018'de Astana'da gerçekleştirilmiştir. Akabinde, Kasım 2019'da Taşkent'te ikinci bir zirve gerçekleşti. Bu gelişmeler sayesinde, bölgesel işbirliği ve yatırım için potansiyel göz önüne alındığında, yenilenebilir enerji kaynakları bir başka ilgi odağı daha doğmuştur. Bölgesel ekonomi, COVID-19 pandemisi nedeniyle 2020'de düşüş yaşamış olsa da 2021'de %3,9'luk bir büyüme beklentisiyle genişlemiştir (AA.com, 2022). AB ve Kazakistan İşbirliği Konseyi, EPCA kapsamında ikili işbirliğini güçlendirmek ve Orta Asya'daki gelişmeleri görüşmek üzere 10 Mayıs 2021'de Brüksel'de gerçekleştirilmiştir. Özbekistan, AB'nin GSP+ anlaşmasına katıldı. AB, 10 Nisan 2021'den itibaren bu düzenleme kapsamında Özbekistan'dan ithal edilen ürünler için tercihli tarifeler uygulamaya başlayacağını duyurmuştur (Ec.europa.eu, 2022).

Avrupa ve Orta Asya bölgesindeki ekonomik çıktının 2022'de %4,1'den fazla daralması beklenmektedir(Reliefweb.int, 2022). Önce küresel pandemi, sonra Ukrayna-Rusya savaşının etkisiyle- iki yıl içinde ikinci büyük şok ve bölgesel durgunluk yaşanması bunun ardıl sebepleri olarak görülebilmektedir. Avrupa ve Orta Asya bölgesindeki komşu ülkelerin, Ukrayna ve Rusya ile olan güçlü ticaret, finans ve göç bağları nedeniyle, 2022 yılı sonrasında önemli ölçüde ekonomik zarar görmesi yine muhtemel görülmektedir.

2.8. Avrupa Birliği'nin Orta Asya üzerinde bölgeler üstü güç olma arayışı

Avrupa Birliği, Sovyet sonrası beş cumhuriyetle ilişkileri, PCA (Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması) ve EPCA (Gelişmiş Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması) anlaşmaları öncesinde

hukuk devleti ve insan hakları değerlerinin taahhüdü, parlamentolarında gözlemci olarak demokratik sistemlerinin takibi ön koşullarıyla bölgeler üstü olma ve iyileştirme çabalarının bir devamı olarak 2007 yılından sonra diyalog ilişkisinden baskın aktör olma stratejisine evrilmiş bir planla Orta Asya'yı hedefleyen bir stratejiyi başlatmıştır.

Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan ile 1995 yılında imzalanan PCA 'lar, on yıllık bir başlangıç dönemi için 1999 yılında yürürlüğe girmiştir. 2015 yılında Kazakistan, AB ile Gelişmiş PCA (EPCA) imzalayan ilk Orta Asya ülkesi olmuştur. Tacikistan ile PCA, ülkedeki iç savaş nedeniyle ancak 2004'te imzalanmış ve ardından 2010'da yürürlüğe girmiştir. Türkmenistan'daki demokrasi ve insan hakları sorunları nedeniyle PCA, AB tarafından dondurulmuştur. Gerek ekonomik ve ticari yönden kendine bağlama, gerek diyalog geliştirme ve çekim gücü oluşturma, gerekse de stratejik ortaklık kurma yoluna giderek AB; bu yeni stratejisini uygulamaya koymuştur. 2007'den sonraki strateji programıyla 2007-2013 için 750 milyon avro ve 2014-2020 için 1 milyar avro üzerinde mali yardımda bulunması, diyalog ve işbirliği geliştirme anlayışı bu başlıkların sorgulanması için sayılabilecek etmenler arasındadır (Arynov, 2018). AB, gidişattan duyulan etkinsizlik ve memnuniyetsizlik sebebiyle 2019 yılında yeni bir stratejik programa geçiş yapmıştır.

2.8.1 AB'nin ticari ve ekonomik yönden Orta Asya'yı kendine bağlama stratejisi

AB, AB üyesi olmayan ülkelerle 8 ortaklık ve işbirliği anlaşması yani PCA veya gelişmiş ortaklık anlaşması (EPCA) imzalamıştır. Bu ülkeler arasında, Ermenistan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan (Kırgız Cumhuriyeti), Rusya, Özbekistan ve Türkmenistan vardır. Türkmenistan ile olan PCA henüz Avrupa Parlamentosu tarafından onaylanmamıştır, lakin taraflar arasındaki ilişkiler kısmen geçici statülü bir anlaşma ve kısmen AB ile eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) arasındaki 1990 anlaşmasıyla yönetilmektedir. Kazakistan ile olan Genişletilmiş Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması (EPCA), önceki bir ortaklık ve işbirliği anlaşmasının güncellenmesi ve yeniden devreye sokulmasıyla yürürlük kazanmıştır. Ermenistan ile Kapsamlı ve Genişletilmiş Ortaklık Anlaşması (CEPA) şu anda geçici statülü olarak uygulanmaktadır. Yürürlüğe girdiğinde önceki ortaklık ve işbirliği anlaşmasını güncelleyerek yerini alacaktır. Bu ülkelerden bazıları, anlaşmaların uygulanması için temel oluşturan AB Komşuluk politikası çerçevesine de ortaktır. Ayrıca Rusya ile olan

PCA, gelecekte bir serbest ticaret bölgesinin kurulması için gerekli koşulların yaratılmasını da sağlayabilecektir.

AB'nin bölgedeki genel büyümesi, bölgedeki diğer büyük güçlere göre değil, ancak geçmişteki katılımıyla ölçüldüğünde önemli olarak görülebilir. AB, ne Rusya'nın tarihi rolü ve siyasi hâkimiyeti ile ne de Çin'in ekonomik etkisi ile rekabet edecek düzeyde değildir. Lakin bu zayıf durum AB'nin bir kendine bağlama stratejisi gütmeyeceği anlamına gelmemektedir. AB tarafı, kendisi politikasının herhangi bir rekabetçi niteliğini sürekli olarak reddetmesine rağmen, izlediği bazı hedefler, örneğin demokrasi ve enerji sahasına dair reformcu talepkâr yüzü, Rusya ve Çin'inkilerle çeliştiği için kaçınılmaz olarak bir çıkar çatışmasına yol açabilecek potansiyeldedir. Bu nedenle, AB; Orta Asya'da herhangi bir oyun oynama niyetini ifade etmese de, bir rekabet unsuru her zaman mevcut olacak gibi görünmektedir (Laruelle ve Peyrouse, 2015).

AB'nin anlaşmalar kanalıyla kurduğu ve bölgeler arası anlayışa bakıldığında bu zemine Rusya'yı da dâhil etmesi ve bölgedeki tüm ülkeler ve bölge komşularıyla işbirliğine gitmesi, bir diğer politika çerçevesi olan komşuluk politikasıyla paralel bir doğrultuda strateji geliştirmesi yönlerinden, bölge ülkeleri üzerinde Rusya ile rekabete girip hegemonyan ülke olma yarışını gerçekleştirmekten çok diyalog kurma ve böylelikle kendine bağlama anlayışı taşır. Bu nedenle kendine bağımlı kılma anlayışından uzaktır.

Arynov'a göre (2018), Orta Asyalılar AB'yi nasıl algılıyor ve politikaları nasıl karşılıyor sorusuna yanıt aramak AB' Orta Asya'yı kendine bağlama stratejisini veyahut niyetini anlamak için oldukça önemli bir gereksinimdir. Bunun için 53 kişiyle yarı yapılandırılmış mülakat gerçekleştiren Kazakistan'lı siyaset bilimci Arynov, bu örneklemi Sonia Lucarelli'nin (2012) "aracı elitler" tanımlamasını kullanarak tarif etmiştir (Arynov, 2018). Çalışmasında yarı yapılandırılmış mülakat yöntemine başvuran Arynov, orta düzey politikacılar, çoğunlukla eski parlamento üyeleri, eski diplomatlar, muhalefet liderleri de dahil olmak üzere tanınmış siyasi şahsiyetler ve de uzman veyahut akademik topluluktan temsilciler ve de gazeteciler ile sivil toplum temsilcileriyle görüşmüştür. 2015 ve 2016 yılları arasında bu çalışmayı Kazakistan ve Kırgızistan'dan gelen katılımcılar ile gerçekleştirmiştir. Bahsi geçtiği üzere bu iki ülke AB'nin ticari ve ekonomik bağlarının en güçlü olduğu Orta Asya ülkeleridir. Dolayısıyla bu ülkeden gelen kanaat veya çıkarımın, ticari ilişkileri en yoğun yaşayan ilk bölge ülkelerinden kaynaklanıyor oluşu, tecrübe kazanan ülkelerin fikrini ortaya

koymaya da yardımcı olabilmıştır. AB'nin 25 yıldır bölge ile kurduğu bağa rağmen bölgede aktif oyuncu olmak yerine ikinci kademe oyuncu olarak kalmasının nedenlerinin araştırıldığı çalışmada AB'ye dair pozitif izlenime sahip bir kitleyle karşılaşmıştır. Buna göre (Arynov, 2018):

- Çin, ABD ve hatta Rusya gibi daha güçlü ve daha iddialı aktörler karşısında AB'nin en bariz görece avantajı, olumlu imajı ve algılanmasıdır,
- ABD bugün olumlu ve güvenilir bir aktör olarak algılanmaktan çok uzak görülmekte, AB mukayeseli olarak daha güvenilir bir ticaret ve ekonomi ortağıdır,
- Çin fobisine göre, AB ile kurulacak ilişki tercih edilmektedir, çünkü AB, Çin gibi ikiyüzlü bir aktör olarak algılanmamaktadır,
- Ukrayna-Rusya Savaşından dolayı Rusya'ya karşı bir korku ve direnç oluşmaktadır.

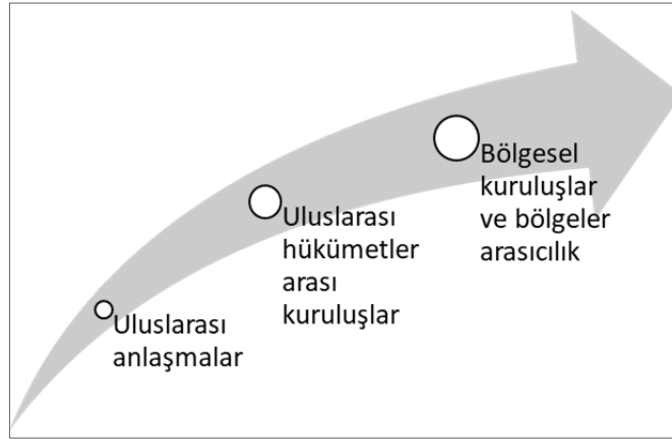
Özetle, Arynov'un (2018) çalışmasındaki görüşmeler, AB'nin neredeyse oybirliğiyle bölgedeki en yardımsever dış aktör olarak görüldüğünü de ortaya koymuştur.

Burada vurgulanması gereken şu ki, AB bölgede nüfuz için jeopolitik rekabete katılmaktan uzak olarak algılanmaktadır. Orta Asyalılar üzerinde tahakküm peşinde olmayan tarafsız bir aktör olarak tanınmaktadır. Sonuç olarak, AB'nin siyasi ve ekonomik süreçlerin kontrolünü ele geçirmeye ve bölgeyi ona bağımlı hale getirmeye çalışabileceğine dair algılanan herhangi bir fiziksel tehdit veya korku yoktur.

2.8.2. AB'nin İşbirliği İçinde Olduğu Uluslararası Kuruluşlar ile Orta Asya'daki Kurum ve Kuruluşlar Arasında Geliştirilen Diyalog ve Kendine Benzetme Süreci

Bölgeler-arasıcılık anlayışında uluslararası kuruluşların diyalog oluşturma ve bir takım politikalar kanalıyla iki taraftan birinin diğer tarafa benzemesine aracı olduğu ifade edilebilir. Halihazırda 289 adet geleneksel hükümetler arası uluslararası kuruluşun dünyada yer aldığı şekliyle; 212 adetinin 'bölgesel' olması, bölgeler arasıcılığın ne denli önem arz ettiğini gösterir bir tablo çizdiğine %73'lük oranla işaret ettiği söylenebilir. 9940 adet geleneksel hükümet dışı uluslararası sivil toplum örgütünün 7314'ü yine bölgesel örgüt olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tabloda da oran %73 çıkmaktadır. Özel türden bir içeriğe göre örgütlenmiş uluslararası kuruluşlara bakıldığında, dünyada 2756

özel türden kuruluş içerisinde 2473 adetinin çok taraflı anlaşmalar, hükümetler arası anlaşmalar için kurulmuş olduğu görülmektedir. Burada da oran %73 çıkmaktadır.. Bölgeler-arasıcılıkta sürecin devamı için görev alacak olan uluslararası kuruluşların yaratılmasında uluslararası anlaşmaların çok büyük bir etkisinin olduğu böylelikle görülebilmektedir (UIA.org, 2021). Bu istatistiklerle elde edilen çıkarım aşağıdaki *Şekil 2* yardımıyla kavramsallaştırabilir.

Şekil 2. Bölgeler arasıcılığa etki eden uluslararası kuruluşların dünyadaki profili

Kaynak: UIA, 2022

Orta Asya'daki uluslararası kuruluşların durumuna odaklanıldığında orijinal uluslararası isimleriyle Kazakistan'da toplam da 28 adet kuruluşun olduğu, bunların 7 adetinin Avrasya siyaseti için yani AB-Orta Asya bölgeler-arasıcılığına hizmet eder tarzda yapılandırıldığına aşağıdaki *Şekil 3* yardımıyla şahit olunabilmektedir.

Orta Asya kökenli kuruluşların haricinde AB'ye doğrudan bağlı alt birimlerin var olduğu da unutulmamalıdır. EEAS yani Avrupa Birliği Dış İlişkiler Servisi bunlardan biridir. *Orta Asya Hukukun Üstünlüğü Programı 2020-2023*'ün takibi, *Avrupa Birliği Özel Temsilciliği ziyaret ve etkinliğinin yönetimi*, sürdürülebilir kalkınma için diyalogun güçlendirilmesi, *Avrupa Birliği – Orta Asya Su, Çevre ve İklim Değişikliği İşbirliği (WECOOP)* protokolünün takibi EEAS tarafından da yapılmaktadır.

Bu bağlamın dışına çıkarak başka bölgeler için bölgeler-arasıcılık yapan kuruluşlar da söz konusudur. Örneğin;

- *USAID/Orta Asya*; Orta Asya Devletlerinin bireysel ve grup olarak egemenliğini ve bağımsızlığını destekleyen ve güçlendiren ABD Hükümetinin Orta Asya Stratejisini ilerleten bir örgüttür. ABD-Orta Asya arasında bölgeler

arasıcılığa destek olmaktadır. USAID bu anlamda, Orta Asya ülkeleri arasındaki bölgesel bağlantıyı teşvik etmekle kalmayıp; hukukun üstünlüğünü ve insan haklarına saygıyı teşvik ederek ve kamu diplomasisi yaparak, ilaveten de daha fazla bölgesel istikrar ve refahı teşvik etmek için Orta Asya'daki ABD yatırımını ve gelişimini arkasına alarak hareket etmektedir.

- GCA: Yeşil Orta Asya'nın (Green Central Asia) amacı, iklim değişikliğine yönelik daha iyi değerlendirmelerin ve işbirliğine ilişkin bilgi gösterimi iyileştirmelerinin gerçekleştirilebilmesidir. Bunun için Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan bakanlıklarından veri toplayıp derlemek isteyen bir yapı ortaya koymuştur. AB'ye hizmet eden değil Alman hükümeti ile desteklenen bir yapıdır. Berlin Sürecini esas olarak beş Orta Asya ülkesi (Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan) arasında sınıraşan su yönetimine odaklanan örgüt bu bölgede artan istikrar ve iklim değişikliğinin buzullar ve su, toprak gibi doğal kaynaklar üzerindeki etkisinin azaltılması, gıda güvenliğine erişimin iyileştirilmesi, su mevcudiyetinin korunması, insanlar, flora ve fauna için sağlıklı bir yaşam ortamına katkıda sağlanmasına hizmet eder.
- PROGREEN: Bir dünya bankası projesi olan Progreen; 5 yıllık programı olup Kazakistan ve Özbekistan'da ormanlara ve korunan alanlara ve tarım arazisi kullanımları nedeniyle bozulmuş alanlara odaklanan oldukça bozulmuş sınır karasal ekosistemlerinde tarımsal ormancılık ve silvopastoral uygulamaları desteklemeyi amaçlamaktayan bir organizasyondur. Her iki ülkedeki bu alanlar yüksek yoksulluk endekslerine sahiptir.
 - Program ayrıca, Aral Denizi Havzası için İklim Adaptasyon ve Azaltma Programı (*CAMP4ASB*, Dünya Bankası tarafından finanse edilen bir diğer program) tarafından finanse edilen ve Orta Asya Bölgesel Çevre Merkezi tarafından yönetilen Orta Asya İklim Bilgi Platformu'na (CACIP) bir Peyzaj Restorasyon Bileşeni ekleyecektir
 - CAREC yani Orta Asya Ekonomik İşbirliği programı; CACIP, peyzaj yönetimi ve restorasyonu, politika uyumlaştırması ve RESILAND Program izleme, raporlama ve erişim konularında bilgi yönetimi ve iletişim için bölgesel bir platform sağlamaktadır.
 - RESILAND CA+ programının amacı ise, Orta Asya'daki bölgesel peyzajların

dayanıklılığını artırmak olmuştur.

- *CAMP4ASB* programı Aral Gölü Havzası için İklim Uyum ve Azaltma Programı olarak bilinip bir Dünya Bankası programıdır. Tacikistan için 9 milyon ABD Doları, Özbekistan için 14 milyon ABD Doları ve projenin bölgesel bileşenlerinin günlük bölgesel koordinasyonu ve uygulanması için CAREC'in desteğiyle AT IFAS (Aral Gölü için Uluslararası Fon) tarafından uygulanacak bölgesel faaliyetler için 15 milyon ABD Doları ayrılmıştır.

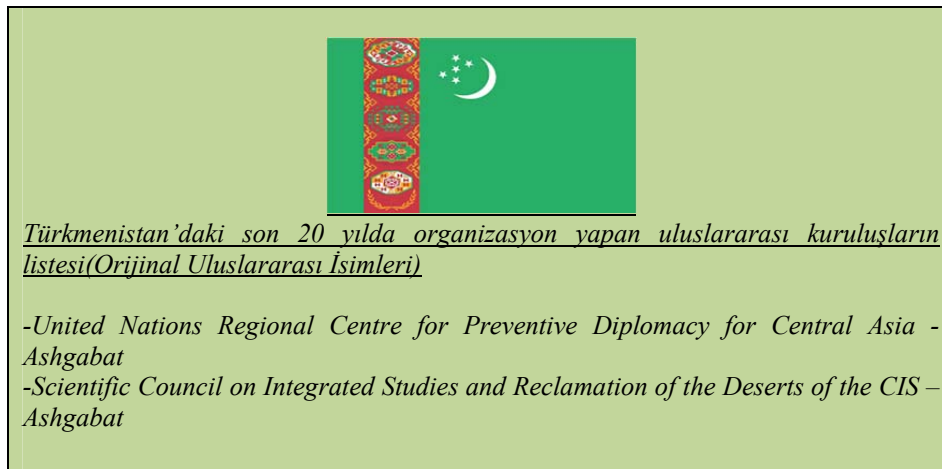
○

Şekil 3. Kazakistan'daki son 20 yılda organizasyon yapan uluslararası kuruluşların görünümü

Kaynak: UIA, 2022

Türkmenistan’da son 20 yılda organizasyon yapan iki adet uluslararası kuruluş vardır. Bunlar; Birleşmiş Milletler Orta Asya için Önleyici Diplomasi Bölgesel Merkezi ve BDT Çöllerinin Bütünleşik Çalışmaları ve Islahı Bilim Konseyi olarak anılabilir. BM’yi AB’den doğan veyahut salt ulusal tabandan doğan bir uluslararası kuruluş olarak göremediğimizden, doğrudan AB-Orta Asya bölgeler-arasıcılığa yönelik bir uluslararası kuruluşun varlığından bahsedilememektedir. *Şekil 4* bu amaçla incelenebilir.

Şekil 4. Türkmenistan’daki son 20 yılda organizasyon yapan uluslararası kuruluşların görünümü

Kaynak: UIA, 2022

Küresel Çevre Fonu olarak bilinen GEF yaklaşık dört ila 6 milyon dolarlık maddi destek sağlayarak Aral Denizi Havzasında arazi kaynaklarının ve yüksek doğa değerine sahip ekosistemlerin çok amaçlı korunması ve sürdürülebilir yönetimi adlı bir projeye Türkmenistan için BM ortaklığı kanalıyla imza atmıştır. Aral gölü’ne yönelik projeler uluslararası organizasyonların düzenlediği etkinlikleri arttırmada olumlu bir rol oynamamıştır. Bundaki temel sebep etkinliklerin hükümetSEL bir organ yani BM tarafından gördürülüyor olması olabilir. Zira 1997 Şubat ayından bu yana Aral’a kıyısı olan beş ülke’nin Dünya Bankası, uluslararası kuruluşlar ve BM’nin de yer aldığı Almatı Zirvesinde Aral Sorununu çözmek için örgütlenmesi gerektiği kararı çıkılı yaklaşık 15 sene olmuştur (Business.com.tm, 2022). Buna rağmen Türkmenistan’da son 20 yılda yalnızca 2 uluslararası büyük etkinlik düzenlenebilmiştir.

Özbekistan’a gelindiğinde 20 yılda organizasyon yapan uluslararası kuruluşların hangileri olduğuna aşağıdaki *Şekil 5* yardımıyla ulaşılabilir. Orta Asya’da bölgecilik ve

de farklı bölgeler ile bölgeler-arasıcılığa hizmet edebilecek farklı örgütler görülse de, 18 uluslararası kuruluştan yalnızca 2 adedi AB-Orta Asya bölgeler-arasıcılığına dair örgütün olduğu görülebilmektedir.

Şekil 5. Özbekistan'daki son 20 yılda organizasyon yapan uluslararası kuruluşların görünümü

Kaynak: UIA, 2022

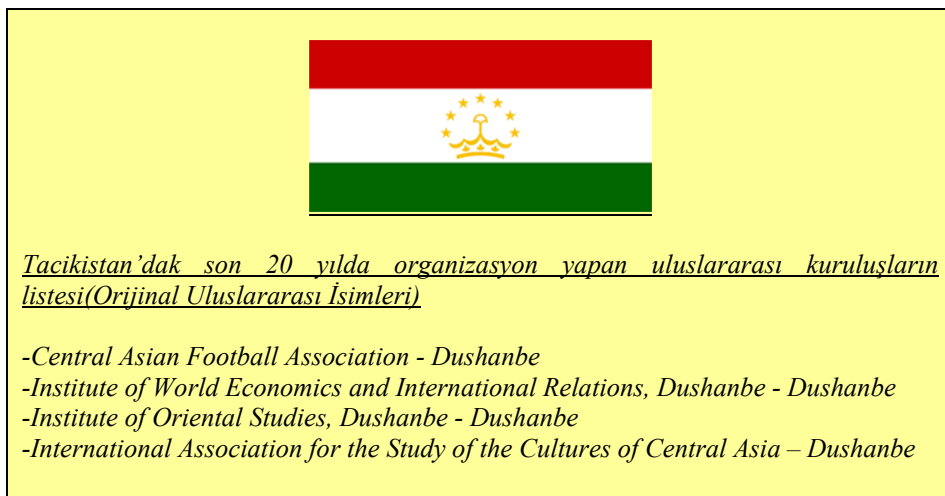
Kırgızistan'da yer alan toplam son 20 yılda organizasyon yapan 13 adet uluslararası kuruluştan hiç biri AB-Orta Asya bölgeler-arasıcılığına hizmet edebilmek amaçlı olarak yaratılmış görünmemektedir. Aşağıda yer alan Şekil 6 bu amaçla incelenebilir.

Şekil 6. Kırgızistan'daki son 20 yılda organizasyon yapan uluslararası kuruluşların görünümü

Kaynak: UIA, 2022

Son olarak Tacikistan'da yer alan son 20 yılda organizasyon yapan uluslararası kuruluşlardan hiçbiri AB-Orta Asya bölgeler-aracıcılığı için doğrudan fayda sağlar bir tarzda etkinlik göstermemektedir. Aşağıdaki Şekil 7 bu amaçla incelenebilir.

Şekil 7.Tacikistan'daki son 20 yılda organizasyon yapan uluslararası kuruluşların görünümü

Kaynak: UIA, 2022

Ülke bazında yapılan bu incelemelerin haricinde, Bölgeye tümünden yaklaşım gerçekleştirildiğinde, AB ve Orta Asya'daki kurum ve kuruluşlar arasında geliştirilen diyaloga hizmet edenlerin hangileri olduğu sorgulandığında, EACRB, EEU, EAPO, NWO EECCA, ve BSEC gibi bölgesel yapıların bu kapsam altına alınabileceği görülebilmektedir. Bunlar arasında en fazla üyeye sahip olan bölgesel yapı BSEC yani Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, 11 üye ülke ile karşımıza çıkmaktadır.

2.8.3. AB'nin Orta Asya Üzerinde Çekim Gücü Olma Etkisi

Avrupa Birliği ve üye ülkeleri, Orta Asyalıların gözünde oldukça çekici bir kavram olmaya devam etmektedir. AB, yaklaşımında baskı mekanizmalarının uygulanmasını içermediği için ilişki kurması daha kolay bir oyuncu olarak algılanmaktadır. AB, Kazakistan ve Kırgızistan ile ilişkilerinde rıza ve karşılıklı saygı arayan bir varlık olarak görülmektedir. Orta Asya'daki seçkinler arasında Avrupa tarihi ve kültürüne karşı büyük bir hayranlık vardır. AB veya genel olarak Avrupa kıtasına, sık sık dünya tarihini yönlendiren çekirdek uygarlık olarak tabirler geliştirilmiştir. Bu tabirler zorunlu eğitim seviyelerinde okutulan ders kitaplarında gözlemlenebilmektedir. Avrupa Kültürünün küresel kültürel zenginleşmeye olumlu katkı sağladığı fikri, sanatçı ve akademisyen camiasında görülmektedir. Avrupa kültürü hem dikey hem de yatay olarak en zengin ve en çekici kültür olarak tanımlanmaktadır. Kassenova'ya (2008) göre bu çekicilik; AB kültürünün dikey olarak, eski çağlardan kalma derin tarihsel kökleri olmasından; yatay olarak, edebiyat, mimari, müzik ve resim gibi çeşitli kültürel yönleri kucaklamasından dolayı sarsılmazdır.

Günümüz Avrupa'sı istisnai olarak tüm vatandaşların kendi ülkelerindeki ekonomik kalkınmadan adil bir şekilde faydalandığı bir bölge olarak algılanmaktadır. Bu durum onlardan biri olma arzusunu, yeni jenerasyonlarda beslemektedir. Avrupalıların kolay koşullarda yaşadıklarına ve etkili bir sosyal korumadan yararlandıklarına inanılmaktadır (Bossuyt, 2020).

2.8.4. AB ve Orta Asya Arasında Stratejik Ortaklık Kurma ve Kendi Stratejilerine Dahil Etme Süreci

Orta Asya ülkelerinin daha geniş Avrupa'nın bir parçası olmak için Avrupa kalkınma

modeline doğru hareket etmesi gerekip gerekmediği en büyük ortak stratejik sorunsaldır. Avrupa Birliği'nin Orta Asya Stratejisi, güvenlik, enerji, eğitim ve demokratikleşme gibi belirli politika alanlarıyla ilgilidir (Hacıfazlıoğlu, 2010)

Bağımsız Devletler Topluluğu'na Teknik Yardım yani TACIS programı 1991 yılında başlatılmıştır. Bu program stratejik ortaklık kurulmadan önce AB tarafının ne istediğini ortaya koyan bir yardım programı görünümündedir. Nitekim 9 yıl sonra ilk PCA programının devreye girmesi bu niyetin, programlar arası öncelik sırası izlenerek dahi anlaşılabilir olduğunun kanıtıdır (Çayhan, 2003).

TACIS yardımı; her şeyden önce, AB'nin stratejik çıkar sahibi olduğu alanlarda, örneğin ulaşım ve enerji ağları, doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı, uluslararası çevre politikalarının uygulanması gibi alanlarda Orta Asya ülkeleri arasında iyi komşuluk ilişkilerini ve uyumlu çalışmayı teşvik etmek için tasarlanmış bir bölgesel işbirliği programı olmuştur. Dolayısıyla AB-Orta Asya arasındaki bölgeler-aracılıkta stratejik ortaklık “kurma” aşaması TACIS ile başlamış, PCA ve EPCA’lar ile de ortaklık kurulmamasıyla aynı çizgideki kendi stratejilerine dahil etme evresine girilmiştir (Shyrokykh, 2017).

Sözleşmeler, adalet ve içişleri desteğiyle yatırım ve ticaretin kolaylaştırılması, gümrük ve sınır yönetiminin iyileştirilmesi ve eğitim sektörünün reforme edilmesi gibi sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın -aslında bölgesel olarak tanımlanmış bir program olan TACIS, iki bölgenin temel ortak zorluklarını ele almak üzere tasarlanmıştır. Tasarım olarak da doğrudan ulusal düzeyde uygulanan bir bölgesel destek programıdır. AB tarafındaki ülkelere bir yükümlülük veya reform standardı veyahut talebi ile oluşturulmamıştır. O nedenle AB'nin stratejilerine Orta Asya bölgesi ülkelerinin ortak edilmek istendiği görülmektedir. Üçüncüsü, Orta Asya gibi hedef bölgedeki en savunmasız gruplara odaklanan, yoksulluğun azaltılması, topluluk ve kırsal kalkınma gibi faaliyetlere odaklanan bir yoksulluk azaltma planına sahip olan TACIS, AB'nin Orta Asya'nın sorunlarını hafifletme stratejisine dahil edilmiştir, denebilir. Bu yönlerden AB merkezli bir bölgeler-aracılık modelinin tatbik edilmesinde TACIS programı ilke evre görünümündedir (Efegil, 2007).

İkinci evre ise bahsi geçtiği üzere stratejilere ortak etme evresi olarak PCA ve EPCA’ların yürürlüğe girmesidir. Bu kapsamda istenilen stratejiler ülkeden ülkeye farklılık gösterse de bazı temel noktalarda birbirine benzemektedir. Eğitim inkılabı,

dezavantajları koruma, gümrük sistemi kurma, ulusal petrol şirketlerini yapılandırma, DTÖ'ye üye olma gibi stratejik taleplerinin çoğu Orta Asya ülkelerinin çıkarına gibi görünse de uzun vadede AB'nin de diyalog kurabileceği ticari yatırım ve ortaklık kurabileceği bir zeminin hazırlanması nedeniyle, bir stratejiye dahil edilme söz konusu olmuştur. 2021 yılına gelindiğinde AB'nin Orta Asya ile olan ticareti büyümüştür ve AB şu anda bölgenin ana ticaret ortağı ve toplam dış ticaretinin yaklaşık üçte birini oluşturmaktadır. Çevre konusundaki ortaklık talebi ve işbirliğine gitme ise çevre sorunları küresel bir hassasiyet unsuru olduğundan orta ve uzun vadede ortaklığın ve işbirliğinin sonucu beklenmeden, AB tarafının da doğrudan çıkarına bağlı bir stratejiye ortak olma durumu yarattığı söylenebilmektedir (Efegil, 2008).

2019'da AB, Orta Asya stratejisini dayanıklılık ve kolay değişmezlik çerçevesinde; insan hakları, sınır güvenliği ve çevre gibi alanları kapsayan bir forma kavuşturmuştur. Bölge için refah ve devletlerarası temas ve taraflar arası sürekli bağlantıya güçlü bir vurgu yaparak, bölgesel işbirliğine odaklanacak şekilde stratejisini güncel hale getirmiştir. Birliğin stratejik ortaklık kurma politikası, proje bazlı bir politikadan çağdaş demokratik değerlere dayalı yeni bir stratejik ortaklık yaklaşımına dönüşmüştür.(Efegil, 2007,s.116). AB-Orta Asya ikili işbirliğinin yirmi beş yıllık evriminden, AB'nin bölgeyle ilişkisinin giderek artan bir yörünge izlediği sonucuna varılabilir. Dolayısıyla böyle bir stratejinin kabulü, söz konusu plan uzak bir geleceğe dair olsa bile, AB'nin stratejilerine dahil olmak anlamı taşıyacağı da açıktır.

2.9. Orta Asya'daki Çevre Sorunları ve Bölge Gündemi

Birlik, insan hakları ihlalleri, otoriter rejimlerin varlığı ve demokrasi ile ilgili diğer konuların yanı sıra sosyal, ekonomik ve çevresel faktörleri Güvenlik Stratejisi kapsamına almıştır. Dolayısıyla Birlik, İyi Komşuluk Politikası çerçevesinde güvenlik endişelerine çözüm bulma niyetindedir. AGİT, doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimini ve kullanımını geliştirerek, tehlikeli atıkların sağlam yönetimini teşvik ederek ve çevre bilincini, çevresel bilgilere halkın erişimini ve çevresel karar alma süreçlerine halkın katılımını teşvik ederek barış ve istikrarı sağlamayı amaçlamaktadır.

Orta Asya'nın çevre sorunları çeşitli hale gelmiştir. Aral faciasının yanı sıra biyo-çeşitliliğin azalması da küresel bir sorun olmuştur. Güçlü arazi bozulumu yaşanmakta, su kaynakları azalmakta ve su kalitesi bozulmaktadır. Bölgede iklim değişikliği etkisi

yoğun olarak yaşanmaktadır. Giderek daha fazla sıcak hale gelen günler yaşanmaktadır. Bölgede kuraklıklar ve çamur akıntılarının sayısı artmıştır. Orta Asya Bölgesel Çevre Merkezi (CAREC) beş alanda faaliyet göstermektedir. Birincisi iklim değişikliği ve enerji verimliliği, ikincisi çevre koruma, üçüncüsü ise çevre alan eğitimidir. Dördüncü saha su konusunda işbirliği, beşinci başlık çevre sağlıdır (Yerezhepkyzy ve Pobedinsky, 2020).

BM'e bağlı bir birim konumunda olan CAREC, Orta Asya'daki sürdürülebilir kalkınma konularında bölgesel işbirliğini desteklemek için çevre politikası geliştirme ve uygulama uzmanlığı sağlayan bir çevre sivil toplum kuruluşudur. 2001 yılında Kazakistan Cumhuriyeti, Avrupa Komisyonu ve UNDP tarafından imzalanan bir anlaşma çerçevesinde kurulmuş, bağımsız, kar amacı gütmeyen ve siyasi olmayan uluslararası bir kuruluştur. CAREC kuruluş tüzüğüne göre; “çevre ve sürdürülebilir kalkınma konularında bilgi alışverişi ve dağıtımına yardımcı olur; bölgesel ve sınıraşan projeler için bir hibe programı uygular; çevresel karar alma süreçlerine halkın katılımını teşvik eder; çevre sorunları ve sürdürülebilir kalkınma ile hükümetler, STK'lar ve diğer paydaşlar arasındaki etkileşim ile ilgili politika analizi yapar ve hükümet ile hükümet dışı düzeyde bölgesel işbirliği için bir çerçeve sağlar” ifadeleri onun var oluş sebebini açıklamaktadır. CAREC, çevrimiçi bir çevre etkinlikleri takvimi tutan enformasyon merkezi olarak da çalışmaktadır.

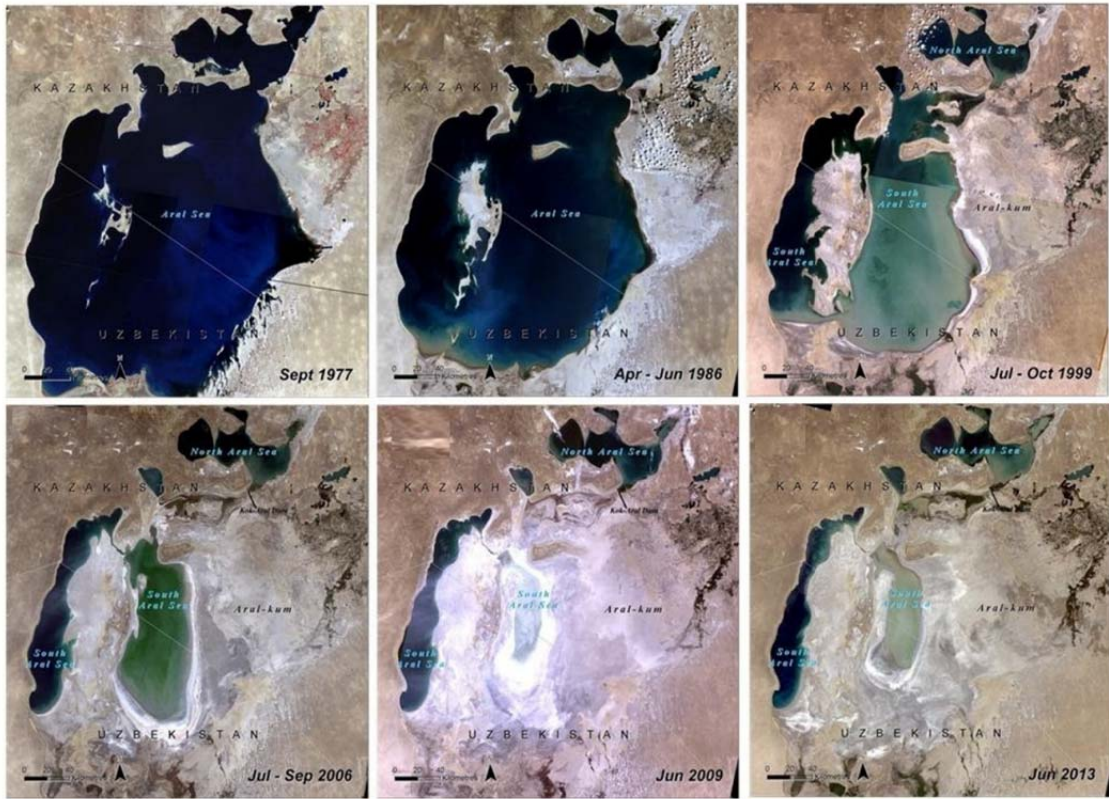
2.9.1. Sovyetler Birliği döneminde beliren çevre sorunları

Batı Avrupa bölgeciliğinin ve çevreciliğinin Sovyetler Birliği'ne uygulanamayacağı gerçeği kabul edilebilmektedir. Sovyetler Birliği'ndeki çevre politikası, siyasi ve sosyo-kültürel faktörlerle yakından bağlantılıdır. Kamusal ekolojik bilinç Sovyet toplumuna nüfuz etmekte ve her üyeye toprak, su ve diğer doğal kaynaklarla olan ilişkilerinde rehberlik etmekteydi.

Bununla birlikte hızla sanayileşme azmi Sovyet idaresinde ve çevre politikalarında çevresel duyarlılığın önemsenmediğini göstermiştir. Doğal olarak, Sovyetler Birliği'nin ağır sanayileşmiş bölgeleri en büyük su kirliliğine maruz kalmıştır. Kazakistan'ın önemli bir kirlilik sorunu vardır. Kazakistan'ın bazı nehirleri canlı maddeden tamamen yoksun kalmıştır. Sovyetler Birliği döneminde yaşanan kirletmeden dolayı, Kazakistan'ın su kütlelerinin çoğu kirlilikten sulama için bile kullanılamaz hale

gelmiştir (Bowers, 1993)

Hızlı sanayileşme arayışında, SSCB çevreyi hava ve su kirliliğinden ormansızlaşmaya, çölleşmeye ve nükleer erimelere kadar birçok yönden harap etmiştir. Geleceğe çok az önem veren SSCB, çölleşme ve kirlilik de dahil olmak üzere bir çevresel felaket mirasını geride bırakmıştır. 1988'de SSCB'deki toplam emisyonlar ABD toplamının yaklaşık %79'uydu (Shahgedanova ve Burt, 1994). Sovyet GSMH'sinin ABD'nin sadece %54'ü kadar olduğu düşünülürse, bu Sovyetler Birliği'nin birim GSMH başına ABD'den 1,5 kat daha fazla kirlilik ürettiği anlamına gelmektedir (Shahgedanova ve Burt, 1994, s.201). Orta Asya'daki çevre sorunlarının büyük kısmı Sovyetler döneminden kalan sorunlardır. Özellikle tarım politikasıyla Aral Gölünün kurumaya başlaması, en çarpıcı örneklerdendir. Aral Gölü Sovyetler Birliği döneminde dünyanın dördüncü büyük gölüydü. 1950'lerden itibaren içine akan nehirlere baraj yapıldıktan sonra alanı yüzde 40 oranında küçülen gölün seviyesi 13 metreye inerek tuzluluğu artmıştır. 1957'de Aral Denizi 49.000 metrik ton balık üretirken, 1989 yılında ticari balıkçılık sona ermiştir. Aşağıdaki *Harita 1*, Aral Gölüne verilmeye başlanan ve günümüze değin devam eden hasarı göstermektedir(Micklin, 1988, s. 1173).

Harita 1. 1977'den 2013'e Aral Gölü

Kaynak: Downtoearth.org, 2022

Sulanan pamukta kullanılan pestisitler ve gübreler ile kuru deniz tabanından gelen tuz; artık gölü çevreleyen iki yüzbin kilometre kareyi aşmaktadır. Denizin kurumuş tabanından yılda yaklaşık 43 milyon metrik ton tuz tozuma ve diğer etmenlerle taşınarak tarım arazilerini kirletmektedir (Micklin, 1988, s. 1172).

Bölgenin tüm iklimi değişmiştir. Sovyetler sonrası dönemde bölge artık daha sıcak ve yılın geri kalanında da daha soğuk hale gelmiştir. Bu ekinleri ve tarımı neredeyse yok etmiş ve hayvanların ölümüne yol açmıştır. Bölgede şiddetli don olayları görülmeye başlanmıştır. Bu durum pamuk ekimine büyük zarar vermiştir. Örnek vermek gerekirse 1989'da donlar nedeniyle beş yüz bin hektar pamuk bitkisi ölmüştür. Don olayları bu dönemde tarımı da etkilemiş, bölgede tahıl ekilen tarlaların yüzde yaklaşık dörtte üçü kaybedilmiştir. Hayvancılığı da etkileyen don olayları, özellikle küçükbaş hayvancılığı bitirmiştir. Don olayları nedeniyle beş yüz bin civarı koyun ölmüştür. Bölgede içme suyu elde etmek giderek zorlaşmıştır. Göçe sınırlama getiren Sovyet rejiminde artan bebek ölümleri, çocuklarda zekâ geriliği, salgın hastalıklar, hepatit ve gırtlak kanseri gibi vakalar çoğalmıştır. Aral gölü çevresel tahribatıyla, nüfusun sağlığı önemli ölçüde gerilemiştir. Deniz ve delta çevresinde yaşayan yüz yetmiş üç hayvan türünden sadece otuz sekiz adeti hayatta kalmış, biyoçeşitlilik büyük oranda azalmıştır (Turnock, 2002).

Sovyetler Birliği döneminde, Rusya'nın en ünlü suyollarının çoğu, su kirliliğinden özellikle etkilenen bölgelerdendir. Örneğin Hazar-Volga Havzası, yılda on milyar metreküpten fazla arıtılmamış atık su almaktadır. Ladoga Gölü ve Baykal Gölü gibi su kütleleri de önemli ölçüde kirlilik yaşamıştır. Kağıt hamuru ve kağıt kombinasyonları özellikle Ladoga Gölü'nü kirletmiştir (Isachenko, 1991)

Hava kirliliği için, Sovyetler Birliği'nde çelik ve kimya tesisleri en ağır kirleticiler arasına girmiştir. Sovyet şehirlerinde havada izin verilen silikon dioksit içeriği, olması gereken maksimum konsantrasyonun iki ila iki buçuk katı kadar yüksek çıkabilmekteydi. Hava kirliliği sadece büyük şehir merkezlerinde değil, onu kontrol etme çabalarının çoğu zaman olmadığı küçük şehirlerde daha da artmaya devam etmiştir. Hava kirliliğinin nedenlerini ve etkilerini araştıran tek tüm birlik organı olan Tüm Birlik Gaz Arıtma ve Toz Giderme Derneği, önce SSCB Kimya Sanayi Bakanlığı'na, sonra da SSCB Petrol Rafinerisi ve Petrokimya Sanayi Bakanlığı'na bağlanarak ciddi şekilde çalışması engellenmiştir (Schnoor, 1992).

Çokgen olarak da bilinen Semipalatinsk test sitesi, Sovyetler Birliği'nin nükleer silahları için Kazakistan'da belirlenmiş birincil test yeri idi. 510 deneme yapıldığı hatta 1949 senesinde atom bombası talim atışının olduğu iddia edilmektedir. Kuzeydoğu Kazakistan'daki bozkırda, Irtysh Nehri vadisinin güneyinde yer almaktadır. Test alanı için bilimsel binalar, Semipalatinsk kasabasının yaklaşık 150 km batısında, Doğu Kazakistan Bölgesi ve Pavlodar Bölgesi sınırının yakınında seçilmiştir. Burada, nükleer testlerin çoğu yakın denebilecek çeşitli yerlerde gerçekleştirildi. Batıda ve güneyde, bazıları Karaganda Bölgesi'ne kadar uzanan bir sahaya yayılmıştır. Halen radyoaktif bir bölge olduğu ifade edilmektedir (Bauer, 2019).

2.9.2. Sovyetler Birliği'nin Yıkılışından Sonra Ülke Bazında Orta Asya'da Beliren Önemli Çevre Gündemleri ve AB ile Bölgeler-arasıcılık Bağlamı

Sovyet merkezinin çöküşünün ardından hüküm süren sistemik koşullara da dikkat edilmelidir. Rusya Federasyonu 1992'de bir çevre programı kabul etmiştir. Yine 1992'de BDT üyelerinin çoğu çevre koruma alanında işbirliği anlaşması imzalamıştır, ancak çevre korumayla ilgili konulardan herhangi birine yüksek öncelik verilmesi için çok az şey yapmışlardır. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra, Kırgızistan Türkmenistan Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan Rusya'dan uzaklaşmayı hedef edinmiştir. Güvenlerini azaltmaya çalışsalar da, bu ülkeler yine de bölgede istikrarlı bir güvenlik ortamı sağlamak için ekonomik kalkınma ve askeri yardım için Rusya'nın desteğine bir süre sonra bağımlı hale gelmiştir (Pobedinsky ve Shestak, 2020).

Ülkeler bazında ele alındığı takdirde biyolojik kapasite açığı en yüksek olan ülke Özbekistan'dır. Küresel Ayak izi Ağının (2021), yaptığı 2000-2017 yılları için gerçekleştirdiği araştırmaya göre, Özbekistan'da bu oran %151 iken Kazakistan'da %40 ama Kırgızistan'da %10'dur. AB ile en yakın ilişkisi olan bu ülkenin Özbekistan'ın gerisinde yer alması Sovyet mirasının bıraktığı çevresel etkinin ne denli Özbekistan'da tahribat yarattığını göstermektedir (Globalfootprint.net,2022).

Aynı örgütün derlemesine göre *kişi başı ayak izi* değerleri ile Kazakistan sanayisi sebebiyle lider durumda, düşük çevre tedbirleriyle onu Türkmenistan takip etmektedir. AB ile ilişkileri en düşük seviyede olan ve çevre değerlerinin adaptasyonunda en geriden izleyen ülke olan Türkmenistan'da kirlilik ayak izi değerlerinin 4.9 kişi başı değerle en yüksek seviyede çıkması beklenen bir durumdur (Li vd. , 2019, s.670).

2.9.2.1.Kırgızistan Çevre Gündemi

Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'teki hava kirliliği dünyanın en kötü seviyelerinden biri olarak kabul edilmekte ve oranlar artmaya devam etmektedir. Kırgızistan'da kirli havaya ana katkıda bulunanlar arasında termik santraller, inşaat endüstrisi, madencilik, gıda işleme fabrikaları ve karayolu taşıtlarından kaynaklanan emisyonlar yer almaktadır. Üç yıl boyunca, Washington merkezli Ulusal Demokrasi Enstitüsü yani NDI, Birleşik Krallık Dışişleri, Milletler Topluluğu ve Kalkınma Ofisi'nin (FCDO) desteğiyle, daha sağlam bir çevre politikası yoluyla hava kirliliğini ele almak isteyen parlamenterlere mevzuat geliştirme konusunda rehberlik etmiştir (Johnston vd., 2021)

Ülkenin çevre sorunları gündeminin başında Issık Gölü kirliliği, buzulların erimesi, radyoaktif atıkların çevre üzerinde etkisi, arazi bozulması gibi başlıklar önde gelmektedir. Bu sorunlar ile mücadele noktasında ülkedeki yetersizliklerin temel nedeni yoksulluk oranı ve Orta Asya içerisindeki en fakir olması gerçeği olarak işaret edilebilmektedir (Savvaitova ve Petr, 1992). 1996 yılına kadar Doğa Koruma Devlet Komitesi ekolojik politikalardan sorumlu temel kuruluş görünümündeyken, bu kuruluş sonradan Çevre Koruma Bakanlığı'na dönüştürülmüştür. Bu bakanlığın organizasyondaki eş güdüm problemi ulus düzeyinde ve uluslararası düzeyde çevre koruma stratejisinin gördürülmesinde büyük bir engel teşkil etmektedir. Bakanlık içerisindeki her birim *oblast* adı verilen yerel idare unsurlarından ayrı ayrı sorunlu olduğu için hep birlikte hareket etme şansları kısıtlanmaktadır. Buna yer-temelli organizasyon prensibi adı verilirken, bu durum hep birlikte hareket etme şansını büyük oranda düşürmüştür (Heinen, vd. 2001, s.523). 2001 yılında Çevre Koruma Bakanlığı, Acil Durumlar Bakanlığı ile birleştirilmiştir. Yeni Bakanlığın adı ise Ekoloji ve Acil Durumlar Bakanlığı adını almıştır. 2005 yılında Lale devrimi gerçekleşmiş ve bu bakanlık da ajansa çevrilmiş ve de Çevre Koruma ve Ormancılık Devlet Ajansına dönüştürülmüştür. Eski ve yeni bakanlık-ajans birimleri arasında da tutarsızlık ve uyumsuzluk; yeni reformlar için zarar teşkil etmiştir (Marat, 2006). Ülkede toplumsal hareketler görülmektedir. Bir kısım hareketler ekolojik sorunlar, altın arama faaliyetlerine karşı olarak ortaya çıkmıştır. 2005-2007 yılları arasında altın madenlerine yönelik toplam 18 çevre isyanı çıkmıştır. Kumtor madeninin ulusallaştırılması ve kapatılması istenmiştir, iş kazaları protesto edilmiştir. IOM'a göre, özellikle bu ülkede ekonominin dışında ekolojik yetersizlikler ve memnuniyetsizlikler nedeniyle göç önemli bir oranda görülmektedir (Horrocks-Taylor, 2018).

Kırsal bölgede tarım ve hayvancılığa olan aşırı bağımlılık iklim değişikliği ve çevre problemlerinden duyulan rahatsızlığı yüksek oranda arttırmaktadır. Bu rahatsızlık gerek çevre hareketleri gerekse de göç konusunda oldukça etkili olmuştur. SSCB döneminde tarım ve hayvancılık içiçeydi. Bağımsızlık sonrası kolektif tarıma geçilmiş hızlı bir şekilde tarım özelleştirilmiştir. Dolayısıyla hayvancılık da ayrı bir sektör olmuştur. Dağlık yapısı ve göçebe kültürü için hayvancılık oldukça önemlidir. Meraların azaltılması Kırgızistan'da kırdan kente göçleri arttırmıştır (Lewis, 2003). Haziran 2018'de Jogorku Keneş yani Kırgızistan Yüksek Konseyi tarafından Kırgızistan'ın yeşil ekonomi ülkesi olduğu, içeriği kabul edilmiştir. Bu Konsept, ülke için kapsayıcı yeşil ekonomi yol haritası olarak hizmet eder ve yeşil tarım, yeşil sanayi, yeşil enerji, düşük karbonlu ve çevre dostu ulaşım, sürdürülebilir turizm, yeşil şehirler, belediye atıkları dahil olmak üzere birçok kritik sektörde reform ve yeniliklerin temelini planlamaya yaramıştır. Yönetim, sürdürülebilir finans, mali teşvikler ve sürdürülebilir kamu alımları gibi girişimleri hızlandırmıştır (Can vd. 2021, s.1124). Bu ivmenin ardından, 2019 yılında Orta Asya'da AB SWITCH-Asya programı başlatıldı ve ülkenin devam eden çalışmalarını ve yeşil ekonominin teşvikini desteklemek için ve de Kırgızistan'da kilit oyuncuların çabalarını koordine etmek için ilk çok paydaşlı istişare imkanı doğmuştur. AB bölgeler-aracılığının 16 Eylül 2020 tarihinde Kırgızistan Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, Avrupa Birliği Kırgızistan Delegasyonu, SWITCH-Asya ekip üyeleri ve ülkede tarımsal gıda ve binalarda enerji verimliliği çalışmalarına öncülük edecek seçilmiş uzmanlar ile daha da geliştirildiği ve 16 Eylül 2020 tarihinde bir araya gelmenin gerçekleştiği söylenebilmektedir. Burada Ulusal SCP Eylem Planı Çerçevesinin hazırlanması da tartışıldı (Kudryashova, 2021).

Ulusal SCP Eylem Planı, yeni AB Döngüsel Ekonomi Eylem Planı'nı (CEAP) takiben, diğer SCP araçları ve döngüsel ekonomi yaklaşımlarının entegrasyonu yoluyla ekonomik kalkınma, çevre koruma, yoksulluğun azaltılması ve ekonominin yeniden yapılandırılmasını sağlamak için merkezi bir politika aracı olarak hizmet edecektir. SWITCH-Asia'nın hükümete sağladığı teknik yardıma paralel olarak, Kırgızistan'da AB tarafından finanse edilen üç proje daha resmi olarak başlatıldı: Örneğin EU SWITCH-Asia PERETO projesi, Kırgız turizm sektöründe enerji ve kaynak verimliliğini teşvik eden çevre dostu bir projedir. Bu proje, Orta Asya Amerikan Üniversitesi (AUCA) tarafından Unison Group (Kırgızistan), Technopolis Group (Belçika) ve İşbirliği Merkezi ile işbirliği içinde yürütülmektedir. Dolayısıyla hem çok taraflı olması hem

bölgeler arası olması hem de üniversite ortaklığı ile olması dolayısıyla hükümet dışı yapıları da ortak etmesi nedeniyle yeni bölgeler-aracılık anlayışına da güzel bir örnek sunmaktadır. Bir diğer ortak aynı projede, daha sonradan Sürdürülebilir Tüketim ve Üretim Merkezi - CSCP (Almanya) olarak bu zemini daha da güçlendirmiştir (Unrcd.or.jp,2022). Etkinliğin anahtar hedeflerden biri, 300 küçük ve orta ölçekli turizm işletmesini enerji ve kaynak verimliliği konusunda eğitmek ve 50'sinin doğrudan yeşil teknolojileri benimsemesini desteklemektir. Projenin önemli bir bileşeni, günlük yaşamda çevre dostu davranışları teşvik ederek genel halkın ve turistlerin çevre eğitimidir. Proje, farklı çevrimiçi ve çevrimdışı farkındalık artırma kampanyaları aracılığıyla yaklaşık 300.000 Kırgız vatandaşını meşgul etmeyi planlamıştır. AB SWITCH-Asya projesi Orta Asya'da toplum temelli turizm sektöründe enerji verimliliğini ve yenilenebilir enerji üretimini teşvik etmek de ACTED ve uygulayıcı ortakları tarafından toplumdaki karbon ayak izinin azaltılmasına katkıda bulunmak amacıyla 18 Eylül'de başlatılmıştır (Romana ve Leonardo, 2015).

2.9.2.2. Kazakistan Çevre Gündemi

Kazakistan'ın küresel enerji işinde önemli bir aktör haline gelmesi, ekonomik ve siyasi gelişmelerine hizmet etse de, bu süreç olumsuz sonuçları ve zorlukları da beraberinde getirmektedir. Bunlardan biri kirlilik ve enerji sektörünü çevre dostu ve sürdürülebilir bir sektöre dönüştürme zorluğudur. Sovyetler Birliği Dönemindeki politikalar arasında yanlış şekillendirilen tarım ve göl kaynaklarını su yönetimi olmadan kullanma uygulamaları Aral Gölü'ne geri dönüşü olmayacak düzeyde zarar vermiştir. Buna bağlı olarak Kazakistan'ın gündeminde kuraklaşma ile mücadele ve çölleşme karşıtı tedbir alma pratikleri en başta gelmektedir (Jensen vd., 1997, s.190).

Daha önceki bölümde de analiz edildiği üzere, SSCB döneminde Kazakistan nükleer denemeler için seçilen bölgeydi. Kazakistan eski cumhurbaşkanı Nazarbayev döneminde nükleer silah denemeleri ile mücadele politikası başlatılmış ve yurtçapında 29 Ağustos gününü Nükleer Silahların Test edilmesiyle Mücadele Günü olarak ilan etmiştir. SSCB döneminde nükleer silah denemelerinin yapıldığı bölge olan Semipalatinski bölgesinin nükleer silahtan arındırılmış bölge olarak tanınması için Azerbaycan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan hükümetleri ile bir anlaşma Nazarbayev döneminde bir anlaşma imzalanmıştır. 2010 senesinde itibaren 29 Ağustos

günü her yıl dünya çapında BM'nin de desteği ile kabul edilen bir tematik gün haline gelmiştir. Kazakistan bu girişimlerini Orta Asya Bölgesel Çevre Merkezinin kurulmasına paralel olarak en güçlü şekilde devam ettiren bölgedeki aktör konumundadır. 1997 senesi ile birlikte atılan adımlar ulusal düzeyde, Ekoloji Üst Kurulu Yasası, Özel Olarak Korunması Gerekli olan Araziler Yasası ve Çevre Koruma Yasası olarak görülmektedir. 1998 yılına gelindiğinde ise Radyasyon Sızıntısına Karşı Yasa, 2002 yılında Atmosferde bulunan Havanın Korunması Hakkında Yasa kabul edilmiştir (Stegnar, 1998).

2002 yılında çevre takibi için jeodezi ve haritacılık üzerine 332 sayılı kanun, 2003 yılında 481 sayılı Su Kanunu, 477 sayılı Orman Kanunu ve 442 sayılı Arazi Kanunu yürürlüğe girmiştir. Hayvan tabiatını, koruma, çoğaltma ve kullanma konulu yasa ise 593 sayılı düzenleme ile 2004 yılında Kazakistan Ulusal Meclisinden geçmiştir. 175 sayılı Özel Koruma Altındaki Doğal Alanlarda Muamele Yasası 2006 yılında, yenilenen 212 sayılı Çevre Kanununun 2007 yılında, 291-IV sayılı yeraltı ve yüzey altı arazi kullanımına dair kanun ise 2010 yılında çıkartılmıştır. 2017 yılında 47-IV sayılı meraların kullanımına dair yasa, 2021 senesinde ise 400-VI sayılı Kazakistan Ekolojik Kanunu yürürlüğe girmiştir (Adilet.zan.kz, 2022).

Kazakistan modern çevre yasalarını çıkarmanın akabinde ulusal çevre yönetimi sisteminde de değişikliklere gitmiş ve daha etkin bir sisteme geçiş yapmıştır. 2013 yılında Kazakistan Çevre Koruma Bakanlığı isim değişikliğine gidilerek Kazakistan Çevre ve Su Kaynakları Bakanlığı'na ve 2019 yılında tekrar bir değişikliğe gidilerek Ekoloji, Jeoloji ve Doğal Kaynaklar Bakanlığına dönüştürülmüştür. Bakanlığın modern çevre misyonlarına göz atıldığında bu değişiklik ile birlikte sadece su temini değil tarım alanları için hidro iyileştirmelerden de devletin sorumlu olacağı vurgulanmıştır. Sorun odaklı bir çevre politikası geliştirmek isteyen Kazakistan en büyük çevre sorunlarından kuraklaşma ve su sorunlarına yönelik bir anlayış geliştirmeye çalışmaktadır (Dahl ve Kuralbayeva, 2001, s. 435).

Kazakistan'ın modern çevre siyaseti yaklaşımına rağmen, teknik eksiklikleri ve altyapı noksanlıkları sebebiyle politikalarının çıktılarının yeterli etki doğurmadığı ifade edilebilir. Yeterli düzeyde finansman sağlanmayan bakanlığın çözüm üretme noktasında öncelik görmemesi söz konusudur. Hazar denizinde petrol sanayisinin ortaya çıkardığı tahribata yakın dönem ticari ve ekonomik beklentilerinden dolayı duyarsız kalan bir iktidar anlayışı söz konusudur. Önceki kuramsal tartışmalar bölümünde

de ifade edildiği üzere burada Kirlilik Sığınağı hipotezine göre bazı ülkeler kirlilik oranlarını arttırmamak adına başka ülkelerde sanayi üretimine kalkışmakta, oradan elde ettikleri üretim çıktıları ile sanayi çıkarlarını korumak istemektedir. Hazar denizindeki petrol endüstrisi Rusya ortaklı ve anlaşmalar ile işletilmektedir. Bununla birlikte bölge üzerinde bir diğer yayılmacı ve hegemonya güç olma iddiasında olan Çin'in Sincan bölgesine değin petrol hattı taşımacılığı yapılmaktadır. Öte yandan Güney Koridor projesi ile Hazar denizinin Rusya'dan dahi zengin olan hidrokarbon zenginliği Azerbaycan üzerinden Avrupa Birliği'ne ulaştırılmaktadır. Başka bir deyişle Avrupa Birliği'nin hali hazırda CASPINFO (Hazar çevre/ sanayi veri ve enformasyon sistemi) gibi bölgeler-arasıcı kolaylıklarla çevre problemlerine sunduğu işbirlikçi yardım ve alternatiflerin kendi sebebi olduğu bir durumu ortadan kaldırmak ile ilgisi yoktur (Watter, 2000, s. 210).

Paris Anlaşması ve Kyoto Protokolüne taraf olan Çin'in, Kazakistan ile 2011 senesinde "Sınırtaş Nehirlerin Su Kalitesinin Korunmasına İlişkin Anlaşma" adlı bir anlaşma imzaladığı bilinmektedir. Yine de Çin'in, Kazak çevresel değerlerine duyarlı gözükken bir ülke olarak, Hazar Denizine yönelik bölgeler-arasıcı bir yaklaşımının gelişmemiş olduğu ifade edilebilmektedir. Nitekim Kirlilik Sığınağı hipotezine göre Çin'den Kazakistan'a doğru bir çevresel tahribat etkisinin söz konusu olduğu tahmin edilebilir. Buna karşın bölgeler-arasıcılığa dahil olan bir diğer kuruluş olarak Birleşmiş Milletler, Hazar Çevre Programı ile, Avrupa Birliği ilaveten bir finansal destek programı olan TACIS programı ile çevre projelerini destekleyerek, Çin'in tersi bir yaklaşımla, yakın dönemde ekonomik çıkar olasılığı veya görüntüsü olmadan destekte bulunmaktadır (Hu, 2015, s. 599).

Kazakistan'da bölgeler-arasıcı çevre politikası anlayışına hizmet eden bir diğer oluşum *Nevada-Semipalatinsk* hareketi olabilir. ABD'nin nükleer denemelerinin yapıldığı Nevada bölgesi ile Kazakistan'daki Semipalatinsk bölgesinin çevre tahribatına dur demek adına iki ülkeden katılımcılar ile başlatılmış bir hareket olarak örnek verilebilmektedir. Bu hareketin Kazakistan'da iki milyon civarı üyesi olduğu tahmin edilmektedir. Birleşmiş Milletler tarafından destek gören derneğin 23 ülkeden üyeler ile nükleer karşıtlığını savunanlara, nükleer karşıtı gruplara ve de ülkelere tarafından protestoların düzenlenmesine katkı sağladığı bilinmektedir. Ağustos 2016'da Nükleer Silahlardan Arındırılmış Bir Dünya İnşa Etmek. Konulu Astan Konferansı da bu derneğin desteği ile gerçekleştirilmiştir. Konferansa katılan farklı ülkelere 70

kadar konuşmacıdan 15 kadarı Avrupa Birliği üyesi ülkeden gelmiştir. Yine *Nevada-Semipalatinsk* adlı derneğin 7 üye ülkesi, Avusturya, İsveç, Almanya, Fransa, İrlanda, İspanya ve Polonya olmak üzere AB üyesidir. Dolayısıyla güçlü ve etkin bir STK'nin AB-Kazakistan arasında bölgeler-arasıcı çevre siyasetinde etkin bir rol oynadığı tespit edilebilmektedir (Rozsa, 2020).

AB, Kazakistan'ın su güvenliğini ve iklimi güçlendirme çabalarını desteklemektedir. Aral Denizi havzasının Kazakistan bölümünde su kullanım verimliliğini ve iklim direncini artıracak ve Kuzey Aral Denizi çevresinde kritik bir ekosistemi restore edecek yatırımları ve müdahaleleri desteklemektedir. Bunun proje alanının ötesinde olumlu çevresel etkileri olmaktadır. AB ile Kazakistan arasındaki son ikili projelerden biri, Kazakistan'ın yeşil ekonomiye geçişini desteklemek olmuştur ve 2018'de kapatılmıştır. Kazakistan, ortaklık aracı kapsamında finanse edilen Teknik Yardım ve Bilgi Değişiminden TAİEX' den de yararlanmaya hak kazanmıştır. Kazakistan, AB-Orta Asya Çevre ve Su İşbirliği Platformu altında düzenlenen AB-Orta Asya Çevre ve İklim Değişikliği Çalışma Grubunun aktif bir üyesidir. Kazakistan, Paris Anlaşmasını 6 Aralık 2016'da onaylamıştır. Kazakistan'ın Paris Anlaşmasına ulusal olarak belirlenmiş katkısı yani kısa adıyla NDC'si, 2030 yılına kadar sera gazı emisyonlarının 1990 seviyelerine kıyasla %15 oranında azaltılmasını içeren koşulsuz bir hedef belirlemiştir. Kazakistan bu girişim ve kazanımlarıyla bölgeler-arasıcılık yardımlarıyla küresel çevresel siyasetine büyük bir katma değer sağlamaya başlamıştır (Boonstra ve Hale, 2010).

AB ile Kazakistan arasında, çevre ve iklim değişikliği konulu ikili diyaloglar, EPCA çerçevesinde Enerji, Ulaştırma, Çevre ve İklim Değişikliği Alt Komitesi altında gerçekleştirilmeye devam etmektedir. Aralık 2019'da Avrupa Komisyonu, iklim ve çevresel zorlukları tüm politika alanlarında fırsatlara dönüştürerek ve geçişi herkes için adil ve kapsayıcı hale getirerek AB ekonomisini sürdürülebilir kılmak için bir yol haritası olan Avrupa Yeşil Anlaşması'nı kendi üyelerine tanıtmıştır. 2013 yılında Kazakistan yeşil ekonomiye geçişe başlamış yani bundan Yeşil Anlaşmasından 6 yıl önce bu kararı, büyük miktardaki doğal kaynakları yönetme ihtiyacı ile motive edilecek biz zemini inşa isteği olarak algılanmıştır. Kazakistan, Yeşil Ekonomiye yönelik Ulusal Stratejisi çerçevesinde, örneğin atık yönetimi açısından olumlu gelişmeler kaydetmiştir. Buna paralel olarak örneğin, Mayıs 2018'de Nur-Sultan'daki IGTIC-Yeşil Teknolojiler Merkezi açıldı. Ayrıca, Kazakistan, Orta Asya'da su, çevre ve sürdürülebilir enerji

alanlarında sınır ötesi işbirliğini teşvik eden 12 bölgesel projeden yararlanmaktadır. Projeler, AB'nin Yeşil Anlaşma yoluyla ek önem kazanırken, iklim değişikliğiyle mücadele eylemlerini hızlandıran Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ile de uyumludur (Vinokurov,2021).

2.9.2.3. Türkmenistan Çevre Gündemi

Türkmenistan'da toprak ve yeraltı suyunun tarımsal kimyasallar, böcek ilaçları ile kirlenmesi, tuzlanma, yetersiz sulama yöntemleri nedeniyle toprağın su basması, Hazar Denizi kirliliği, Amu Derya'nın akışının büyük bir bölümünün sulamaya yönlendirilmesi, bu nehrin Aral Gölü'nü yenileyememesine sebep olan politikalar, çölleşme, enerji tüketiminden kaynaklanan karbondioksit emisyonları başta gelen çevre sorunlarıdır (O'Hara, 1997).

Türkmenistan da SSCB döneminden kalma çevre sorunlarıyla mücadele eden ülkelerden biridir. Aşırı sulama Türkmenistan tarihinde toprak ve su kalitesine büyük oranda zarar vermiştir. Tuzlu toprak sulaması, yer altı tuzlarını yüzeye çıkarmış, toprağı daha tuzlu hale getirmiş, sulama da daha gerekli hale getirmiştir. Aynı nedenle aşırı sulama çölleşmeyi arttırmıştır (Šír, 2010)

Bunlara ek olarak, ülkenin toprağı pamuk ekimlerine uygulanan kimyasallardan yoğun bir şekilde kirlenmiştir. Bu kimyasallar su kaynaklarının kirlenmesinden de sorumludur. Çünkü sulama akışı prensiplerine ülkede değer verilememektedir. Bağımsızlıktan sonra Çevre Bakanlığı kurulmuş olsa da bütçe çok az ve yetersiz oranda verilmiştir. Günümüzde bu bakanlığın adı dönüştürülmüş, Tarım ve Çevre Koruma Bakanlığına dönüştürülmüştür. Bakanlık bünyesine, Eski Tarım ve Su Kaynakları Bakanlığını ve Çevre Koruma ve Toprak Kaynakları Devlet Komitesini almıştır.

Rio Sözleşmesinden doğan yükümlülüklerinden dolayı doğal koruma stratejisine göre, çevre endüstrisi oluşabilsin diye, yoğun endüstri koşullarında yüksek kaliteli çevreyi garanti etmeye çalışmaktadır. Türkmenistan'ın 2020 yılına kadar geçerli olan Ekonomik Siyasi ve Kültürel Gelişim Stratejisi Ulusal Programına Su Kaynaklarının Kirlenmesi, Hava Kirliliği ve Ozon Tabakasının İncelmesi ile doğal ve kültürel mirasın tahribatı, baş edilmesi gereken ekolojik öncelikler olarak belirtilmek istenmiştir (Esenov, 2013)

Ülkenin en önemli 2 çevre sorunu vardır. Bunlar; pamuk üretiminden kaynaklanan kirlilik ve de petrol ve doğal gaz faaliyetlerinden dolayı, Hazar denizinde yaşanan kirliliktir. En fazla baş etmeye çalıştığı sorun pamuk üretiminin yarattığı su kaynaklarının tükenme sorunudur. Arıtılmamış atık su sorunu ikincil büyük sorundur. Arıtılmamış atık sular yer altı sularını kirletmektedir. Hazar Denizi için petrol ve doğalgaz arama faaliyetleri de bölgeyi kirletmiştir. Ayrıca tarımsal artıklar da Hazar Denizi'ni kirletmektedir. Ana petrol ve gaz endüstrisi kıyı bölgesinde yoğunlaştığı için Hazar Denizi Türkmenistan için önemli bir role sahiptir. Hazar'a kıyı şeridi ise 1200 km uzunluğundadır. Deniz ortamı, petrol endüstrisi baskısı ile boğuşmaktadır. En büyük petrol çıkan yerler Çeleken yakınlarıdır. 116 kuyulu 58 açık deniz platformu buradadır. 2006 yılında yürürlüğe koyduğu, Hazar Denizi Çevre Programı, Petrol Sızıntısı Önleme ve Ulusal Müdahale Planını uygulayarak bu kirlilik kaynaklarını yok etmeye çalışmaktadır (Karagöl, vd., 2016). 2022 yılı içerisinde ilan edilen BM destekli, Aral Denizi Havzasında Arazi Kaynaklarının Çok Amaçlı Korunması ve Sürdürülebilir Yönetimi adlı projje hayata geçirildiği takdirde dört ile 6 milyon dolarlık mali yardım ile Lbap ve Daşoguz kentleri ekosistemlerini gelecek nesiller için daha iyi korumayı öğrenebilecek, toprak ve su kayıpları engellenebilecektir (Business.com.tm, 2022)

2.9.2.4. Tacikistan Çevre Gündemi

Tacikistan, Sovyet ekonomisinin bir mirası olarak büyük ölçüde çevreye duyarlı üç sektör olan pamuk, alüminyum ve hidroelektrik ihracatına ve aynı zamanda dışarda yaşayan göçmenlerden gelen havalelere dayanan bir ekonomiye sahiptir. Ülke, dağlık, karayla çevrili küçük bir Orta Asya ülkesidir. Çevresel bozulma ve doğal kaynakların sürdürülemez kullanımı, sürdürülebilir ekonomik büyümenin ve yoksulluğun azaltılmasının önündeki engellerdir. Topraklarının yarısından fazlası üç bin metrenin üzerinde yer alan ülke, doğal afetlere karşı özellikle savunmasızdır. Yakın tarihli Ulusal Çevre Eylem Planı'na göre ülkedeki çevresel zorluklar; ormansızlaşma, mera alanlarının, ekilebilir ve sulanan alanların bozulması dahil arazi bozulumu, iyileştirilmiş içme suyu eksikliği ve su kalitesinin bozulması, tarım ve sanayi kaynaklı atık kirliliği, kanalizasyon sistemi altyapısı ve yönetimindeki eksiklikler, toplanmamış ve işlenmemiş katı atık, sel ve kuraklıktan kaynaklanan çevresel tehlikeler ve doğal afetler, enerji temini; ve çevre eğitimi eksikliği olarak sıralanabilir (Wegerich vd., 2007).

Tacikistan topraklarının %90'undan fazlasının dağlık olması ülkeyi sel, toprak kayması, çığ ve deprem gibi çok çeşitli doğal afetlere yatkın hale getirmiştir. Ülke, gelecekteki iklim değişikliği riskleri açısından Avrupa ve Orta Asya bölgesinde en savunmasız ülke olarak değerlendirilebilmektedir (Haag, 2021)

İklim değişkenliği ve iklim değişikliği, tarım, enerji ve su dahil olmak üzere Tacikistan'daki kilit ekonomik sektörleri etkilemekte ve halihazırda yüksek düzeyde yoksulluktan etkilenen kırsal kesimdeki insanların geçim kaynaklarını riske atmaktadır. Özellikle Tacikistan'ın tarım sektörü, düşük yağış seviyeleri, su kaynaklarının kuruması, dağ buzullarında daha az kar birikmesi ve daha sık görülen aşırı hava olaylarından etkilenmektedir. Tacikistan halkı için iklim değişikliğinin topraklarını, su kaynaklarını, hayvanlarını ve mahsullerini nasıl etkileyebileceği konusunda güçlü bir anlayışa sahip olmaları gerekli olsa da, farkındalık düzeyleri oldukça düşüktür. Sahip olunmayan bu bilinç, insanları sürdürülebilir arazi ve doğal kaynak yönetimi uygulamalarını benimsemeye ve bunları gelecek nesillere aktarmaya yönlendirebilecektir. Gıda güvenliğine de olumlu katkı sağlayacaktır (Aslto, 2017).

Tacikistan'ın bu hedefe ulaşmasına yardımcı olmak için, Dünya Bankası 2013 yılında, doğal kaynakların daha sürdürülebilir yönetimini ve kırsal alanlardaki toplulukların iklim değişikliği etkilerine karşı direncinin artmasını destekleyen Çevresel Arazi Yönetimi ve Kırsal Geçim Kaynakları Projesini başlatmıştır. Bu nedenle BM'ye bağlı oluşumlardan Dünya Bankası kilit bir rol oynamaktadır. Tacikistan, yükseköğrenim ve TVET, bölgesel su ve enerji diyalogu, iklim değişikliği ve afet riskinin azaltılması konusunda işbirliği, hukukun üstünlüğü, Orta Asya ve Afganistan'da bölgesel ticaretin yanı sıra özel sektör gelişiminin desteklenmesine ilişkin AB bölgesel programlarından yararlanmaktadır. Küresel AB programları, şiddet içeren aşırı cılığın önlenmesi yoluyla istikrarı desteklemekte ve uranyum mirası alanlarının iyileştirilmesi üzerinde çalışmaktadır (Edel, 2022)

Tacikistan'da sürdürülebilir tüketim ve üretimle ilgili konuları kapsayan çeşitli bakanlıklar bulunmaktadır: Enerji ve Su Kaynakları Bakanlığı, Ekonomik Kalkınma Bakanlığı, Tarım Bakanlığı, Sanayi ve Yeni Teknolojiler Bakanlığı ve Devlet İnşaat ve Yatırım Komiteleri bunlardan başta gelenleridir. SCP yani sürdürülebilir tüketim ve üretim ile ilgili mevcut çerçeveler ve önlemler; sürdürülebilir kalkınma araçlarına yönelik taahhütleri ve bir dizi sürdürülebilir tüketim ve üretimle ilgili konu için yasal bir çerçeveyi içeren ulusal kalkınma stratejisini içermiştir. Son zamanlarda, çevre

koruma, ekolojik eğitim, alternatif enerji kaynakları, içme suyu ve temini ve ayrıca çevre izleme ile ilgili bir dizi yasa geliştirilmiştir. İlgili programlar bunlar arasında; ekolojik eğitim, içme suyu mevcudiyeti, yenilenebilir enerji, su verimliliği, güneş enerjisi, tarım eğitimi ve ziraat bilimi konularıyla zenginleştirilmiştir (Akenji, vd, 2012)

Avrupa Birliği'nin Swithch-Asia Projesi kapsamında bölgeler-aracılık anlamında Tacikistan'ın ekolojisinin dönüşümü için nemli adımlar atılmıştır. Yeşil Ekonomi Konsepti ülkede, Tacikistan'da bulunan destekleyici bir Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı Merkezi ile geliştirilmiştir. Temiz enerji üretimine olanak sağlayan hidroelektrik kaynakları nedeniyle ülkenin sera gazı emisyonlarının bölgedeki payı %5'e düşürülebilmektedir (Zhang, 2014).

Tajikistan'da hidroelektrik potansiyelinin yılda 527 milyar kWh olduğu tahmin edilmektedir. Tarımın çevre dostu ürünlere dönüştürülmesi, enerji güvenliği ve Orta Asya ve diğer ülkelere elektrik ihracatı konuları AB'ye göre birbiriyle bağlantılı ve yeşil bir ekonomiye geçişin yanı sıra Tacikistan ekonomisi için de öncelikli bir konudur. Tarımda büyük su kayıpları vardır. Alternatif, sulamada yeşil teknolojiler kullanmak ve ulusal ve bölgesel düzeylerde entegre su kaynakları yönetimine geçmek Avrupa Birliği'ne göre oldukça gereklidir (Wegerich vd., 2007).

Küresel ısınmanın etkileri değerlendirildiğinde, Orta Asya bölgesinde sıcaklığın 6-8 santigrat dereceye kadar çıkması beklenmektedir. 2050 yılına kadar Tacikistan'ın çeşitli bölgelerinde sıcaklıklar 1,8'den 3 dereceye yükselebilecektir. Ülkede buna bağlı olarak son yıllarda 14 bin buzuldan bin tanesi yok olmuştur. Kuraklık, su kaynaklarının hızla azalmasına ve tarım ürünlerinin kalitesinin düşmesine yol açmaktadır. İklim değişikliğinin maliyetleri sıcaklıkla birlikte artmaktadır. Tarımsal kayıplarla birleşen doğal afetler, çamur ve sel, heyelanlar milyonlarca dolarlık zararın nedeni olarak AB tarafından işaret edilmektedir.(Zhang, 2014).

2.9.2.5. Özbekistan Çevre Gündemi

Aral Gölü'nün küçülmesi, kimyasal pestisitlerin ve doğal tuzların artan konsantrasyonlarına neden olmuştur Tuz oranı ve tozlaşma; çölleşmeye ve solunum sağlığı sorunlarına katkıda bulunmaktadır. Endüstriyel atıklardan kaynaklanan su kirliliği ve yoğun gübre ve pestisit kullanımı, birçok insan sağlığı bozukluğunun

ülkedeki nedenidir. Gömülü nükleer işleme ve DDT dahil tarımsal kimyasalların neden olduğu artan toprak tuzlanması ve toprak kirliliği diğer sorunlardır (Jaga ve Dharmani, 2003)

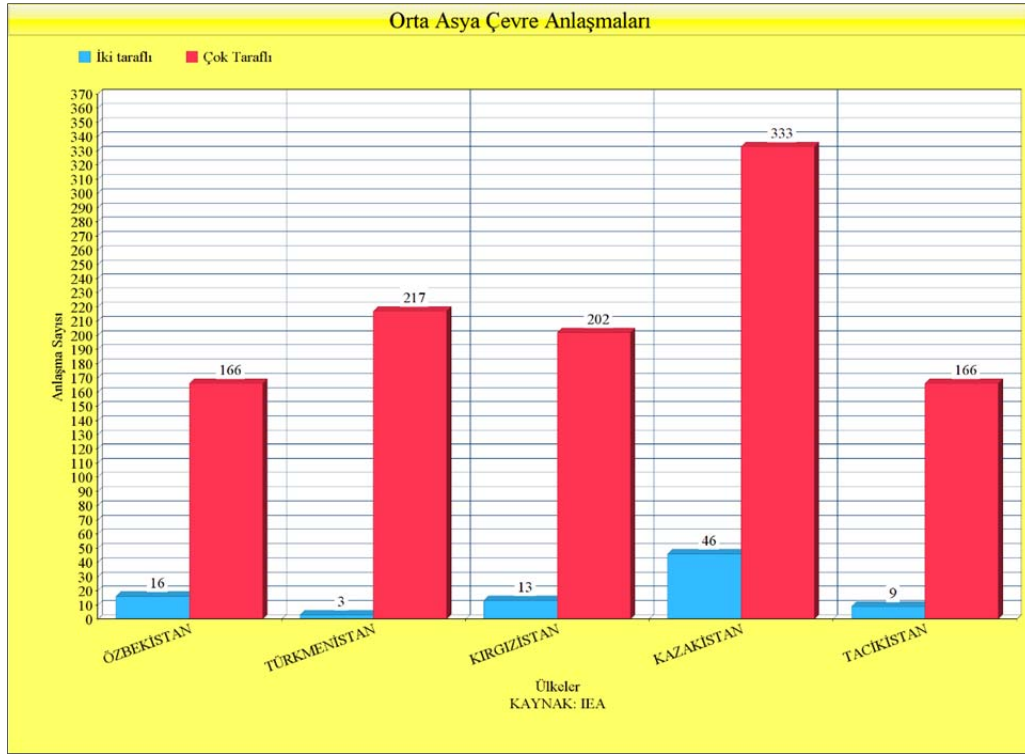
Ülke önemli doğal kaynaklara sahiptir ama SSCB sebebiyle büyük ekolojik sorunlar yaşamıştır. Doğal kaynaklarını kaybetme noktasına varmıştır. Tarım ilaçları ve yanlış kullanımı yoğun pamuk üretimi, bölgeyi besleyen nehirlerin sularının azalmasıyla, su kaynakları yok olma derecesine varmıştır. Su arıtma tesislerinin eksikliğinin yarattığı kirlilik ekolojik sorunların başında gelmektedir. Özbekistan’da Doğal Koruma Kanunu 1992’de çıkmıştır ama sürekli değiştirilmiştir. 2006’da “çevre ile ilgili sorunların ekonomik alandaki birçok faaliyetle ilişkilidir” ilkesi bu yasaya dahil edilmiştir. Ekolojiye verilen önem diğer kurum ve yasalar ile uyumlaştırılmıştır. Diğer yasalar ile bağ kurma gereği açığa çıkmıştır. İlk ekoloji ile ilgili olan kurum Doğa Koruma Komisyonu’dur. Bu Komisyon, Çevre Koruma Devlet Komitesi’ne çevrilmiştir. Komitesinin temel görevi doğal kaynakların verimli kullanımına ilişkin koordinasyon ve çevrenin korunmasında kurumlar arası işbirliği de yatmaktadır.

2013 yılında 1,7 milyar dolarlık ekoloji ile ilgili programı devre sokmuştur. 2018’e dek süren bu program 68 proje içermiştir. Ülkenin çevre politikasına yönelik tavrı bölgede en fazla uluslararası örgütle işbirliğine gitmesi onu farklı kılar. Bölgeler-aracılıklıta bu sebeple çevre yönünde lider bir konuma sahip olduğu sayıca sağladığı avantajla işbirlikleri için değerlendirilebilir. Bu örgütlerin başında BM Kalkınma Programı ve BM Çevre Programı UNEP gelir. UNDEP UNDP ortak girişimi yoksulluk çevre girişimi orta Asya’da çevre yoksulluk endişelerini ortak bir şekilde ele alan kalkınma planlarının tasarlanması ve uygulanmasında hükümetleri ve diğer paydaşları destekleyerek, sürdürülebilir kalkınma için önemli bir yönetim sorununu ele almaktadır (Bakhromovich ve Lutfillo, 2021)

Özbekistan ekoloji hareketi, ekoloji konusunda bir diğer önemli gelişmedir. Parlamentoda muhalif görüşlü bir çevre harekete yani Özbekistan ekoloji hareketine yer ayrılmış olması ülkeyi diğer Orta Asya ülkelerinden ayırmaktadır. Lakin bu hareket devlet iktidarının ekoloji hareketi kadar güçlü kılınmamıştır. Çoğu yönlerden bastırılmış bir harekettir (Shamsiyev ve Khusinova, 2008)

2.9.3. Orta Asya'daki Çevre Konulu Uluslararası Anlaşma, Sözleşme ve Protokoller Kanalıyla AB ile Bölgeler-aracılık ve İşbirliği

1991-1999 yılları için TACIS fonlarının alıcı ülkelere göre dağılımı, Rusya'nın en büyük payı aldığını ve onu Ukrayna'nın izlediğini göstermektedir. Orta Asya ülkeleri arasında en fazla yardımı Kazakistan ve Özbekistan alırken, en az yardımı Tacikistan almıştır. Sektörler arası dağılım söz konusu olduğunda nükleer güvenlik ve çevre en iyi desteklenen alan olarak öne çıkmıştır. AB, Orta Asya ülkelerinin DTÖ'ye katılımından önce bile, ikili ticaret ilişkilerinde En Çok Kayrılan Ülke tarifelerini sunan her ülke ile ikili Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları (PCA) imzalamıştır. İlk olarak 2015 yılında Astana'da AB ile Kazakistan arasında yeni nesil Gelişmiş PCA (EPCA) imzalanmıştır. Kazakistan, petrol ihracatçısı rolü nedeniyle AB'nin bölgedeki en önemli ekonomik ve siyasi ortağı olmaya devam etmektedir. Tacikistan ve Özbekistan, Genelleştirilmiş Tercihler Sisteminden (GSP) yararlanmaktadır ve Kırgızistan, AB tarafından kendilerine tek taraflı olarak verilen daha cömert bir GSP+ programından yararlanmıştır. Bununla birlikte imzalanan, düzenlemeye gidilen toplam uluslararası anlaşmaların (iki taraflı ve çok taraflı türler ayrımında) Orta Asya ülkeleri için nicel dağılımı aşağıdaki bar grafik aracılığı ile gösterilebilir. Bu çevre anlaşması düzenlemeleri, eski bir çevre anlaşmasının güncellenmesi, yeni bir anlaşmanın yürürlüğe girmesi, bir uluslararası çevre kuruluşunun kuruluş zabtı gibi formlarda karşımıza çıkabilmektedir. Görüldüğü üzere en fazla uluslararası anlaşma konulu sahada düzenlemeye giden ve imzalayan ülke hem ikili hem de çok taraflı çevre anlaşmaları ile Kazakistan olarak karşımıza çıkmaktadır. Kazakistan 333 adet çok taraflı çevre anlaşması ve 46 adet de iki taraflı çevre anlaşması düzenlemeleri ile bu lider pozisyonu korumaktadır.

Şekil 8. Orta Asya Ülkelerinin taraf olduğu çevre anlaşmaları sayısı

Kaynak: IEA

Kazakistan'ın lider pozisyonda olduğu çevre konulu çok taraflılık 30 farklı uluslararası çevre sözleşmesine taraf olmasıyla daha fazla anlam kazanmaktadır. Kazakistan üzerinden bir örnek vermek gerekirse; Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi, BM Çölleşmeyle Mücadele Sözleşmesi, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, Hazar Denizi Deniz Çevresinin Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesi, Tehlikeli Atıkların Sınır Ötesi Hareketlerinin Kontrolü ve Bertarafına İlişkin Basel Sözleşmesi, Kalıcı Organik Kirleticilere İlişkin Stockholm Sözleşmesi, Endüstriyel Kazaların Sınır Ötesi Etkilerine İlişkin Sözleşme, Uzun Menzilli Sınır Ötesi Hava Kirliliği Sözleşmesi, Sınır Ötesi Çevresel Etki Değerlendirmesi Sözleşmesi Espoo, Sınır Ötesinin Korunması ve Kullanımına İlişkin Sözleşme, Yolları ve Uluslararası Göller, Ozon Tabakasının Korunmasına İlişkin Viyana Sözleşmesi, Ozon tabakasını incelten maddelere ilişkin Montreal Protokolü, Ozon Tabakasını İncelten Maddelere İlişkin Montreal Protokolü ve Londra Değişikliği, Dünya Meteoroloji Örgütü Sözleşmesi, Çevresel ortam alanında karar alma süreçlerine halkın katılımına ilişkin Sözleşme (Aarhus), Önceden Bilgilendirilmiş Rızaya İlişkin Rotterdam Sözleşmesi, Uluslararası Ticarete Bazı Tehlikeli Kimyasallar ve Pestisitler, Kültürel ve Doğal Mirasın Korunmasına İlişkin Sözleşme, Sulak Alanlara İlişkin Ramsar

Sözleşmesi, Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme, Göçmen Hayvan Türlerinin Korunmasına İlişkin Sözleşme, Ozon Tabakasını İncelten Maddelere İlişkin Montreal Protokolü Değişikliğinin Onaylanması Üzerine Değişiklik yapan Sözleşme, Ozon Tabakasını İncelten Maddelere İlişkin Montreal Protokolü Değişikliğinin onaylanması üzerine Sözleşme, Petrol Kirliliği Zararına İlişkin Hukuki Sorumluluk Sözleşmesi, Gemilerden Kaynaklanan Kirliliğin Önlenmesine İlişkin Sözleşme, Çevreye Etkisinin Askeri veya Diğer Düşmanca Kullanımının Yasaklanmasına İlişkin Sözleşme, BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi-Kyoto Protokolü, Biyogüvenliğe İlişkin Cartagena Protokolü, Biyolojik çeşitlilik Sözleşmesi, Gemilerden Gelen Kirliliğin Önlenmesi Sözleşmesine Ek Protokol, Bölgesel Hazırlık- Müdahale ve Müdahaleye İlişkin Protokol, Hazar Denizi Deniz Çevresinin Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesi, Hazar Denizi'nin Deniz Çevresinin Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesi'ndeki kara kaynaklı kaynaklardan ve Karadaki Faaliyetlerden kaynaklanan kirliliğe karşı Hazar Denizi'nin Korunmasına İlişkin Protokol diğer Orta Asya ülkelerinin büyük bir kısmının da dahil olduğu BM destekli sözleşme örnekleri olarak ifade edilebilir.

2.9.4. Orta Asya'daki Uluslararası Çevre Kuruluşları Kanalıyla AB ile Bölgelerarasıcılık ve İşbirliği

Aral Denizini Kurtarma Uluslararası Fonu yani IFAS bölgedeki en etkin kuruluşlardan biridir. Doğu Avrupa Kafkasya ve Orta Asya'dan Bölgesel Su Kuruluşları Ağı yani NWO EECCA diğer en güçlü organizasyonlardan biri CARECOCOC adıyla bilinen Orta Asya Bölgesel Çevre Merkezi 6 ortak ve 3 bağışçı ülke ve diğer ortak kuruluşların da mevcudiyeti ile hareket şansı en kolay olan örgütlerden biridir. Yine 15 üye ve 6 kısmi üye ülke ile Ortak Nükleer Araştırma Enstitüsü yani JINR benzer şekildi çok üyeli v etkin çalışan çevre örgütlerinden biridir.

Küresel Çevre Fonu tarafından fonlanan üçbuçuk yıllık bir dönemi hedefleyen 72 milyon ABD doları bütçesi olan "Stratejik Eylem Planı" ve Sulak Alan Rotasyonu'ndan oluşan "Aral Denizi, Su Havzasında Çevre ve Su Yönetimi Projesi"başlatılmıştır. AB TACIS, Dünya Bankası, UNICEF, UNDP programları da mali destek vermiştir. Desteğin ardında yatan ssebep yalnızca mali değil siyasi yardımın da sağlanması olarak beyan edilmektedir (Business.com.tm 2022). Küresel Çevre Fonu'nun açıklamaları ve aynı projeye AB TACIS programının da desteği, kökeni ne olursa olsun AB bölgelerarasıcı siyasetinde diğer uluslararası kuruluşların etkin bir rol oynadığını kanıtlayan bazı görünümelerdir.

1995 yılında Özbekistan'ın Nukus şehrinde biraraya gelen Orta Asya'daki ilk çevre konulu zirvelerden birini gerçekleştirmiştir. Tarafsızlığı nedeniyle, Birleşmiş Milletler böyle bir işbirliğinin gelişebileceği bir forum sağlamaya doğal bir aday olarak görüldüğünden organizasyon ve arabuluculuğu üzerine almıştır. 1995 yılında Özbekistan'ın yarı özerk bölgesi ve Aral havzasında en çok etkilenen bölgelerden biri olan Karakalpakstan'ın başkenti Nukus'ta bir toplantıya sponsor olmuştur. Beş Orta Asya liderinin su kullanımıyla ilgili bir "değişim tüzüğü" kabul etmeyi kabul etmesi dönem için büyük bir gelişmedir. Bu çerçeve anlaşma, havzadaki bölgesel su yönetimini denetlemek için Uluslararası Aral Gölü Vakfı adlı bölgesel bir organın kurulmasını sağlamıştır (Spor, 1998).

AB-Orta Asya Çevre, İklim Değişikliği ve Su İşbirliği (WECOOP), Orta Asya ülkelerinin sürdürülebilir kalkınma ve döngüsel ekonomi hedeflerine yaklaşmalarına yardımcı olmak için oluşturulan Avrupa Komisyonu destekli, merkez ofisi Brüksel'de olan bir projedir. Projenin amacı, Orta Asya'da ulusal düzeyde çevre, iklim değişikliği

ve su politikalarını geliştirmek ve bunları AB standartlarına yaklaştırmaktır. Ayrıca, çevre ve iklim değişikliği endişelerini dikkate alarak bölgedeki çeşitli sektörlerde bilinçli yeşil yatırımları teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Politika diyalogunu kolaylaştırmak için, üst düzey konferansların, çevre ve iklim değişikliği ile ilgili bölgesel çalışma grubu toplantılarının düzenlendiği bir program görünümünde olduğundan, bölgeler-arasıcılığın yoğun olarak gördürüldüğü bir projedir. AB değerlerinin transferi için, ulusal politika diyalog toplantılarının hazırlanması ve düzenlenmesini talep eden proje yetkilileri, bölgede. Yeşil yatırımları teşvik etmek için bir yatırımcı rehberi hazırlamakta ve çevrimiçi bir bölgesel bilgi merkezinin kurulmasına ve sürdürülmesine yardımcı destek olmaktadır. Çevreye dair, uzman desteği ile bölgede güvenilir projelerin belirlenmesine ve hazırlanmasına da yardımcı olan bir proje ekibi söz konusudur. Komisyonun ortak olduğu bu proje Orta Asya ülkelerinin daha sürdürülebilir, çevre dostu bir geleceğin önünü açmasına yardımcı olmaktadır.

AGİT yani Avrupa Birliği Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı Orta Asya'ya yönelik politika ve faaliyetlerinde çevreyi bir güvenlik unsuru olarak merkeze koymaya devam etmektedir AGİT'in Orta Asya çevre siyasetine dair çevreyi üç temelde ele alan bir anlayış geliştirdiği görülmektedir. Atıkların yok edilmesi, su kaynaklarının yönetimi, iklim değişikliği ile çevre, enerji güvenliği bu temel hususları tarif etmektedir. Orta Asya, kötüleşen güvenlik durumu nedeniyle Afganistan'dan taşan istikrarsızlık riskiyle karşı karşıyadır. Özellikle uyuşturucu kaçakçılığı ve insan kaçakçılığı ile ilgili olarak, tüm AB üye devletlerinin Orta Asya devletleriyle güvenlik işbirliğinde çıkarları vardır. Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan'daki zengin hidrokarbon kaynakları, AB gaz ve petrol tedarikçilerini çeşitlendirme ve Rus gazına bağımlılığı azaltma fırsatı sunmaktadır. Orta Asya ile artan hidrokarbon ticareti, AB'nin Sovyetler döneminden kaynaklanan boru hattı sistemlerine alternatif ulaşım yolları inşa etmeyi planladığı için bölgenin Rusya'ya olan ekonomik bağımlılığını azaltacaktır. Her ne kadar AGİT konusunda karşımıza çıktığı üzere çevre konusu bir güvenlik unsuru olarak algılanıyor olsa da güvenlik teması, AB-Orta Asya arasında kurulan bölgeler-arasıcılıkta AGİT'e rağmen TACIS için bir öncelik temasına çevrilmemiştir.

AB-Orta Asya Stratejisinde, yedi öncelikli alan TACIS programının hedefleriyle uyumludur. İnsan hakları, iyi yönetim ve demokratikleşme; gençlik ve eğitim; ekonomik işbirliği, ticaret ve yatırım; enerji ve ulaşım bağlantılarının güçlendirilmesi;

çevre koruma, sürdürülebilirlik ve su yönetimi; güvenlik ve ortak tehditlerle mücadele ve kültürlerarası diyalog yedi öncelikli alan olarak tarif edilmiştir. Planlı ekonomilerden piyasa ekonomilerine geçişi desteklemeye odaklanarak başlayarak, demokratik dönüşüm ve çevre koruma gibi diğer hedefler, ilgili Konsey yönetmeliklerinin çeşitli revizyonları sırasında program boyunca eklenmiştir. İnsan hakları, iyi yönetim ve demokratikleşme vurgusu; stratejik çıkarlara odaklanmak yerine Avrupa değerlerini ve standartlarını ihraç eden bir yumuşak güç olarak AB'nin rolünü de yansıtır. AB'nin yumuşak gücünü uzak bir jeopolitikte olmasına rağmen canlı tutan unsur bölgeler-arasıcılık anlayışı ve pratikleridir.

2.10. AB-Orta Asya Ülkelerinin Çevre Politikalarına Yönelik Geleceği

Orta Asya'nın geleceğine bakarken önce geçmişini yeniden hatırlamamız gerektiğinden Sovyetler Birliği dönemi hataları tekrar göz önüne getirilmelidir. Daha fazla pamuk yetiştirebilmek için sulu tarımın yoğun kullanılması, toprağın verimini bu coğrafyada düşürmüş toprakların kireçlenmesi ve tuzlanmasına neden olmuştur. Bu tuzlanma ve kireçlenme oluşan fırtına ve rüzgârlarla bölgenin çölleşmesine neden olmuştur. Bu aşınım ile bölgede yaşayan çocuklarda ve de kadınlarda göz rahatsızlıkları ve bazı diğer rahatsızlıklar halen görünmektedir. Ayrıca Aral Gölünde bulunan adalar üzerinde Sovyetler hükümeti nükleer çalışmalar yapmış bu da Aral Gölünün doğal yapısını bozmuştur. Ayrıca Aral Gölünden gelen tuz ve toz fırtınaları dünya atmosferinde partikül seviyesini %5 arttırarak küresel ısınmayı olumsuz etkilemektedir (Frontiersin.org, 2022).

117 ülke arasında IQair çalışma grubunun yaptığı araştırmaya göre, 2021 senesinde Tacikistan en kirli havaya sahip dördüncü, Kırgızistan yedinci, Özbekistan on ikinci, Kazakistan yirmi üçüncü, Türkmenistan kırkdördüncü sırada olup, bu beş ülkenin de son yıllarda grafiği kötüye gitmiştir. AB destekli bölgeler-arasıcılık etmeniyle birlikte yorumlandığında ulusî iradelerinde çevre tedbir ve sınırlandırmalarına yer vermeye *yeni başladıkları görüldüğünden* (2019 sonrası reformları) önümüzdeki yakın gelecekte durumun iyiye gideceği umut edilebilir (Iqair.com, 2022).

Sovyetler sonrası dönemde, ülkeler çözüme dönük pek fazla çalışma yapmamıştır. Kısa yoldan Sovyetleri suçlamaktadırlar. Özellikle Hazar Gölünde petrol ve doğal gaz çıkarırken oluşan çevre kirliliğine dönük hiçbir çözüm yoluna gidilememektedir. Hazar Gölüne sadece petrol ve doğalgaz değil tarım ilaçları, kanalizasyon atıkları gibi şeyler

de dökülmektedir.

Kazakistan bağımsızlığını kazandıktan sonra, nükleer tesislerini kapatmış ve nükleer silahlanmadan çekilmiştir. Nükleer tesislerin Sovyetler döneminde özellikle o çevrede yaşayan 1,5 milyonu aşkın insanı etkilemiş olması ortaya büyük bir çevre sağlığı hasarı bırakmıştır. Oradaki nükleer silah denemeleri tarımı da etkilemiştir. Kazakistan bu çevre felaketini sonlandırmak için nükleer tarafsızlığı seçen ilk devlet olmuştur. Kazakistan bunu yaparken, diğer yandan Hazar Gölündeki petrol ve doğal gaz çalışmaları ile göldeki kirlilikteki en önemli pay sahibi olan ülkelerden biri olduğu gerçeğini kamuoyunun dikkatini dağıtarak adeta gizlemeye çalışmaktadır. Günümüzde bölgedeki çevresel sorunlara duyarlık gösteren aktörlerin gelecekte TANAP vb. projeler ile Türkmen gazının batıya ulaştırılması söz konusu olduğu takdirde aynı duyarlılığı göstermeye devam edip etmeyecekleri merak konusudur. Zira, hidrokarbon endüstrisi Hazar denizini en fazla kirleten unsurlardan biridir.

Yakın gelecekte toplamı 88 milyon avroyu aşan bir dizi AB fonu destekli, Orta Asya bölgesel programı, bölgedeki özel sektörü, ticareti ve yatırımı desteklemenin yanı sıra çevreyi korumaya, iklim değişikliğiyle mücadele ve hukukun üstünlüğünü geliştirmeye yardımcı olacaktır. Bu destek, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'a fayda sağlayacak altı bölgesel programa yayılacaktır.

Bölgesel programlar arasında önemli bir odak noktası ekonomik kalkınmanın desteklenmesi olacaktır. 31,2 milyon Avro değerindeki bir program, sürdürülebilir kalkınmada özel sektör ve ticaretin oynadığı rolü destekleyerek istihdam yaratılmasını teşvik edecektir. Bu program aracılığıyla AB, Hükümetlerin ülkelerinin düzenleyici çerçevelerini iş için daha elverişli hale getirmelerine yardımcı olmak için stratejik tavsiye ve eğitim sağlayacaktır. Ayrıca girişimcilerin ve küçük ve orta ölçekli işletmelerin (KOBİ'ler) daha rekabetçi hale gelme ve ticareti artırma becerilerini artırmayı amaçlamaktadır.

Sürdürülebilir yatırım, Orta Asya için Yatırım Kolaylığı programı yani IFCA ile 2yirmi milyon avro ve Refahı Hızlandır projesi ile 10 milyon avro ile daha da teşvik edilecektir. Yatırım müdahaleleri, karbondioksit emisyonunun sınırlandırılmasına ve iklim değişikliğine karşı direncin artırılmasına, KOBİ'ler için finansmana erişimin iyileştirilmesine, ulaşım sektöründeki yatırımların desteklenmesine ve bölgedeki bağlanabilirliğe katkıda bulunabilecektir.

Diğer bölgesel programlar de bölgede çevrenin korunmasına ve iklim değişikliğiyle mücadeleye yardımcı olacaktır. Orta Asya Enerji ve Su Geliştirme Programına yani

CAEWDP'e enerji, su ve çevre sektörü verimliliğinde veri üretimi ve ulusal ve bölgesel kuruluşların kapasite geliştirme dahil olmak üzere ulusal ve bölgesel faaliyetler yoluyla enerji ve su güvenliğini teşvik etmek için 7 milyon avro tahsis edilmiştir. Yaklaşık dört milyon avro daha, Çevre, İklim Değişikliği ve Su konusunda AB-Orta Asya Gelişmiş Bölgesel İşbirliğini yani WECOOP programını finanse etmeye kanalize edilecektir. Bu program aracılığıyla AB, Orta Asya'da ulusal düzeyde çevre, iklim değişikliği ve su politikalarını geliştirmek ve bunları AB standartlarına yaklaştırmak için bölgedeki çabaları destekleyecektir. Her iki program da bilinçli yeşil yatırımları teşvik edecektir.

AB'nin yatırım programına göre sekiz milyon avro değerindeki bir program, hukukun üstünlüğünün teşvik edilmesi yoluyla bölgede barışı destekleyecektir. Bu program, önceki AB-Orta Asya Hukukun Üstünlüğü Platformunun devamı niteliğinde olacaktır. Bölgesel ve ülkeye özgü faaliyetleri içerecek ve de Avrupa sözleşmelerini ve uluslararası sözleşmeleri teşvik edecek, şeffaflığı ve ekonomik suçlara karşı eylemi teşvik edecek ve devlet kurumlarının ve kamu idaresinin kapasitelerini geliştirmek için çalışacak hükümetler ile işbirliğine gidilmek istenmektedir. Yaklaşık sekiz milyon Avroluk Afet Risk Yönetimi programı, Orta Asya'da afet ve iklim direnci oluşturabilecek ve bölgesel düzeyde gelecekteki bir afet riski finansmanı çözümünün temellerini atacaktır. Kırgızistan ile otuz altı milyon avro değerindeki ikili işbirliği programı, Kırgız makamlarının eğitim politikalarını daha kapsayıcı, uygun maliyetli ve şeffaf hale getirmesini destekleyecektir. Cinsiyet, etnik ve dilsel kökenleri ne olursa olsun herkes için kaliteli eğitime eşit erişimin yanı sıra yaşam boyu öğrenme fırsatlarını teşvik edecektir. Ayrıca, eğitim ve öğretim sistemlerinin sunduğu beceri ve nitelikleri işgücü piyasasının ihtiyaçlarına daha yakın hale getirmeye çalışacaktır.

3.YÖNTEM

Çalışmada tercih edilen karşılaştırmalı siyasal analiz yöntemi, bölgesel ve bölgeler arası işbirliğine kalkışan ve kararsızlıkla bakmaya devam eden devlet aktörleriyle karşı karşıya kaldıklarında özel teşebbüs ve sivil toplum kuruluşlarının (STK'lar) zorlu rollerini de ortaya çıkarmaya yönelik olup uluslararası çevre politikası özelinde Orta Asya ve Avrupa Birliği örneklemini üzerinde gerçekleştirilmiştir. Orta Asya çalışmaları, Asya-Avrupa ilişkileri ve uluslararası politik ekonomi ve çevre politikası tartışmaları zemininde; Orta Asya ve Avrupa'da politika yapımında yer alan uygulayıcıların karşılaştırılmasına Richard O. Snyder'ın (2001) geliştirmiş olduğu ulusaltı karşılaştırmalı siyasal analiz metoduyla gidilmiş olup Kaiser'in (1968) bölgesel alt sistemlerin etkileşimine yönelik modeline müracaatta bulunularak çıkarım sağlanmıştır. Çalışma bölgeler-arasıcılık kavramı üzerine olduğundan dolayı bölgeler-arasıcılık tipleri, kuramsal yaklaşımlar ve jeopolitik teorilerde bölgeler arasıcılığın yeri üzerinde özenle durulmuştur. Uluslararası bölgeler-arasıcılığın çevre politikalarındaki güncel seyrine ilişkin bir profil ortaya çıkarılmak istenmiş olup, bölge politikalarında her iki bölge yani Orta Asya ve Avrupa Birliği için bölgeler-arasıcılık ve bölgeler ötesicilik yönünden ne gibi kazanımlar ve kaybedilen potansiyelin var olduğu da ortaya konulmuştur.

3.1. Araştırmanın Amacı

Bu tezin amacı Avrupa Birliği ve Orta Asya ilişkileri üzerinden çevre politikalarının bulduğu uluslararası desteği ortaya çıkarmak, mevcut uluslar ilişkiler dinamiğinin bölgeler-arasıcılık perspektifiyle etkinliğini sorgulamaktadır. Araştırma; bölgeler-arasıcılık yaklaşımını hem Avrupa hem de Orta Asya örnekleri ile ortaya konan girişimler ışığında betimlemek (i), söz konusu girişimlerin yakın geleceğinde başlatılan teşebbüs ve projelerin profilini araştırmak (ii) ve sorunlara getirdikleri çözüm yolları açısından açıklamak (iii), en nihayetinde diğer bölgeler arası girişimler ile karşılaştırmaya giderek hem çevre politikaları nezdinde hem de diğer bölgeler arası teşebbüsler nezdinde değerlendirmeye gitmek (iv) adımlarını takiben formüle edilebilir.

3.2. Araştırmanın Yapılışı

Çalışma, tezin daha etkin sunumunu gerçekleştirmek amacıyla birtakım öğeleri, tarihsel dönemeçleri ve süreçleri izleyerek değerlendirme yapma niteliği taşımaktadır. Orta Asya’da AB ile girişilen bölgeler-arasıcılık serüvenini dönemlere ayrılarak incelenmesi, gelinen noktada “yeni stratejik ortaklık” (2019) statüsünün geçmişten içinde bulunduğumuz yıla değin geçtiği süreç, Orta Asya’daki çevre politikalarının uluslararasılaşmasında kurulan ilişkileri ve de ikili bölgesel temaslarda yer alan önemli araçlara, protokollere ve anlaşmalara yer verilmiştir. Süreç takip etme metodunun, bu zamansal kesitlerin değerlendirilmesinde ve ilişkilerin içinde bulunduğumuz dönemde konumunun anlaşılabilmesi bakımından tez çalışmasına oldukça fayda sağladığı ifade edilebilir. Çalışmada ele alınan dönemsel kesitler, hali hazırdaki akademik yazın değerlendirilmek suretiyle ortaya çıkartılmış ve dönüm noktası kabul edilen gelişmeler bu kesitlerin oluşmasında başat etmen olarak kabul edilmiştir. İlaveten Orta Asya’nın çevre politikalarının değerlendirilmesinde, AB-Orta Asya bölgeler arasıcılığının şekillendirici etmen olup çok önemli bir rol oynadığını göstermek için Dünya Bankası, Küresel Ayak İzi Ağı, Uluslararası Kuruluşlar Vakfının ve de Uluslararası Çevre Anlaşmaları Veri Tabanı Projesinden yararlanılmıştır.

3.3. Veri Toplama Araçları

Veri tabanlarının taranması, arşivdeki gazetelerin araştırılması, Kırgızca, Rusça, Kazakça, Türkçe ve İngilizce makale, kitap ve raporların araştırılması, istatistiksel ve grafiksel derlemelerin sonuçlarının ele alınması, tarihsel gelişmelere yönelik süreç takip etme analizine başvurulması gibi nedenler ile hem nicel hem de nitel araştırma yöntemlerine başvurulmuştur. Bu yöntemlere uygun düşen, sayılan kaynaklar, geleneksel kütüphane, çevrimiçi açık kütüphane kaynakları (Orta Asya devletleri, mevzuat siteleri, Dünya Bankası veri tabanı, IEA veri tabanı, UIA veri tabanı gibi) taranarak bahsi geçen veri toplama araçları ile kaydedip karşılaştırma yapılarak analize tabi tutulmuştur.

3.4. Verilerin Analizi

Bu tez çalışması, siyasi bölgelerin tarihsel emsallerini ve onu şekillendiren, çarpıtan hakim fikirleri keşfederek, bölgeler-arasıcılık adı verilen yeni bir etkileşim türünün doğasını ve çeşitli ekonomik, siyasi biçimlerini incelemektedir. Avrupa Birliği'nin

bizzat kendisinin etkin bir uluslararası bölgesel çevre politikası ortaya koymasındaki başarısının yanında, Orta Asya gibi iktisaden ve enerji işbirliği kanadında ortak zeminde buluşmak istediği bir diğer bölge üzerinde, çevre politikalarını da 'kendine göre şekillendirmek ister tarzda' olan yaklaşımı; Avery'nin (1973) ismen ortaya koyduğu "bölge dışına yankı sağlayabilme (extra-regional echoing)" tezi özelinde değerlendirilecek olup, AB'nin üçüncü ülkeleri ve dışarıdaki bölgeleri kendi siyaseti, ilişkileri ile kendini merkeze alan siyasetinin bir sonucu olarak etkileme gücüne ithafen olabildiğince açığa çıkarılmıştır. ASEM, CAREC gibi kuruluşların zirve, strateji ve işbirliği etkinlikleri ile strateji gündemlerinin yanı sıra AB-ASEAN ilişkileri, UNEP, CAS, USAID, GCA, EEAS, WECOOP, RCEECA, Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler'in de desteklemiş olduğu UNECE ve PROGREEN oluşumlarının Orta Asya'daki etkinliği, aynı analiz yaklaşımı temel alınarak, çalışmada incelenmiştir. İlk olarak davranışçılık, yapısal-işlevselcilik ve sistem yaklaşımı, ikinci olarak siyasal gelişme ve modernleşme yaklaşımı ve üçüncü olarak Marksist yaklaşım tasvirleriyle bilinen; karşılaştırmalı siyasette durum ve verilerin analizi için başvurulan üç yöntem arasından bu çalışmada davranışçılık, yapısal işlevselcilik ve sistem yaklaşımı tercih edilmiştir. Bölgeler-arası yakınlaşma tavrı, bölgeler-arasıcılığın bir uluslararası ilişkilerde davranış kalıbı olarak ortaya çıkması, uluslararası kuruluşların yapısal ve işlevselci karakteristiklerinin çözümlenmesiyle bu perspektifin tercih edilme nedenleri belirginlik kazandırılabilir. AB ile Orta Asya arasında kurulmak istenen Avrasyacı sistemin sinyalleri de burada değerlendirilebilir. Karl Kaiser'e göre, siyasi kararlar modern ekonomilerdeki en etkili düzenleyici müdahalelerden sorumludur, bu nedenle uluslararası kuruluşların rolünü anlamak bir politik ekonomik coğrafyanın herhangi bir analizi için çok önemlidir. Bu nedenle bölgeler-arasıcılıkta Orta Asya için beş farklı ülke nazarında bölgesel alt sistemlerin AB ile ilişkisine yönelik olarak; 'bölgesel alt sistemlerin etkileşimini', tekrarlayan kalıpların ve 'süper güçlerin rolünü' tekrar tekrar üreten; bölgeler arasıcılık gibi davranışların çözümlenmesine, Kaiser'in (1968) modeline riayet edilerek bir çıkarımda bulunulmuştur. Richard O. Snyder'ın (2001) de 'ulusaltı karşılaştırmalı siyasal analiz' metoduna başvurularak aynı tipte ve bölgeyi benzer şekilde tehdit eden çevresel sorunlara ülkelerin ayrı ayrı nasıl cevap verdiği ve bu cevap verebilirlik örüntüsüne AB ile kurulan bölgeler arasıcılığın birbirinden ayrı olarak nasıl nüfuz edebildiği tartışılmıştır. Böylelikle Kazakistan gibi ticari ortaklığın yoğun olarak kurulabildiği ve yine doğal gaz rezervi zengini bir ülke ile bölgedeki diğer ülkelerin bölgeler-arasıcılığa olan yatkınlığı karşılaştırmalı olarak tayin edilebilmiştir.

4. TARTIŞMA VE YORUM

4.1. Tartışma ve Yorum

Bu çalışma, bölgelerarasılık ve bunun AB normlarının, temel işgücünün, sosyal ve çevresel standartların Orta Asya gibidünyanın diğer muadil bölgeleri arasında desteklenmesiyle olan ilişkisi çevre siyaseti özelinde ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. İleriki tartışmalarda, siyasi ve kültürel mülahazalar üzerinde durularak, AB'nin büyük bir strateji olarak saf bölgelerarasılığı tercih etmesinin, sadece kendisini küresel bir aktör olarak tanıması değil, aynı zamanda buna adapte olması nedeniyle zorunlu olduğu belirtilebilir. Kırgızistan için ileriki tartışmalara gidildiğinde, görünen odur ki, hava kirliliği ve temiz su kaynaklarının azalması, kalkınma gerekleri ile birlikte ülkede müzmin çevre sorunları haline gelmiştir. 1991 yılında kurulan Kırgızistan ile AB ortaklığı 1999 senesinde PCA (Ortaklık ve işbirliği Antlaşması) ile başlatılmıştır. 2014-2020 döneminde AB, Kırgızistan ile işbirliği için 174 milyon avro ayırmıştır. 1995 senesinde Ulusal Çevre Eylem Planı'nı devreye koymasına rağmen CO₂ emisyonları (kişi başına metrik ton) olarak 1'den 1,26'a 1999 yılına değin artmış, lakin AB ile bölgeler-arasıcılık sürecinin başlatıldığı 1999 yılı sonrası süreçte düşüş trendine girmiş hatta 2001'de 0,8 kişi başı metrik tona kadar gerilemiştir. İlişkilerin tekrar canlandırıldığı 2014 yılı sonrasında benzer şekilde döneme 1,66 ile başlarken 2017 yılında 1,5 metrik tona doğru bir gerileme trendi yakalanabilmiştir. IQair araştırma şirketinin hava kirliliği enndeks sıralamasına göre dünyanın havası en kirli yedinci ve Orta Asya bölgesinin en kirli havaya sahip ikinci ülkesi olan Kırgızistan'daki bu iyileşme trendi dikkat çekicidir. PM 2.5 partikül madde kirliliği ölçümlmelerine göre de 2014 yılı sonrası daha hızlı bir azalış trendine girildiği görülmektedir. 2000 yılında %52.7 oranında olan pişirme amaçlı temiz suya erişim oranları (nüfus içi), yükseliş trendine girerek 2014 yılında %76'a ulaşmıştır. Yükseliş trendi genel olarak devam etmiş ve 2020 yılında 76,6 oranına varılabilmektedir (databank.worldbank.org, 2022). Bölgeler arasıcılığın, Kırgızistan için etkisi üzerinde durulduğunda ise, yine görünen o dur ki, AB'nin Kırgızistan ile kalkınmaya yönelik ilişkisi öncelikle iki taraflı programlar (salt), *tematik* iki taraflı programlar ve de bölgesel programlar olmak üzere üç kanaldan gerçekleşmektedir. Bu süreç AB nin Kırgızistan'daki delegasyon ofisi tarafından yürütülmektedir. Bu üç kanaldan yalnızca bölgesel program içerisinde, toplamda da 7 programın üçünde, çevre konusuna ağırlık verilmiştir. Bu durum, AB–Kırgızistan ilişkilerinde çevre siyaseti eksenli yardım ve ortaklıkların, yalnızca bölgeler

arasıcı metotlarla gördürüldüğünü göstermektedir. Bu yedi program, ERASMUS+, Orta Asya Yatırım Programı, Uluslararası Bilim ve Teknoloji, Sınır Yönetimi/Madde Kontrol ve Göç olarak ilk 4 başlığın haricinde son üç başlıkta eski uranyum artığına sahip sahaların çevresel yönden iyileştirilmesi, biyo-güvenlik ve bioemniyet, biyo çeşitlilik, iklim değişikliği ve çevre gibi program isimleri ile tanımlanır hale gelmiştir. Diyalog platformları tanımlanırken de iki taraflı ve bölgesel diyalog platformları tanımlamasına giden AB, hukuğun üstünlüğü, eğitim ve araştırma temalarının yanında çevre ve su başlıklarını toplamda 5 başlık olarak bölgesel diyalog platformları kanadına yerleştirmiştir. Orta Asya için Yatırım Kolaylıkları yaratma yani IFCA stratejisi kapsamında fon kaynaklarının yaratılıp projelere kanalize edilmesinde de Kırgızistan için 4 başlık seçilmiş olup bunlardan 2 adeti çevre ilgilidir. Enerji ve KOBİ'ler haricinde, su ve atık başlıkları burada tanımlanabilir hale gelmiştir (eeas.europa.eu, 2022).

Kazakistan ileri tartışmalar için değerlendirildiğinde, ülkede, nükleer test alanlarından yayılan radyasyon, Aral denizinin daralması ve eski tarım arazilerinin çölleşmesi ülkenin çevre sorunlarının önemli başlıkları olarak yorumlanabilir. 2011-2015 yılları arasında Aral Gölünü canlandırma programlarını devreye koymuştur ve bunlara sırasıyla ASBP-1-2-3 adları verilmiştir. 2013 yılında ülke yeşil ekonomi stratejisine geçiş yaptı. Atık yönetimi konusunda iyileşmeler yaşanmıştır. 2018'de Nur-Sultan'daki IGTIC-Yeşil Teknolojiler Merkezi açıldı. 2014 yılı Syr Darya Control ve Kuzey Aral Denizi (NAS) projeleri de 65 milyonu Dünya Bankası tarafından finanse edilen arda kalanı ulusal hükümet tarafından karşılanan 89 milyon dolarlık projeler olup, ulusal çabaların hacmini ortaya koymaktadır. 2015 yılında %15 emisyon düşürme vaadiyle Paris Antlaşması'na taraf oldu. -2016 yılında genişletilmiş PCA kapsamında, enerji ulaşım, çevre ve iklim değişikliği alt komitesi kurularak AB'nin ülkeye olan çevre ilgililiği arttırılmıştır. Kazakistan, Orta Asya'da su, çevre ve sürdürülebilir enerji alanlarında sınır ötesi işbirliğini teşvik eden AB'nin 12 bölgesel projesinden yararlanmaktadır. AB ile Kazakistan arasında 2018 yılında çift taraflı anlaşma imzalanarak (TAIEX fon yardımı da alarak) yeşil ekonomiye geçişi kolaylaştırılmak istenmiştir. Ayrıca AB, Kazakistan'da su kaynaklarının kullanımı ve Kuzey Aral bölgesinin iyileştirilmesi için destekte bulunmaktadır. Kazakistan; bölgeler arası girişimlerinin bir çıktısı olarak; WGECC yani AB-Orta Asya Çevre ve Su İşbirliği Platformu altında düzenlenen AB-Orta Asya Çevre ve İklim Değişikliği Çalışma

Grubunun aktif bir üyesi haline gelmiştir. Yeşil ekonomi ideallerine geçiş ve Paris antlaşması imzalama süreci sonrasında 2015 yılı akabindeki değerlerde Kazakistan'da CO₂ emisyon oranı önemli ölçüde düşüş göstermiştir. 2013 yılında 15,04 değeri ile Kırgızistan'ın çok üzerinde bir kişi başı metrik ton ölçümüne sahip Kazakistan'da 2018 yılında 12,06 değerindeki kişi başı metrik ton CO₂ emisyon ölçümüyle ciddi bir düşüş trendi yakalanabilmiştir. 2014 yılı sonrasında ormanlık alanların toplam karasal alandaki yüzdesinde artış daha gözle görülebilir bir hale gelmiştir. 2013 yılında bu oran yüzde 1,19 iken 2020 yılında yüzde 1,27 lik bir değer artış yönünde AB desteği ile sağlanabilmiştir. Karasal ve deniz koruma alanları (toplam karasal alanın yüzdesi) artış oranı, Aral Gölünü iyileştirme çalışmaları ve TAIEX ile EPCA desteği ile önemli ölçüde kaydedilebilmiştir. 2016 ile ilişkilerin kuvvetlendirildiği dönemin hemen ardında bu değer 3,18 lik yüzelik oranda iken, 2021 yılında 11,73'lük yüzdelik değere yükselebilmştir. İki Orta Asya ülkesi olarak 2010'dan beri Kazakistan ve 2015'ten beri Kırgızistan da Avrasya Ekonomik Birliği'nin (EAEU) üyesidir. Dış ticaretinin yaklaşık %30'unu temsil eden AB, Kazakistan'ın en büyük ticaret ortağıdır. AB; aynı zamanda Kazakistan'daki en büyük yabancı yatırımcıdır. Kazakistan, büyük ölçüde petrol ve gaz sektörü nedeniyle, son yıllarda güçlü doğrudan yabancı yatırım (DYY) akışlarından yararlandı. 2019'da, AB'nin toplam dışa dönük DYY stoku 63,9 milyar avroya denk düşmektedir. Buradan anlaşıldığı üzere, Kazakistan'ın AB'nin gelecekte kirlilik cennetine döneceğine dair endişeler mevcuttur bunun önünü almak için şimdiden çevre konusunda işbirliğine gidilmekte ve liberalist perspektife göre ikili ticari ilişkiler ve asimetrik karşılıklı bağımlılık düzeyi arttırılmak istenmektedir (databank.worldbank.org, 2022).

Tajikistan tartışıldığında, kimyasalların tarımda yoğun olarak kullanılması, su yönetiminde duyarsızlık ve eksiklikler, hava ve su kirliliği ile erozyona bağlı toprak kaybı ülkede en büyük çevre sorunları arasında gösterilebilmektedir. IQair araştırmasına göre dünyadaki en kirli havayı soluyan dördüncü ve Orta Asya bölgesindeki birinci ülke Tacikistan'dır. Bölgeler aracılığıyla AB ile gelişme sürecine yıl bazlı bakıldığında, görünen o dur ki, ülkenin Avrupa Yatırım Bankasından ilk borç aldığı sene 2011 senesidir. Toplam kalkınma yardımlarının bölge ülkeleri arasında yüzde 40'ından fazlasını Tacikistan almaktadır. İklim değişikliği ve doğal afetlere eğilimli bir ülke olarak AB tarafından yardım etmeye değer kabul edilmiştir. AB ile girilen bölgelerarası ortaklık temaslarıyla (PCA) 2010 yılında; PM2.5 hava kirliliği,

ortalama yıllık maruz kalma (metreküp başına mikrogram) değeri 50,40 iken 2017 senesinde 46,15'e düşmüştür (databank.worldbank.org, 2022). Tacikistan'da 2000 yılında toplam nüfus içerisinde temiz içme suyuna erişim oranı yalnızca %35,99 iken, AB ortaklığı ve bölgeler aracılığı sonrası 2011 yılında %48,52, 2020 yılında ise % 55, 23 gibi önceki dönemlere göre nispeten hızla yükselen değerlere ulaşmıştır. -2006 yılında 0,38 ve 2007 yılında 0,46 gibi değerler ile yükseliş trendinde olan kişi başı metrik ton CO₂ emisyon ölçüm değerleri 2010 yılı AB yardımları sonrası gerileme trendine girmiş 2010 yılında 0,32 değeriyle kişi başı metrik tona gerilemiştir. İklim değişikliği ile mücadelede AB yardımlarıyla önceleri iyi bir seyir izlenen ülkede artan dış yardımlar ile büyüyen sanayi sebebiyle son dönemde CO₂ oranları tekrar artış göstermeye başlamış 2018 yılında 0,80 kişi başı metrik CO₂ salınımına ulaşılmıştır. Hukuğun üstünlüğü ilkesine riayeten sıkıntılar yaşanan ülke WJP endeks sıralamasına alınmamaktadır. EFCA (Avrasya Orta Asya Vakfı) kanalıyla bu durum tersine çevrilmek istenmekte ve 9 aylık proje çağrısında bulunulmuştur. Söz konusu sebeplere riayeten dış yatırımların artmasına rağmen ülkede çevre mevzuatının gelişimi ağır aksak ilerlemekte ve ulusal açmazlar nedeniyle ülke kendiliğinden kirlilik cennetine dönüşmeye devam etmektedir. Bununla birlikte diğer çevre verileri ile birlikte değerlendirildiğinde bu istisna dışında Tacikistan'ın bölgeler-aracılık sayesinde çevre koruma ve iklim değişikliği ile mücadele profili gözle görülebilir düzeyde iyileşmiştir (databank.worldbank.org, 2022). Beş Orta Asya ülkesinden üçü (Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan), Genelleştirilmiş Tercihler Planı (GSP) veya GSP+ aracılığıyla AB pazarına elverişli erişimden yararlanmaktadır. 2010 yılı Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması (PCA) sayesinde, AB'nin Tacikistan ile ikili ticari ilişkileri kuvvetlendirilmiştir. Standart GSP yararlanıcısı ülkeler, tüm AB tarife hatlarının yaklaşık %66'sında hassas ürünler için vergi indirimlerinin yanı sıra hassas olmayan ürünler için gümrük vergilerinin askıya alınmasından yararlanabilir (eeas.europa.eu, 2022). Bu avantajdan Kazakistan ve Türkmenistan gelir düzeyi ortanın üstü olduğundan faydalanamamıştır. 2021-2027 için yeni Çok Yıllı Gösterge Programı (MIP), ihtiyaçları karşılamak ve ülkeye gerekli desteği sağlamak için Avrupa Birliği tarafından Tacikistan ile yakın işbirliği içinde geliştirilmiştir. Toplam 360 milyon Avro tutarındaki Orta Asya yeni bölgesel çok yıllık gösterge programı, Enerji, Çevre/Su ve Sosyo-Ekonomik kalkınma, Entegre Sınır Yönetimi, Uyuşturucu ve Suçla Mücadele alanlarında bölgesel düzeyde işbirliğinin sürdürülmesini öngörmüştür. Seçilen nehir (alt) havzasında entegre su ve diğer doğal kaynak yönetimi ve yönetim sisteminin kurulması yoluyla iklim

değişikliğinin azaltılması hedefi, ülkeye yönelik kırsal kalkınma anlayışının odağında yer almıştır.

Özbekistan'ın başlıca çevre sorunları toprak tuzluluğu, toprak kirliliği ve su kirliliğidir. IQair araştırmasına göre dünyanın en kirli 12'inci, bölgenin de en kirli 3'üncü ülkesidir. AB ile Özbekistan Cumhuriyeti arasında 1999 yılından bu yana bir Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması (PCA) yürürlüktedir. Bu antlaşmaya ilk haliyle çevre mevzusunun dahil edilmediği görülmektedir. 2010 yılı IFCA kapsamında çevre konusu; Özbekistan'ın yardım görme başlıklarına dahil edilmiştir (eeas.europa.eu, 2022). 1994-2015 yılları arasında AB'den yaklaşık 224 milyon avro insani yardım temalı destek alan ülke bu tutarın bir kısmını çevre sağlığı sahasında değerlendirmiştir. AB Afet Hazırlık Programı bu desteğin büyük bölümünün mimarı olmuştur. 1990'lı yılların tamamında kişi başı 4 metrik tonun üzerinde seyreden CO2 salınımı ülke için 2011 yılı itibari ile AB ile bölgeler aracılığın gelişmesine paralel olarak düşüş eğilimine girmiş 2014 yılında 3,42 metrik tona kadar gerileyebilmiştir ve düşüş trendi devam ettirilmiştir. Aral gölünün etkilerini iyileştirme projeleri kapsamında alınan AB yardımlarının da etkisiyle hava kirliliği oranlarında iyileşme kaydedilmiştir. PM 2.5 partikül madde kirliliği ölçümlmelerine göre de 2014 yılı sonrası daha hızlı bir azalış trendine girildiği görülmektedir. PM2.5 hava kirliliği, ortalama yıllık maruz kalma (metreküp başına mikrogram) oranı Aral gölünün yarattığı duruma bağlı ve rüzgarla daha kötü hale gelen tuz aşınımı ile daha zararlı bir düzeyde iken örneğin 2010 yılın 32,07 iken, iyileşme trendine girmiş ve 2017 yılında 28,45 olmuştur (databank.worldbank.org, 2022).

Türkmenistan'daki çevre sorunları en çok üç önemli alanda göze çarpmaktadır. Bunlar, çölleşme, Aral Denizi'nin kuruması ve kimyasal kirliliktir. Bu alanların üçü de ülkedeki tarımsal uygulamalarla doğrudan bağlantılıdır. AB Türkmenistan ile 2008 yılında insan hakları diyalogunu başlatmıştır. 2011-2013 için AB yardımı, eğitim ve yasal reformlar, insan haklarının teşviki ve sürdürülebilir kalkınma için ekonomik ve sosyal sektör reformlarına odaklanan yaklaşık 39 milyon avro civarı bir bütçe ile gerçekleşti. 2010 yılında imzalanan geçici anlaşma ile diğer ülkelere nazaran sınırlı düzeyde ve ticaret odaklı bir ilişki geliştirilmektedir. 2014 - 2020 AB iki taraflı anlaşma eksenli yardımı temel eğitim ve mesleki eğitime odaklanmıştır. Bu yardımların tutarı da 2014-17 dönemi için 37 milyon avro civarıdır. AB ve Türkmenistan, beş Orta Asya cumhuriyetinin tümünü içeren bölgesel yaklaşım çerçevesinde de yoğun işbirliği

yapmaktadır. Bölgesel işbirliği projeleri eğitim, hukukun üstünlüğü, su ve çevre, sınır yönetimi, uyuşturucu kaçakçılığı ile mücadele, özel sektör gelişimi, Orta Asya'da yatırım, rekabet ve ticarete destek ve diğer alanlara odaklanmaktadır. 2019 yılında ülkede resmi AB temsilciliği ofisi kurulmuştur (eeas.europa.eu, 2022). Ülkede 1996 yılında yüzde 75.5 oranında toplam karasal alan içerisinde tarım arazi olarak tanımlanmış alan varken AB ile kurulan bölgeler arası aracılığın sayesinde bu bakış açısı nispeten iyileşmiş ve bu yüzdeler oran 2018 yılında yüzde 72'e geriletilmiştir. 2011 yılına değin artan trend içinde olan Aral gölüne bağlı olarak kötüleşen hava kirliliği oranları PM2.5 hava kirliliği, ortalama yıllık maruz kalma (metreküp başına mikrogram) oranı temelinde azalış eğilimine girmiştir. 2000 yılında 25,47 iken 2011'de 25,49 olmuş ve iyileşmeler ile 2017 yılında 21,76'a geriletilmiştir (databank.worldbank.org, 2022).

Bölgelerarası işbirliği, küreselleşmenin zorluklarına bir tepkidir. Başka bir deyişle, hem bölgeselleşme hem de küreselleşme ile referans noktaları ve algılar belirli bir ideolojiye veya sosyoekonomik perspektife bağlı olarak birbirinden oldukça farklı olabilir. Böyle bir sorunun üstesinden gelmek için, sadece bölgeler-arası aracılığın ne olduğunu değil, aynı zamanda ne olmadığını da belirlememiz gerekir. Bölgeler-arası aracılık siyasi entegrasyon değildir ve uluslararası kuruluşlar veya sözleşmeler/anlaşmalar olmadan var olamaz. Bölgeler arası işbirliği ve bunun sonucunda ortaya çıkan bölgeler-arası aracılık, küreselleşme bağlamında işbirliği stratejisi olarak görülebilir. "Kıtalar arası işbirliği mantığının" kendi içinde daha geniş bir süreç ve kurum yelpazesini kapsadığı da kabul edilmelidir. Bölgeler-arası aracılık kavramını yalnızca AB'nin etkisiyle sınırlamamak gerekir, zira aynı metodolojik araçları Avrupa içindeki daha büyük süreçler ve diğer bölgesel işbirliği durumları için uygulayabilme avantajına sahiptir. Genel olarak yukarıdaki tartışma, bölgeler-arası aracılık ve çevre konusunda işbirliği olmak üzere iki sürecin temel özelliklerini analiz etmeye çalışmıştır. Bölgeler arası diyalog, ağlar oluşturma ve sürdürülebilir kalkınmaya güçlü bir vurgu ile bu süreçler, ekonomik kalkınmanın bireysel durumlarında değişiklikler meydana getirir. Orta Asya devletleri, Avrupa entegrasyonu süreciyle motive olmaya etmeye devam edecektir. Böylece, Orta Asya devletleri, AB'ye üye olan ve olmayanlar, bölgesel entegrasyon, işbirliği küreselleşme karşısında gelecekteki politikaların değerlendirilmesine ilişkin önemli ve hala çözülmemiş bir soru ile karşı karşıya olacaktır.

Orta Asya'daki ülkeler ile kültürel bağları olduğu kabul edilebilen Türkiye için benzer bir çıkarıma gidilerek tartışmalara gidildiğinde Orta doğu örnekleme için Türkiye'nin bölgeler arası işbirliği konusunda bölge ülkeleriyle ortaklık kurma şansı pek gözlemlenememektedir. Örneğin Ortadoğuda en başta, pek çok su kaynağının ortak kullanılmasına bağlı olarak zorunlu gözüken işbirliği anlayışı uygulamaya geçememekte, havzalardaki su kaynaklarının rasyonel kullanılamamasından dolayı ülkeler arası gerilimler yüksek olmaktadır. Türkiye'nin de AB ile ilişkilerinin gelişmeye başladığı bir dönemde, kendi bulunduğu bölgede bu gerilimleri azaltmak için Barış Suyu projesi gibi 1986'da başlattığı projeler fazla etkin olamamıştır. Su konusunda işbirliği ile başlatılacak temas ticari ilişkilere dönüşebilecekken, silahlı çatışma ve gerginlikler ile harekete geçme ihtimali düşürülebilecektir. Suriye, İsrail, Kuveyt, Ürdün, Suudi Arabistan, BAE, Katar, Bahreyn ve de Umman'a ulaştırılmak istenen kent suyu projesi çeşitli güvensizlik sebepleriyle gerçekleşmemektedir. Arap ülkelerinin Türkiye'nin su kaynaklarını kullanarak bölgede hegemon bir güç haline gelmesinden korkması buradaki temel sebeplerden biri olmuştur. Bölgeler-arasıcılık gayreteriyle bilinçlenme yaratılarak bu tarz projelerin şansı artırılabilir. Oysaki batı ile ortaklık konusunda daha etkin olan Türkiye AB'ye aday bir ülke olarak UÇES yani AB Entegre Çevre Uyum Stratejisi ile AB ortaklığı ile geliştirdiği bölgelerarasıcılık sayesinde kendi çevre problemlerini çözme yolunda gerek stratejik anlamda gerekse müktesebat düzenlemeleri ile ilerleme kaydetmektedir. IPA, IPARD, ÇİSOP (Çevre ve İklim Eylemi Sektör Operasyonel Programı) gibi programlardan da görmüş mali yardım bu süreci güçlendirmiştir. Esasen batı ile bölgeler-arasıcılık, küreselleşme baskılarını daha da güçlendirecek olsa da, aynı zamanda AB'nin iyi ağırlara sahip ve güçlü bir bölgesel yönetim sistemi olarak ortaya çıkması için büyük bir potansiyel sergilemesine izin verecektir. Son olarak, küreselleşme ve Avrupa ile işbirliği, neoliberal piyasaların açılması, batılı ülkelerin sermayenin çıkarlarını emeğin çıkarlarına tercih etme eğiliminde olmalarından dolayı, öncelikle piyasaların daha da fazla entegrasyonunun ve çevreye etkilerinin varyansları olarak da anlaşılacaktır. Özellikle bölgeler-arasıcılık, piyasaların sürekli artan entegrasyonunu ve kuralsızlaştırmayı teşvik eden bir negatif entegrasyon dinamiği ile mücadeleyi karakterize ettiğinden Orta Asya ülkeleri için bir alternatif olmaya devam edecektir. Zira, piyasa liberalizasyonunun olumsuz etkisini düzenlemek veya dengelemeyi teşvik edecek pozitif entegrasyon önlemlerini almak Orta Asya ülkelerinin hızla küresel sisteme adapte olmaları için büyük bir gereksinimdir. Aksi yönde bir tutum sergilemek,

düzensiz endüstriyelleşme dönemlerindeki gibi çevre tahribatına sebebiyet verecektir. Böyle bir görüş doğrultusunda, Avrupa ile bölgeler-arasıcılığın sonuçlarının, küreselleşme veya “iktisadi gelişmenin ”nın çevre üzerindeki üzerindeki etkisi konusunda birbirine benzemediği sonucuna da varılabilir..

5.SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. Sonuç ve Öneriler

Orta Asya-AB arasındaki bölgeler-arasıcılık, bölgeler arası işbirliğinin avantajını keşfedecek bölge için ayrı bir potansiyelin ortaya çıkmasına da katkı sağlayabilir. Çok iyi komşuluk ilişkileri var olan bölge de bölgesel entegrasyon ve siyasi birlik şansının artırılabilmesi için, evvele dünyanın kalkınmış bölgeler ile işbirliğine gitmek bir ön adım olarak yorumlanabilir. Orta Asya bölgesi AB ile olan ilişkiler bünyesinde 1993 senesinden günümüze pek çok ekonomik liberalleşme içerikli önemli reformlar yapılmıştır. Hem bölge ülkeleri arasında hem de bu ülkeler ile AB arasında daha iyi işbirliğini teşvik etmek için AB-Orta Asya arasında bölgesel siyasi diyalog da başlatılmıştır. Gereken önceki adımları tamamlamadan ilk adımda yapılacak büyük bütünleştirici girişimler, geniş bürokratik bağlam nedeniyle etkin olmayan bir karar verme yetkisi, etkisiz koordinasyon ve operasyonel kapasite ile yavaş ilerleyecektir. Ulaşılabilecek küçük ve kesin hedefler olmalı, somut sonuçlara ulaşmak için kurumsallaşma ve işleyiş açısından gerekli tüm adımlar atılmalıdır. İki bölge arasındaki kuramsal çerçeve, iki ulusal ekonominin belirli sektörlerde etkin entegrasyonunu desteklemek için tasarlanmış belirli program ve projeleri desteklemek, finanse etmek ve uygulamak açısından operasyonel olarak odaklanmalıdır. Karşılıklılık, eşitlik ve egemenlik ilkesini bozmadan böyle bir çabada başarılı olurlarsa, süreçten her iki tarafın da kazançlı çıktığını anlayacak ve gelişme düzeyini artıracaktır. İki bölge arasındaki siyasi entegrasyon, yeni malları tanıttığı, uzmanlaşmayı geliştirdiği, üretim faktörlerinin verimli dağılımını ve daha etkin bir işbölümünü teşvik ettiği, kişi başına çıktıyı artırdığı ve refahı artırdığı için karşılıklı olarak faydalı olacaktır. Bölgesel ticaretin artan hacminin bir sonucu olarak, ticari faaliyette bulunan insan sayısı etkileyici bir şekilde artacaktır. Sınırlar arası yeni bağlantılar, komşu ekonomilerde yatırım, ticaret, ulaşım, istihdam ve kâr için yeni fırsatlar getirecek bir dinamizm yaratacaktır.

Ekonomik faaliyetlerde artan kapsamlı ölçek araştırma üretkenliğini artırarak, Orta Asya'da çevre dostu bir sanayi devrimine ve bölgesel düzeyde gerçek ve bilgiye dayalı bir büyümeye yol açabilecektir. Daha sonraki adımlarda, etkili bir ekonomik işbirliği, siyasi entegrasyon için bazı mekanizmaların oluşturulmasını gerektirecektir. Daha kurumsallaşmış ve oldukça karlı bir ekonomik entegrasyon ile güçlü bir çekim merkezi oluşturabilirlerse, Trans Kafkasya bölgesindeki diğer Asya cumhuriyetlerini de bu

oluşuma çekebilecektir. Bu tür bütünleştirici bir oluşum, aynı zamanda, Çin veya Rusya gibi bölgesel ekonomik güçlerin inisiyatifleri altında bölgeye yönelik daha geniş bütünleştirici girişimler karşısında bu ülkeleri daha güçlü ve daha avantajlı bir konumda birleştirecek ve daha büyük bir varlık haline getirebilecektir. Orta Asya'daki bölgeselleşme süreci için diğer zorluk, çözülmemiş ikili sorunlardır. İkili sorunlar, bölgesel girişimlerin başarılı olması için hayati önem taşıyan işbirliği atmosferini baltalamaktadır. Bunların ivedilikle çözülmesi önerilebilir. İleriki çalışmalar için bölgeler aracılığı güçlendirmede ikili sorunların çözülmesi gerekliliği savı üzerinde bu çalışma ilerletilebilir. Bölgede, örneğin, en karmaşık sorunlar sınır anlamsızlıklarında yaşanmaktadır. Bugün sayısız yerleşim bölgesinin bulunduğu Ferghana Vadisi'ni ve onu paylaşan üç ülkenin yani Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan'ın hem birbirlerinin toprakları üzerinde tarihsel iddiaları, hem de ulaşım yolları, nehirler, doğal kaynaklar ve endüstriler için hak iddiası vardır. Vadideki sınırın çizilmesi konusundaki müzakereler gerginlikle sonuçlanmış ve tartışmalı noktalar üzerinde durulmuştur. Görüşmeler, sınır sorunlarının çözülmesi gerektiği konusunda geniş bir anlayışla devam ederken, yakın zamanda nihai bir atılım olasılığı çok düşük görülmektedir.

Uzun vadeli bir bölgesel işbirliği ve bölgeselleşmenin sağlanabilmesi için bu sorun ve zorluklar ivedilikle geride bırakılmalıdır. Burada bu görev hem Orta Asya ülkelerine hem de AB üyesi ülkelere düşüyor. Bu konular dikkate alınmadan, bölgeselleşme veya işbirliği süreci yavaş bir ilerleme kaydetmeye mahkûmdur. Sonuç olarak, Orta Asya ülkeleri genel olarak farklı çevre sorunlarından ve yeterli ekonomik büyüme ve refah eksikliğinden mustarıptır. Çünkü bölgesel karşılıklı bağımlılık miraslarını yeniden canlandırmak ve daha da geliştirmek için etkin mekanizmalar kuramamışlardır. Bölgenin uzun soluklu ve birbiriyle son derece bağlantılı coğrafi ve beşeri gerçekleri göz önüne alındığında, sınır ötesi işlemlerdeki sınırlar ve sınırlamalar, gerçek gelişmelerinin önünde büyük bir engel gibi görünmektedir. Yapay ve gereksiz kısıtlamalar, enerjilerini ve potansiyellerini bölgesel bir sinerjide bir araya getirmelerini engellemektedir. AB ortaklığı ile çevre dostu sosyopolitik liberalleşme ve demokrasi ile birlikte böyle bir ekonomik entegrasyon, bölgeyi küresel güçlerin zorluklarıyla daha fazla başa çıkabilecek hale getirecektir.

6. KAYNAKÇA

- Agnew, J. & Stuart, C. (1995). *Mastering Space: Hegemony, Territory and International Political Economy*. London and New York: Routledge
- Aalto, J., Kämäräinen, M., Shodmonov, M., Rajabov, N., & Venäläinen, A. (2017). Features of Tajikistan's past and future climate. *International Journal of Climatology*, 37(14), 4949-4961.
- Akdeniz, H. (2003). Jeopolitik ve Jeostratejik Teoriler Kapsamında Küreselleşmenin Geleceği ve Türkiye. *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Yıl, 1, 81-109.
- Akengin, H. (2017). Türk Dünyası ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Üzerine Jeopolitik Bir Değerlendirme. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 1-11.
- Akenji, L., Bengtsson, M., & Iges S. O. (2012). Global outlook on SCP policies: Asia-Pacific. *Global Outlook on Sustainable Consumption and Production Policies: Taking Action Together*.
- Anadolu Ajansı (2022), Economic fallout of pandemic stirs unrest in Kazakhstan Erişim: <https://www.aa.com.tr/en/analysis/analysis-economic-fallout-of-pandemic-stirs-unrest-in-kazakhstan/2467119>, Erişim Tarihi: 15.03.2022
- Apokins, I. (2015). Reviewing the EU Strategy for Central Asia: Results and Future Prospects. *L'Europe en Formation*, (1), 10-17.
- Ar M.. (2020). Jeopolitik Söylemde Paradigmatik Değişim ve Eleştirel Söylem Analizi. *International Journal of Geography and Geography Education*, (42), 278-290.
- Ardnt, Michael (2013). *Hindistan'ın Dış Politikası ve Bölgesel Çok Taraflılık* (1 ed.). Londra, İngiltere: Palgrave Macmillan UK
- Arman, G. (2012). *Modern Türkiyenin oluşumunda Tarihi coğrafyanın Jeopolitik Ve Jeostratejik rolü:(Devlet, Millet Ve Coğrafya adının sürekliliği)* (Doctoral dissertation, Marmara Üniversitesi (Turkey)).
- Attina, F. (2003). Euro-Mediterranean Partnership Assessed: The Realist and Liberal Views, *The Eur. Foreign Aff. Rev.*, 8, 181.
- Avrupa Komisyonu İnternet Sitesi (2022) Orta Asya Erişim https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/central-asia_en#:~:text=The%20EU%20and%20Central%20Asia&text=A%20Partnership%20and%20Cooperation%20Agreement,quantitative%20restrictions%20in%2

- Obilateral%20trade. Erişim Tarihi: 15.03.2022
- Avrupa Parlamentosu İnternet Sitesi (2022) Fact Sheets on the European Union, Centra Asia Erişim: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/178/central-asia>, Erişim Tarihi 12.04.2022
- Ayoob, M. (2012). Was Huntington right? Revisiting the clash of civilizations. *Insight Turkey*, 14(4), 1.
- Baert, F., Scaramagli, T., & Söderbaum, F. (2014). Introduction: Intersecting Interregionalism. In *Intersecting interregionalism* (pp. 1-12). Springer, Dordrecht.
- Bailes, A. J., & Ólafsson, K. Þ. (2017). The EU Crossing Arctic Frontiers: The Barents Euro-Arctic Council, Northern Dimension, and EU-West Nordic Relations. In *The European Union and the Arctic* (pp. 40-62). Brill Nijhoff.
- Bakhromovich, S. I., & Lutfillo, M. (2021). Development of ecological culture in students in the process of education of history of Uzbekistan. *European Journal of Humanities and Educational Advancements*, 2(5), 103-107.
- Balme, R., & Bridges, B. (2008). *Europe-Asia relations: building multilateralisms*. Springer.
- Balogh, J. M., & Leitão, N. C. (2019). A gravity approach of agricultural trade: The nexus of the EU and African, Caribbean and Pacific countries. *Agricultural Economics*, 65(11), 509-519.
- Balsiger, J., & Prys, M. (2016). Regional agreements in international environmental politics. *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*, 16(2), 239-260.
- Barbé, E., & Morillas, P. (2019). The EU global strategy: the dynamics of a more politicized and politically integrated foreign policy. *Cambridge review of international affairs*, 32(6), 753-770.
- Bassin, M. (1987). Imperialism and the nation state in Friedrich Ratzel's political geography. *Progress in human geography*, 11(4), 473-495.
- Baste, I. A., & Watson, R. T. (2022). Tackling the climate, biodiversity and pollution emergencies by making peace with nature 50 years after the Stockholm Conference. *Global Environmental Change*, 73, 102466.
- Bauer, S. (2019). Beyond the Nuclear Epicenter. *Cahiers du monde russe*, 60(2), 493-516.
- Bhargava, K. K. (1998). EU-SAARC: Comparisons and prospects of cooperation.

Zentrum für Europäische Integrationsforschung, Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn.

- Birleşmiş Milletler Bölgesel Kalkınma Merkezi İnternet Sitesi (2022) Yuvarlak Masa Sürdürülebilir Tüketim ve Üretim Konferansı 2021 Erişim: <https://www.uncrd.or.jp/content/documents/8195summary-15%20APRSCP%202021%20Integrated%20Report%20-june2021.pdf> Erişim Tarihi: 02.06.2022
- Blouet, B. W. (Ed.). (2005). *Global Geostrategy: Mackinder and the defence of the west* (Vol. 1). Psychology Press.
- Bohman, J., & Lutz-Bachmann, M. (Eds.). (1997). *Perpetual peace: essays on Kant's cosmopolitan ideal*. mit Press.
- Boonstra, J., & Hale, J. (2010). *EU Assistance to Central Asia: Back to the Drawing Board?* s18.EUCAM
- Bossuyt, F. (2019). The EU's and China's development assistance towards Central Asia: low versus contested impact. *Eurasian Geography and Economics*.
- Bossuyt, F. (2020). The European Union's new strategy for Central Asia: a game changer or more of the same?. In *Uzbekistan in the context of Regional Security and Global Change*. GCRF COMPASS Conference (pp. 8-12). University of Kent.
- Bowers, S. R. (1993). *Soviet and post-Soviet environmental problems*.
- Börzel, T. A. (2012). Do all roads lead to regionalism?. *Roads to regionalism: Genesis, design, and effects of regional organizations*, 255-267.
- Brzezinski, Z. (1997). *The grand chessboard* (Vol. 1). New York: Basic Books.
- Burns, T. (Ed.). (1994). *After history?: Francis Fukuyama and his critics* (p. 240). London: Rowman & Littlefield.
- Business Türkmenistan Resmi İnternet Sitesi (2022) Türkmenistan'da Aral Denizi üzerine yeni proje imzalandı, Erişim: <https://business.com.tm/tr/post/8331/turkmenistanda-aral-denizi-uzerine-yeni-proje-imzaland%C4%B1>, Eriim Tarihi: 19.04.2022
- Buzan, B. (2014). The 'standard of civilisation' as an English school concept. *Millennium*, 42(3), 576-594.
- Buzan, B., & Segal, G. (1995). Asia: Skepticism about optimism. *The National Interest*, (39), 82-84.
- Buzan, B., & Segal, G. (1996). The rise of "lite" powers: a strategy for the postmodern

- state. *World Policy Journal*, 13(3), 1-10.
- Cahnman, W. J. (1942). *Methods of geopolitics*. *Social forces*, 147-154.
- Cairo, H., & Bringel, B. (Eds.). (2019). *Critical Geopolitics and Regional (Re) Configurations: Interregionalism and Transnationalism Between Latin America and Europe*. Routledge.
- Cameron, F. (2009). The Development of EU-China Relations. *The European Union and China*, 47-64.
- Campana, A. (2001). East Asia at the Center: Four Thousand Years of Engagement with the World by Warren I. Cohen. *Acta Koreana*, 4(1), 192-196.
- Can, H., Ozyigit, I. I., Can, M., Hocaoglu-Ozyigit, A., & Yalcin, I. E. (2021). Environment-based impairment in mineral nutrient status and heavy metal contents of commonly consumed leafy vegetables marketed in Kyrgyzstan: a case study for health risk assessment. *Biological Trace Element Research*, 199(3), 1123-1144.
- Caporaso, J. A. (1992). International relations theory and multilateralism: the search for foundations. *International organization*, 46(3), 599-632.
- Carrapatoso, A. (2011). Climate policy diffusion: interregional dialogue in China–EU relations. *Global Change, Peace & Security*, 23(2), 177-194.
- Chase, R. S., Hill, E. B., & Kennedy, P. (1996). Pivotal states and US strategy. *Foreign Aff.*, 75, 33.
- Cohen, S. B. (2003). *Geopolitics of the world system*. Rowman & Littlefield.
- Cooley, A. (2008). Principles in the pipeline: managing transatlantic values and interests in Central Asia. *International Affairs*, 84(6), 1173-1188.
- Copeland, B. R., & Taylor, M. S. (1995). Trade and transboundary pollution. *The American Economic Review*, 716-737.
- Craig, P. (2017). Transnational constitution-making: the contribution of the Venice Commission on law and democracy. *UC Irvine J. Int'l Transnat'l & Comp. L.*, 2, 57.
- Çakaş, C. Ö. (2018), Interregionalism Trends in The World Politics And Analysis of European Union As A Global Actor. *Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 1(2), ss. 61-108.
- Çakırca, F., & Gürseler, C. (2022). Doğu Akdeniz meselesinde Türk dış politikası ve Türk Dışişleri Bakanlığı söylem analizi: Etki alanı (Master's thesis, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi).

- Çayhan E. (2003), Avrupa Birliği'nin Orta Asya Stratejisi. *Bilig*, (26), 11-43.
- Dahl, C., & Kuralbayeva, K. (2001). Energy and the environment in Kazakhstan. *Energy Policy*, 29(6), 429-440.
- De Lombaerde, P., Söderbaum, F., Van Langenhove, L., & Baert, F. (2010). The problem of comparison in comparative regionalism. *Review of International Studies*, 36(3), 731-753.
- Devlen, B., James, P., & Özdamar, Ö. (2005). The English School, international relations, and progress. *International Studies Review*, 7(2), 171-197.
- Diez, T. (2004). Europe's Others and the Return of Geopolitics. *Cambridge review of international affairs*, 17(2), 319-335.
- Downtoearth Çevre Örgütü İnternet Sitesi (2022) Environmental collapse before Soviet's fall, Erişim <https://www.downtoearth.org.in/coverage/environment/environmental-collapse-before-the-soviet-s-fall-56642>, Erişim Tarihi: 15.03.2022
- Dugin, A. (2014). Eurasian mission: An introduction to neo-Eurasianism. *Arktos*.
- Edel, M. (2022). Qualified Teaching and Training Staff as a Key for Implementation of Sustainable TVET Reforms. In *Technical and Vocational Teacher Education and Training in International and Development Co-Operation* (pp. 35-52). Springer, Singapore.
- Edwards, M. (2003). The New Great Game and the new great gamers: disciples of Kipling and Mackinder. *Central Asian Survey*, 22(1), 83-102.
- Efegil, E. (2007). Analysis of the EU's Central Asia Policy: From a Project-oriented Approach to a New Strategic Partnership. *The Turkish Yearbook of International Relations*, (38), 115-128.
- Efegil, E. (2008), Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikasının Analizi: Proje Bazlı Yaklaşımdan Stratejik İşbirliği Anlayışına Geçiş. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 8(16), 65-82.
- Efremova, K. A. (2017). From regionalism to transregionalism: theoretic understanding of a new reality. *Comparative Politics*, 2, 58-72.
- Esenov, P. E. (2013). Groundwaters and salinization of soils in Turkmenistan. *The Turkmen Lake Altyn Asyr and Water Resources in Turkmenistan*, 141-150.
- European Union External Action (2022) AB Dış politikası, Erişim: https://www.eeas.europa.eu/_en Erişim Tarihi: 15.04.2022
- Faber, G. (2000). The future of the EU/OCT relationship: options for the OCT.

- Falkner, G. (2002). How intergovernmental are Intergovernmental Conferences? An example from the Maastricht Treaty reform. *Journal of European Public Policy*, 9(1), 98-119.
- Fawcett, L. (2012). The history and concept of regionalism. In *European Society of International Law (ESIL) Conference Paper Series (No. 4)*.
- Fawcett, L., (1995). Regionalism in Historical Perspective. In: L. Fawcett & A. Hurrell, eds. *Regionalism in World Politics: Regional Organization and International Order*. Oxford: Oxford University Press, pp. 9-36.
- Flint, C. (2021). *Introduction to geopolitics*. Routledge.
- Forgó, B., & Jevcak, A. (2015). Economic convergence of central and eastern European EU member states over the last decade (2004-2014) (No. 001). Directorate General Economic and Financial Affairs (DG ECFIN), European Commission.
- Foster, J. B. (2006). The new geopolitics of empire. *Monthly Review*, 57(8), 1.
- Foster-Carter, A. (1973). Neo-Marxist approaches to development and underdevelopment. *Journal of Contemporary Asia*, 3(1), 7-33.
- Franke, A., Gawrich, A., Melnykovska, I., & Schweickert, R. (2010). The European Union's Relations with Ukraine and Azerbaijan. *Post-Soviet Affairs*, 26(2), 149-183.
- Frontiers In Erath Science İnternet Sitesi (2022), Weakening Dust Storm Intensity in Arid Central Asia Due to Global Warming Over the Past 160 Years, Erişim: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/feart.2020.00284/full>
- Fry, G. (2019). *Framing the islands: Power and diplomatic agency in Pacific regionalism* (p. 418). anu Press.
- Fukuyama, F. (2006). *The end of history and the last man*. Simon and Schuster.
- Gaddis, J. L. (1983). The emerging post-revisionist synthesis on the origins of the Cold War. *Diplomatic History*, 7(3), 171-190.
- Gardini, G. L., & Malamud, A. (2018). Debunking interregionalism: Concepts, types and critique—With a pan-Atlantic focus. In *Interregionalism across the Atlantic space* (pp. 15-31). Springer, Cham.
- Gardner, R. C., & Davidson, N. C. (2011). The Ramsar convention. In *Wetlands* (pp. 189-203). Springer, Dordrecht.
- Gat, A. (2005). The democratic peace theory reframed: The impact of modernity. *World Politics*, 58(1), 73-100.
- Gerace, M. P. (1991). *Between Mackinder and Spykman: Geopolitics, containment,*

- and after. *Comparative Strategy*, 10(4), 347-364.
- Global Foodprint Network (2022) *Biyolojik kapasite açığı*, Erişim https://data.footprintnetwork.org/?_ga=2.35805664.193924875.1653965317-1967633208.1653965317, Erişim Tarihi: 15.04.2022
- Global For the Environment (2022) *Regional Treaties*, Erişim: <https://globalpactenvironment.org/en/documents-en/regional-treaties/> Erişim Tarihi: 15.05.2022
- Goltermann, L., Lohaus, M., Spielau, A., & Striebinger, K. (2012). Roads to regionalism: Concepts, issues, and cases. *Roads to regionalism: Genesis, design, and effects of regional organizations*, 3-21.
- González, A. C., & Brochner, G. P. M. (2019). The new cycle of women's mobilizations between Latin America and Europe: a feminist geopolitical perspective on interregionalism. In *Critical geopolitics and regional (re) configurations* (pp. 178-196). Routledge.
- Gore, A. (2001). *Reflections on regionalism*. Brookings Institution Press.
- Gowa, J. (2011). The democratic peace after the Cold War. *Economics & Politics*, 23(2), 153-171.
- Graber, C. B., & Girsberger, M. A. (2006). *Traditional Knowledge at the International Level: Current Approaches and Proposals for a Bigger Picture that Include Cultural Diversity*. *Recht des Ländlichen Raums. Festgabe der Universität Luzern für Paul Richli Zum*, 60, 243-282.
- Gratius S (2018), Brazil and the European Union: from liberal inter-regionalism to realist bilateralism, *Rev. Bras. Polít. Int.*, 61(1), 1-21.
- Gray, J. (2014). *Post-liberalism: Studies in political thought*. Routledge.
- Grigoriadis, T. N. (2015). The TACIS Program in Russia, Ukraine, and Central Asia, 1992–2007. In *Aid in Transition* (pp. 39-67). Springer, New York, NY.
- Grosche, B. (2002). Semipalatinsk test site: Introduction. *Radiation and Environmental Biophysics*, 41(1), 53-55.
- Haag, I. (2021). *Climate trend detection in a data-scarce environment: a transdisciplinary study in the Pamir Mountains of Tajikistan* (Doctoral dissertation).
- Haar, E. V. D. (2009). Liberalism and International Relations Theory. In *Classical Liberalism and International Relations Theory* (pp. 125-150). Palgrave Macmillan, New York.

- Haas, E. B. (1956). Regionalism, functionalism, and universal international organization. *World Politics*, 8(2), 238-263.
- Haas, E. B. (2008). *Beyond the nation state: Functionalism and international organization*. ECPR Press.
- Hacıfazlıoğlu, G. (2010). *Avrupa Birliği'nin Kafkasya politikası (1993-2008)* (Master's thesis, Sakarya Üniversitesi).
- Haggman, B. (1998). Rudolf Kjellén and modern Swedish geopolitics. *Geopolitics*, 3(2), 99-112.
- Hamanaka, S. (2010). *Regionalism cycle in Asia (-Pacific): A game theory approach to the rise and fall of Asian regional institutions* (No. 42). ADB Working Paper Series on Regional Economic Integration.
- Hänggi, H, Roloff, R. and Rüländ, J (2006), *Interregionalism and International Relations*, London, Routledge.
- Hänggi, H. (2000). *Interregionalism: empirical and theoretical perspectives*. St. Gallen, University of St. Gallen, 1-14.
- Hänggi, H. (2006). *Interregionalism as a multifaceted phenomenon: In search of a typology*. In *Interregionalism and international relations* (pp. 51-82). Routledge.
- Harmens, H., & Mills, G. (2014). *Air pollution: deposition to and impacts on vegetation in (South-) East Europe, Caucasus, Central Asia (EECCA/SEE) and South-East Asia*. NERC/Centre for Ecology & Hydrology.
- Harrison, K., & Boyd, T. (2018). *Liberalism*. In *Understanding political ideas and movements* (pp. 195-213). Manchester University Press.
- Haynes, J. (2019). *From Huntington to Trump: Twenty-five years of the “Clash of civilizations”*. *The Review of Faith & International Affairs*, 17(1), 11-23.
- Heinen, J. T., Shukurov, E., & Sadykova, C. (2001). *Legislative and policy initiatives in biodiversity conservation in Kyrgyzstan*. *Post-Soviet Geography and Economics*, 42(7), 519-543.
- Hess, M. (2004). *Central Asia: Mackinder Revisited?*. *Connections*, 3(1), 95-106.
- Hettne, B. (2003). *The new regionalism revisited*. In *Theories of new regionalism* (pp. 22-42). Palgrave Macmillan, London.
- Hettne, B., Söderbaum, F., & Stålgren, P. (2008). *The EU as a Global Actor in the South*. Sieps.
- Hettne, Bjorn and Fredrik Söderbaum (1998) “The New Regionalism Approach”, *Politeia* 17(3): 6-21.

- Hills, P. (2002). Environmental policy and planning in Hong Kong: an emerging regional agenda. *Sustainable Development*, 10(3), 171-178.
- Hochstetler, K. (2003). Fading green? Environmental politics in the Mercosur free trade agreement. *Latin American Politics and Society*, 45(4), 1-32.
- Hoffmann, K. (2010). The EU in Central Asia: successful good governance promotion?. *Third World Quarterly*, 31(1), 87-103.
- Horrocks-Taylor, J. (2018). Dirty water, muddied politics: Hybridisation of local and national opposition to Kumtor mine, Kyrgyzstan. *Land*, 7(2), 42.
- Hosseinpour Pouyan, R. (2013). Expounding Geographical and Geopolitical Factors of Relations in Geopolitical Regions. *Geopolitics Quarterly*, 9(30), 161-203.
- Hu, B. (2014). Oil and gas cooperation between China and Central Asia in an environment of political and resource competition. *Petroleum Science*, 11(4), 596-605.
- Hu, Z., & Lu, D. (2016). Re-interpretation of the classical geopolitical theories in a critical geopolitical perspective. *Journal of Geographical Sciences*, 26(12), 1769-1784.
- Huntington, S. P. (2000). The clash of civilizations?. In *Culture and politics* (pp. 99-118). Palgrave Macmillan, New York.
- Hurd, I. (2009). Constructivism. In *The Oxford handbook of international relations*. Oxford University Press.
- Hurrell, A. (2010), *On Global Order: Power, Values, and the Constitution of International Society*, Oxford, Oxford University Press, 2010.
- Hutchison, M. L., & Starr, D. G. (2017). The Territorial Peace: Theory, Evidence, and Implications. In *Oxford Research Encyclopedia of Politics*.
- Hwee Y.L. (2008). Regionalism and Interregionalism in ASEM. *Regionalism and Interregionalism in the ASEM Context: Current Dynamics and Theoretical Approach*, 7-30.
- Hwee, Y. L. (2007). The inter-regional dimension of EU-Asia relations: EU-ASEAN and the Asia-Europe Meeting (ASEM) Process. In *The European Union and Asia* (pp. 173-191). Brill.
- IEA (2022) IEADB Agreement List, International Environmental Agreements (IEA) Database Project, Erişim: https://iea.uoregon.edu/base-agreement-list?combine=&field_inclusion_value=BEA&sig_year%5Bmin%5D=&sig_year%5Bmax%5D=2022&mitch_id=&field_lineage_value= Erişim Tarihi:

20.05.2022.

- Isachenko, A. G. (1991). Geographical principles of the concept of nature use in a region (the example of the Northwest RSFSR and lake Ladoga basin). *Soviet Geography*, 32(8), 526-532.
- IQair İnternet Sitesi (2022), World's most polluted countries & regions (historical data 2018-2021), Erişim: <https://www.iqair.com/world-most-polluted-countries>
- Jackson, Robert H. and Sørensen, Georg. 2007. *Introduction to International Relations: Theories and approaches*. 3rd ed. Oxford; New York: Oxford University Press.
- Jaga, K., & Dharmani, C. (2003). Global surveillance of DDT and DDE levels in human tissues. *International journal of occupational medicine and environmental health*, 16(1), 7-20.
- Jay, P. (1979). Regionalism as geopolitics. *Foreign Affairs*, 58(3), 485-514.
- Jensen, S., Mazhitova, Z., & Zetterström, R. (1997). Environmental pollution and child health in the Aral Sea region in Kazakhstan. *Science of the total environment*, 206(2-3), 187-193.
- Johnston, L., Downie, E., Mwakalikamo, J., & Rudyak, M. (2021). China's appetite for international agricultural investment: case studies of Kyrgyzstan, Myanmar and Tanzania.
- Jones, E. (2003). *The European miracle: environments, economies and geopolitics in the history of Europe and Asia*. Cambridge University Press.
- Kaiser, K. (1968). The interaction of regional subsystems: some preliminary notes on recurrent patterns and the role of superpowers. *World politics*, 21(1), pp. 84-107.
- Kantarci, K., Başaran, M. A., & Özyurt, P. M. (2017). Comparative analysis of Central Asian tourism product from point of view of Turkish travelers: A case of Kyrgyzstan, Kazakhstan, Tajikistan, Uzbekistan and Turkmenistan. *Eurasian Economies in Transition*, 339-357.
- Karagöl, E. T., Kaya, S., & Kızılkaya, M. (2016, April). Statü sorunu ikileminde Hazar'da enerji denklemi. SETA.
- Kargı, V., & Yüksel, C. (2010). Çevresel Dışsallıklarda Kamu Ekonomisi Çözümleri. *Maliye Dergisi*, 159, 183-202.
- Karliuk, M. (2021). The EU and Belarus. *Current and Future Contractual Relations*. In *EU External Relations Law* (pp. 273-284). Springer, Cham.

- Karsten, P. (1971). The Nature of "Influence": Roosevelt, Mahan and the Concept of Sea Power. *American Quarterly*, 23(4), 585-600.
- Kassenova, N. (2008). A View from the Region. In *Engaging Central Asia. The European Union's new strategy in the heart of Eurasia* (pp. 122-136). CEPS Centre for European Policy Studies.
- Kassenova, N. (2010). EU-Central Asian bilateral cooperation. *The European Union and Central Asia*, 2, 48.
- Kazakistan Yasal Düzenleme Bilgi Sitesi (2022) Çevre koruma ve ekoloji ile ilgili düzenlemeler Erişim:
https://adilet.zan.kz/eng/search/docs/ir=%7C1_013%7C1_016%7C1_014%7C1_011%7C1_015 Erişim Tarihi 15.04.2022
- Kearns, G. (2009). *Geopolitics and empire: The legacy of Halford Mackinder*. OUP Oxford.
- Keating, M. (2011). Regions and regionalism. *Regions and Cohesion*, 1(1), 4-7.
- Kelly, P. (2019). Rescuing Classical Geopolitics: Separating Geopolitics from Realism. *Geopolitics, History, and International Relations*, 11(1), 41-58.
- Keohane, R.O. & Nye, J. (1977), *Power and Interdependence*. Boston: Little, Brown and Co.
- Keohane, Robert O.; Nye, Joseph S. (1997). "Realism and Complex Interdependence". In Crane, George T.; Amawi, Abla (eds.). *The Theoretical Evolution of International Political Economy: A Reader*. Oxford: Oxford University Press. p. 133. ISBN 978-0-19-509443-5.
- Khani, M. H. (2018). Geopolitics of Regionalism; Moving towards Regional Integration as a Means for Lasting Peace and Stability in the Middle East. *Geopolitics Quarterly*, 13(48), 280-293.
- Kissinger, A. H., (2002), *Amerika'nın Dış Politikaya İhtiyacı Var mı?*, Çev. Tayfun Evyapan, Ankara, ODTÜ Yayıncılık ve İletişim A.Ş., , s. 98
- Kissinger, A. H., (2014), *World Order*, New York: Penguin Books
- Klare, M. T. (2007). Oil. *Geopolitics Reborn: Oil, Natural Gas, and Other Vital Resources*. *New England Journal of Public Policy*, 21(2), 17.
- Koch, K. (2018). Geopolitics of Cross-Border Cooperation at the EU's External Borders: Discourses of de-and re-bordering, territorial perceptions and actor relations within the Finnish-Russian ENI cooperation network. *Nordia Geographical publications*, 47(1).

- Kopstein, J. S., & Reilly, D. A. (2003). A Political Geography Approach to Explaining. Capitalism and Democracy in Central and Eastern Europe: Assessing the Legacy of Communist Rule, 120.
- Korosteleva, E., & Bossuyt, F. (2019, June). The EU and Central Asia: New opportunities or 'the same old song'?. In LSE IDEAS Dahrendorf forum Debating Europe. Dahrendorf Forum.
- Kriesi, H., Adam, S., & Jochum, M. (2006). Comparative analysis of policy networks in Western Europe. *Journal of European public policy*, 13(3), 341-361.
- Kudryashova, Y. S. (2021). Prospects for the Transition of the EAEU to a Green Economy: Experience of the European Union for Green Growth of the Eurasian Economic Union and Conditions of Cooperation Between the EAEU and the EU. In *Industry 4.0* (pp. 105-116). Palgrave Macmillan, Cham.
- Kumar, R. S. (2002). Aral Sea: Environmental Tragedy in Central Asia. *Economic and Political Weekly*, 3797-3802.
- Kuus, M. (2010). Critical geopolitics. In *Oxford Research Encyclopedia of International Studies*.
- Kütting, G. (2013). *Environment, Society and International Relations: Towards More Effective International Agreements*. Routledge.
- Laïdi, Z. (2008). *EU foreign Policy in a Globalized World*. Oxon, Routledge, 12.
- Lake, D. A. (1996). Anarchy, hierarchy, and the variety of international relations. *International organization*, 50(1), 1-33.
- Laruelle, M., & Peyrouse, S. (2012). *Regional organisations in Central Asia: Patterns of interaction, dilemmas of efficiency*. University of Central Asia–Institute of Public Policy and Administration (IPPA) Working Paper, (10).
- Laruelle, M., & Peyrouse, S. (2015). *Globalizing Central Asia: Geopolitics and the challenges of economic development*. Routledge.
- Lewington, R. (2010). The Challenge of Managing Central Asia's New Borders. *Asian Affairs*, 41(2), 221-236.
- Lewis, R. (2003). *Geographic Perspectives on Soviet Central Asia*. Routledge.
- Li, J. X., Chen, Y. N., Xu, C. C., & Li, Z. (2019). Evaluation and analysis of ecological security in arid areas of Central Asia based on the emergy ecological footprint (EEF) model. *Journal of Cleaner Production*, 235, 664-677.
- Limon, İ. (2013). *Balkanların jeopolitiği üzerine bir inceleme* (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

- Litsegård, A., & Mattheis, F. (2018). The Atlantic Space—A Region in the Making. In *Interregionalism across the Atlantic Space* (pp. 1-13). Springer, Cham.
- Lucarelli, S. (2012). Perceptions of the EU in International Institutions. In *Routledge Handbook on the European Union and international institutions* (pp. 429-444). Routledge.
- Mackinder, H. J. (1904). The development of geographical teaching out of nature study. *The Geographical Teacher*, 191-197.
- Mackinder, H. J. (1919). *Democratic ideals and reality, A study in the politics of reconstructions*. Constable and Company Ltd. London.
- Mahan, A. T. (1890). *The Influence of Seapower on History*. Gutenberg. org.
- Mahan, A. T. (1900). *The problem of Asia and its effect upon international policies*. Boston: Little, Brown.
- Marat, E. (2006). *The Tulip revolution: Kyrgyzstan one year after* (p. 117). Washington, DC: Jamestown Foundation.
- Markusen, J. R., Morey, E. R., & Olewiler, N. (1995). Competition in regional environmental policies when plant locations are endogenous. *Journal of Public economics*, 56(1), 55-77.
- Mattheis, F. (2020). Regionalism and interregionalism in EU-Africa relations. *The Routledge Handbook of EU-Africa relations*, 26-37.
- Mehmetcik, H. (2019). Bölgeselcilik çalışmalarında bölgeler üstü ve bölgeler arası ilişkiler: Avrupa Birliği ve Afrika Birliği ilişkileri örneği. *International Journal of Political Science and Urban Studies*, 7, 72-84.
- Meliado, F. (2011). Post-Cold War regionalism as explained in international relations: a critical essay. *Rivista di Studi Politici Internazionali*, 579-589.
- Merdan, A. S. (2019). Avrupa Birliği-Azerbaycan İlişkileri. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(2), 339-360.
- Micklin, P. P. (1988). Desiccation of the Aral Sea: a water management disaster in the Soviet Union. *Science*, 241(4870), 1170-1176.
- Minghao, Z. (2016). The belt and road initiative and its implications for China-Europe relations. *The International Spectator*, 51(4), 109-118.
- Mittelman, J. H. (1971). The development of post-colonial African regionalism and the formation of the OAU. *Kroniek van Afrika*, 11(2), 83-105.

- Mittelman, J. H. (1996). Rethinking the new regionalism in the context of globalization. *Global Governance*, 2, 189.
- Morgan, D. W. (1979). The Father of Revisionism Revisited: Eduard Bernstein. *The Journal of Modern History*, 51(3), 525-532.
- Morris, R. (2012). What is my nation? Pathways to post revisionism?. *Irish Economic and Social History*, 39(1), 103-112.
- Murray, M. (2018). *The struggle for recognition in international relations: status, revisionism, and rising powers*. Oxford University Press.
- Murray, R. W. (2015). *An Introduction to the English School of International Relations. System, Society and the World: Exploring the English School of International Relations*, 1-9.
- Neill, M. O. (1996). *The Politics of European Integration: A Reader*.
- Niemann, A., & De Wekker, T. (2010). Normative power Europe? EU relations with Moldova. *European Integration Online Papers*, 14(1).
- Nonneman, G. (2004). *Analysing Middle East Foreign Policies: The Relationship with Europe*. Routledge.
- Nugmanova, Z., Patel, N., Nurbakhyt, A., Akhmetova, G. M., Kovtunenکو, N., Trumova, Z., & McNutt, L. A. (2015). Universal precautions in Central Asia: the need for multiple strategies in this window of opportunity. *Journal of Hospital Infection*, 89(3), 197-201.
- Obydenkova, A. (2011). Comparative regionalism: Eurasian cooperation and European integration. The case for neofunctionalism?. *Journal of Eurasian studies*, 2(2), 87-102.
- Obydenkova, A. (2022). Global environmental politics and international organizations: the Eurasian and European experience. *Post-Communist Economies*, 1-12.
- O'Hara, S. L. (1997). Irrigation and land degradation: implications for agriculture in Turkmenistan, central Asia. *Journal of Arid Environments*, 37(1), 165-179.
- Oren, I. (2016, November 28). democratic peace. *Encyclopedia Britannica*.
<https://www.britannica.com/topic/democratic-peace>
- Özder, A. (2013). Avrasya Kavramı ve Önemi. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 2(2), 65-88.
- Özey, R. (2017). Mackinder'in heartland teorisi'nin düşündürdükleri. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (35), 95-100.
- Painter, J., & Jeffrey, A. (2009). *Political geography*. Sage.

- Parker, G. (2014). *Western geopolitical thought in the twentieth century*. Routledge.
- Patnaik, A. (2016). *Central Asia: Geopolitics, security and stability*. Routledge India.
- Petersen, A. (2011). *The World Island: Eurasian Geopolitics and the Fate of the West: Eurasian Geopolitics and the Fate of the West*. ABC-CLIO.
- Pierobon, C. (2016). The European Union and the empowerment of Civil Society in Kazakhstan: an evaluation of the EIDHR and NSA/LA. *Central Asia Policy Review*, 2(2).
- Pirozzi, N., & Litsegård, A. (2018). The EU and Africa: Regionalism and interregionalism beyond institutions. In *Interregionalism across the Atlantic Space* (pp. 75-93). Springer, Cham.
- Pobedinsky, V., & Shestak, V. (2020). Improving environmental legislation in Central Asia. *Environmental Policy and Law*, 50(1-2), 69-79.
- Porter B. ve Wight, G. (1991). *Martin Wight-International Theory: The Three Traditions*, Leicester: Leicester University Press.
- Pöchhacker, F. (1995). Simultaneous interpreting: A functionalist perspective. *HERMES-Journal of Language and Communication in Business*, (14), 31-53.
- Princen, T., Finger, M., & Finger, M. (1994). *Environmental NGOs in world politics* (pp. 218-36). London: Routledge.
- Rathbun, B. C. (2010). Is anybody not an (international relations) liberal?. *Security Studies*, 19(1), 2-25.
- Rauf, S. (2017). Changing geopolitical dynamics in Central Asia. *Strategic Studies*, 37(4), 149-165.
- Rehman, H. U., Hirvonen, J., Jokisalo, J., Kosonen, R., & Sirén, K. (2020). EU emission targets of 2050: Costs and CO₂ emissions comparison of three different solar and heat pump-based community-level district heating systems in nordic conditions. *Energies*, 13(16), 4167.
- Reiterer, M. (2006). Interregionalism as a new diplomatic tool: The EU and East Asia. *Eur. Foreign Aff. Rev.*, 11, 223.
- Relief Web OCHA Services (2022), *Europe and Central Asia Economic Update: The War in the Region*, Erişim: <https://reliefweb.int/report/ukraine/europe-and-central-asia-economic-update-war-region-spring-2022-enrutrsgaz>, Erişim Tarihi: 25.05.2022

- Robinson, N. A. (2002). Enforcing environmental norms: Diplomatic and judicial approaches. *Hastings Int'l & Comp. L. Rev.*, 26, 387.
- Roloff, R., 2006. Interregionalism in theoretical perspective: state of the art. In: H. Hänggi, R. Roloff & J. Rüländ, eds. *Interregionalism and International Relations*. Oxon: Routledge, pp. 17-30.
- Romana, S., & Leonardo, L. (2015). Country Case Study: Sustainable Consumption and Production (SCP) in the Philippines. European Commission's SWITCH-Asia PROGRAMME. *EconStor Open Access Articles and Book Chapters*, 239-266.
- Rothacher, A. (2006). Peter Hopkirk. *The great game. On secret service in high Asia*.
- Rozsa, G. G. (2020). The Nevada Movement: A Model of Trans-Indigenous Antinuclear Solidarity. *Journal of Transnational American Studies*, 11(2).
- Rumer, E. B. (2006). *China, Russia and the Balance of Power in Central Asia*. Washington, DC: Institute for National Strategic Studies, National Defense University.
- Santander, S. (September, 2005), "The European Partnership with Mercosur: a Relation Based on Strategic and Neo-Liberal Principles", *European Integration*, Vol. 27, No. 3, Routledge: 285-306.
- Sarbassov, Y., Sagalova, T., Tursunov, O., Venetis, C., Xenarios, S., & Inglezakis, V. (2019). Survey on household solid waste sorting at source in developing economies: A case study of Nur-Sultan City in Kazakhstan. *Sustainability*, 11(22), 6496.
- Savvaitova, K., & Petr, T. (1992). Lake Issyk-Kul, Kirgizia. *International Journal of Salt Lake Research*, 1(2), 21-46.
- Schnoor, J. L. (Ed.). (1992). *Fate of Pesticides and Chemicals in the Environment* (Vol. 95). John Wiley & Sons.
- Scott, D. (2008). The great power 'great game' between India and China: 'The logic of geography'. *Geopolitics*, 13(1), 1-26.
- Sempa, F. P. (2018). George F. Kennan and the Geopolitics of Containment. In *Competition Forum* (Vol. 16, No. 1, pp. 179-183). American Society for Competitiveness.
- Sevim, C. (2012). Küresel enerji jeopolitiği ve enerji güvenliği. *Journal of Yaşar University*, 7(26), 4378-4391.

- Sevük, H. Y., Azarkan, E., Erdem, F. H., & Çelik, N. B. (2020). Küresel çevresel yönetim bağlamında uluslararası işbirliği ve çevresel yönetim uygulamasında İsveç örneği.
- Shahgedanova, M., & Burt, T. P. (1994). New data on air pollution in the former Soviet Union. *Global Environmental Change*, 4(3), 201-227.
- Shamsiyev, A. M., & Khusinova, S. A. (2008). The influence of environmental factors on human health in Uzbekistan. In *The Socio-Economic Causes and Consequences of Desertification in Central Asia* (pp. 249-252). Springer, Dordrecht.
- Sharp, J. P. (2013). Geopolitics at the margins? Reconsidering genealogies of critical geopolitics. *Political Geography*, 37, 20-29.
- Shirayev, Eric B. (2014). *International Relations*. New York: Oxford University Presses. p. 78.
- Shirneshan, G., Bakhtiari, A. R., & Memariani, M. (2016). Identification of sources of tar balls deposited along the Southwest Caspian Coast, Iran using fingerprinting techniques. *Science of the Total Environment*, 568, 979-989.
- Shlapentokh, D. (2007). Dugin, Eurasianism, and Central Asia. *Communist and Post-Communist Studies*, 40(2), 143-156.
- Shyrokykh, K. (2017). Effects and side effects of European Union assistance on the former Soviet republics. *Democratization*, 24(4), 651-669.
- Simão, L. (2012). The problematic role of EU democracy promotion in Armenia, Azerbaijan and Nagorno-Karabakh. *Communist and Post-Communist Studies*, 45(1-2), 193-200.
- Šír, J. (2010, August). Turkmenistan: A Promised Land for Doing Business? Macroeconomic Reforms under Berdymukhammedov. In *China & Eurasia Forum Quarterly* (Vol. 8, No. 3).
- Sloan, G. (1999). Sir Halford J. Mackinder: the heartland theory then and now. *The Journal of Strategic Studies*, 22(2-3), 15-38.
- Smith, D. L. (1996). Central Asia: A New Great Game?. *Asian Affairs: An American Review*, 23(3), 147-175.
- Snyder, R. (2001). Scaling down: The subnational comparative method. *Studies in comparative international development*, 36(1), pp. 93-110.
- Soderbaum F. & van Langenhove, L. (Eds.). (2006). *The EU as a global player: the politics of interregionalism*. Routledge.

- Söderbaum, F., & Van Langenhove, L. (2005). Introduction: the EU as a global actor and the role of interregionalism. *European Integration*, 27(3), 249-262.
- Söderbaum, F., Stålgren, P., & Van Langenhove, L. (2005). The EU as a global actor and the dynamics of interregionalism: A comparative analysis. *European Integration*, 27(3), 365-380.
- Spoor, M. (1998). The Aral Sea basin crisis: Transition and environment in former soviet Central Asia. *Development and Change*, 29(3), 409-435.
- Sprinz, D. F. (1992). Why countries support international environmental agreements: the regulation of acid rain in Europe (Doctoral dissertation, University of Michigan).
- Sprinz, D., & Vaahtoranta, T. (1994). The interest-based explanation of international environmental policy. *International Organization*, 48(1), 77-105.
- Spykman, J. N. (1942), "Frontiers, Security, and International Organization", *Geographical Review*, 32 (3), 436-447.
- Staeger, U. (2016). Africa–EU relations and normative power Europe: A decolonial pan-African critique. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 54(4), 981-998.
- Stegnar, P., & Wrixon, T. (1998). Semipalatinsk revisited. *International Atomic Energy Agency, Bulletin*, 40(4), 12-14.
- Stein, A. A. (2008). Neoliberal institutionalism. *The Oxford handbook of international relations*, 201-221.
- Steinberg, P. F., & VanDeveer, S. D. (Eds.). (2012). *Comparative environmental politics: theory, practice, and prospects*.
- Stronski, P., & Ng, N. (2018). *Cooperation and Competition: Russia and China in Central Asia, the Russian Far East, and the Arctic (Vol. 28)*. Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace.
- Şahinöz, A., & Fotourehchi, Z. (2014). Kirlilik Emisyonu ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: Türkiye İçin" Kirlilik Sığınağı Hipotezi" Testi. *Sosyoekonomi*, 21(21).
- Tekin, B. (2018). Davranışsal Kurumsal Finans Bağlamında Çıpalama (Dayanak Noktası) Önyargısının Finansal Kararlardaki Etkisi. *Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi*, 1(2), 101-115.
- Telò, M. (2016). *Regionalism in Hard Times: Competitive and post-liberal trends in Europe, Asia, Africa, and the Americas*. Routledge.

- Telò, M., Fawcett, L., & Ponjaert, F. (2015). *Interregionalism and the European Union: A Post-revisionist Approach to Europe's Place in a Changing World*. Ashgate Publishing, Ltd..
- Toal, G., Tuathail, G. Ó., Dalby, S., & Routledge, P. (Eds.). (1998). *The geopolitics reader*. Psychology Press.
- Tuathail, G. Ó., & Toal, G. (1994). Critical geopolitics and development theory: intensifying the dialogue. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 228-233.
- Turnock, D. (2002). The Soviet Union and the successor states. *Environmental Problems in Eastern Europe*, 92-116.
- UIA (2022) Global Civil Society Database, Erişim https://uia.org/ybio?addpays_1_en=Kazakhstan, Erişim Tarihi 12.12.2021
- Uluçay, Ö., & Ulucay, O. (2009). Yerel yönetim sistemleri: Türkiye ve Fransa, İspanya, İtalya, Polonya, Çek Cumhuriyeti.
- Urdze, S., & Warkotsch, A. (2011). The tool kit of EU–Central Asian cooperation. *The European Union and Central Asia*, 22-32.
- Valle, V. M. (2008). *Interregionalism: A Case Study of the European Union and Mercosur 1*.
- van de Haar, E. (2011). Hayekian spontaneous order and the international balance of power. *The Independent Review*, 16(1), 101-118.
- Vasa, L. (2020). The European Union Strategy on Central Asia: out of game?. *Romanian Journal of European Affairs*, 20(2), 120-130.
- Venier, P. (2011). Main theoretical currents in geopolitical thought in the twentieth Century. *L'Espace Politique. Revue en ligne de géographie politique et de géopolitique*, (12).
- Vervliet, J. (2011). International Organisations and Legal Information. *The IALL International Handbook of Legal Information Management*, 281.
- Vinokurov, E., Bessel, V., Khan, S., Mishnaevsky, L., Vikulina, A., Krainov, A., et.al. & Usmanov, N. (2021). *Green Technologies for Eurasia's Sustainable Future*. Joint report by the Eurasian Development Bank and the Global Energy Association. Edited by Evgeny Vinokurov. Moscow: Eurasian Development Bank, Global Energy Association.

- Warkotsch, A. (2006). The European Union and democracy promotion in bad neighbourhoods: The case of Central Asia. *European Foreign Affairs Review*, 11(4).
- Warkotsch, A. (Ed.). (2011). *The European Union and Central Asia* (p. 206). London: Routledge.
- Watters, K. (2000). Environment and the development of civil society in the Caspian Region: the Role of NGOs. In *The Caspian Sea: A quest for environmental security* (pp. 203-218). Springer, Dordrecht.
- Wegerich, K., Olsson, O., & Froebrich, J. (2007). Reliving the past in a changed environment: Hydropower ambitions, opportunities and constraints in Tajikistan. *Energy Policy*, 35(7), 3815-3825.
- Wei, Y. D. (2010). Beyond new regionalism, beyond global production networks: remaking the Sunan model, China. *Environment and Planning C: Government and Policy*, 28(1), 72-96.
- Wendland, C., Deegener, S., & Jorritsma, F. (2011). Experiences with urine diverting dry toilets (UDDTs) for households, schools and kindergarten in Eastern Europe, the Caucasus and Central Asia (EECCA). *Sustain. Sanit. Pract*, 6, 16-22.
- Whitman, R. G., & Wolff, S. (2010). The EU as a conflict manager? The case of Georgia and its implications. *International affairs*, 86(1), 87-107.
- Wilkinson, D. (1985). Spykman and geopolitics. In *On Geopolitics: Classical and Nuclear* (pp. 77-129). Springer, Dordrecht.
- Wolczuk, K. (2016). Managing the flows of gas and rules: Ukraine between the EU and Russia. *Eurasian Geography and Economics*, 57(1), 113-137.
- Wolkersdorfer, G. (1999). Karl Haushofer and geopolitics—the history of a German mythos. *Geopolitics*, 4(3), 145-160.
- Worldometer Enformasyon Sitesi (2022) Ülke bazında Doğal Gaz Rezervleri, Erişim Adresi: <https://www.worldometers.info/gas/gas-reserves-by-country/>, Erişim tarihi: 15.05.2022.
- Wunderlich, J. U. (2016). *Regionalism, globalisation and international order: Europe and Southeast Asia*. Routledge.
- Wyns, A., & Beagley, J. (2021). COP26 and beyond: Long-term climate strategies are key to safeguard health and equity. *The Lancet Planetary Health*, 5(11), e752-e754.

- Yeo, L. H. (2004). *Asia and Europe: The development and different dimensions of ASEM*. Routledge.
- Yerezhepkyzy, R., & Pobedinsky, V. (2020). Improving environmental legislation in central asia: Current trends and features of cooperation with the European Union. *European Energy and Environmental Law Review*, 29(2).
- Young, J. W., & Kent, J. (2013). *International relations since 1945*. Oxford University Press.
- Zabortseva, Y. N. (2012). From the “forgotten region” to the “great game” region: On the development of geopolitics in Central Asia. *Journal of Eurasian Studies*, 3(2), 168-176.
- Zacher, M. W., & Matthew, R. A. (1995). *Liberal International Theory: Common Threads, Divergent Strands, [w:] Controversies in International Relations Theory: Realism and the Neoliberal Challenge*, red. Ch. W. Kegley Jr., New York.
- Zaharchenko, T. R., & Goldenman, G. (2004). Accountability in governance: The challenge of implementing the Aarhus Convention in Eastern Europe and Central Asia. *International Environmental Agreements*, 4(3), 229-251.
- Zhang, X. (2014). *Co-financing Green Development with Crowds-Exploring the potential of Crowdfunding*. A presentation prepared for SWITCH Asia webinar series on Green Financing.
- Zheutlin, P. (1990). Nuclear Testing: Nevada, USSR. *Bulletin of the Atomic Scientists*, 46(2), 10-12.
- Zito, A. R. (2005). The European Union as an environmental leader in a global environment. *Globalizations*, 2(3), 363-375.
- Zürn, M. (1998). The rise of international environmental politics: a review of current research. *World Politics*, 50(4), 617-649.

7. EKLER

Ek A. Etik Kurul Onay Belgesi

T.C	
ÇAĞ ÜNİVERSİTESİ	
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	
TEZ / ARAŞTIRMA / ANKET / ÇALIŞMA İZİNİ / ETİK KURULU İZİNİ TALEP FORMU VE ONAY TUTANAK FORMU	
ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
T.C. NOSU	
ADI VE SOYADI	MEHMET MUTLU
ÖĞRENCİ NO	2020017009
TEL. NO.	
E - MAIL	
ADRESLERİ	
ANA BİLİM DALI	ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE KÜRESELLEŞME
HANGİ AŞAMADA OLDUĞU (DERS / TEZ)	TEZ
İSTEKDE BULUNDUĞU DÖNEME AİT DÖNEMLIK KAYDININ YAPILIP-YAPILMADIĞI	2021 / 2022 - GÜZ / BAHAR DÖNEMİ KAYDINI YENİLEDİM.
ARAŞTIRMA/ANKET/ÇALIŞMA TALEBİ İLE İLGİLİ BİLGİLER	
TEZİN KONUSU	Çevre Politikaları Ekseninde Bölge-arasıcılık AB ve Orta Asya Ülkeleri Örneği
TEZİN AMACI	Bu tezin amacı Avrupa Birliği ve Orta Asya ilişkileri üzerinden çevre politikalarının bulduğu uluslararası desteği ortaya çıkarmak, mevcut uluslar ilişkiler dinamiğinin bölgeler-arasıcılık perspektifiyle etkinliğini sorgulamaktır. Araştırma; bölgeler arasıcılık yaklaşımını hem Avrupa hem de Orta Asya örnekleri ile ortaya konan girişimler ışığında belirlemek (i), söz konusu girişimlerin yakın geleceğinde başlatılan teşebbüs ve projelerin profilini araştırmak (ii) ve sorunlara getirdikleri çözüm yolları açısından açıklamak (iii), en nihayetinde diğer bölgeler arası girişimler ile karşılaştırmaya giderek hem çevre politikaları nezdinde hem de diğer bölgeler arası teşebbüsler nezdinde değerlendirmeye gitmek (iv) adınımları takiben formüle edilebilir.
TEZİN TÜRKÇE ÖZETİ	Bu tez çalışması, siyasi bölgelerin tarihsel emsallerini ve onu şekillendiren, çarpıtıcı hakim fikirleri keşfederek, bölgeler-arasıcılık adı verilen yeni bir etkileşim türünün doğasını ve çeşitli ekonomik, siyasi biçimlerini incelemektedir. Çalışmada tercih edilen karşılaştırmalı siyasal analiz, bölgesel ve bölgeler arası işbirliğine kalkışan ve kararsızlık bakımına devam eden devlet aktörleriyle karşı karşıya kaldıklarında özel teşebbüs ve sivil toplum kuruluşlarının (STKlar) zorlu rollerini de ortaya çıkarmaya yönelik olup <i>uluslararası çevre politikası özelinde</i> Orta Asya ve Avrupa Birliği örnekleri üzerinde gerçekleştirilmiştir. Orta Asya çalışmaları, Asya-Avrupa ilişkileri ve uluslararası politik ekonomi ve çevre politikası tartışmalarının zemini; Doğu Asya ve Avrupa'da politika yapımında yer alan uygulayıcıların karşılaştırılmasına Richard O. Snyder'in (2001) geliştirmiş olduğu uluslararası karşılaştırmalı siyasal analiz metoduyla gidilmiş olup Kaiser'in (1981) bölgesel alt sistemlerin etkileşimine yönelik modeline müracaatla bulunularak çıkarım sağlanmıştır. Uluslararası bölgeler-arasıcılık çevre politikalarındaki güncel seyrine ilişkin bir profil ortaya çıkarılmak istenmiş olup, bölge politikalarında her iki bölge yani Orta Asya ve Avrupa Birliği için bölgeler arasıcılık ve bölgeler ötesicilik yönünden ne gibi kazanımlar ve kaybedilen potansiyel var olduğu da ortaya konulmuştur. Avrupa Birliği'nin bizzat kendisinin etkin bir uluslararası bölgesel çevre politikası ortaya koymasındaki başarısının yanında, Orta Asya gibi ikisaden ve enerji işbirliği kanadında ortak zeminde buluşmak istediği bir diğer bölge üzerinde, çevre politikalarını da "kendine göre şekillendirmek ister tarzda" olan yaklaşımı, Avery'nin (1973) ismen ortaya koyduğu "bölge dışına yankı sağlayabilme (extra-regional echoing)" tezi özelinde değerlendirilecek olup, AB'nin üçüncü ülkeleri ve dışındaki bölgeleri kendi siyaseti, ilişkileri ile kendini merkeze alan siyasetinin bir sonucu olarak etkileme gücüne ithafen olabildiğince açığa çıkarılmıştır. ASEM, CAREC gibi kuruluşların zirve, strateji ve işbirliği etkinlikleri ile strateji gündemlerinin yanı sıra AB-ASEAN ilişkileri, CLIENT programı, UNEP, CAS, USAID, GCA, EEAS, WECOOP, RCECA, Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler'in de desteklediği olduğu UNECE ve PROGREEN oluşumlarının Orta Asya'daki etkinliği, aynı analiz yaklaşımı temel alınarak çalışmada incelenmiştir.
ARAŞTIRMA YAPILACAK OLAN SEKTÖRLER/ KURUMLARIN ADLARI	TEORİK BİR ÇALIŞMA (SİYASET BİLİMİ ANALİZİ) OLDUĞUNDAN SPESİFİK BİR SEKTÖR VEYA KURUMDAN BAHSİDİLEMEZ.
İZİN ALINACAK OLAN KURUMUN AİT BİLGİLER (KURUMUN ADI- ŞUBESİ- MÜDÜRÜ ÖĞÜ - İLİ - İLÇESİ)	KAMUJOYUNA AÇIK VERİLER/BİLGİLER ANALİZ EDİLMİŞ OLUP, İZİN ALINACAK BİR KURUM BULUNMAMAKTADIR.
YAPILMAK İSTENEN ÇALIŞMANIN İZİN ALINMAK İSTENEN KURUMUN HANGİ İLÇELERİNDE/ HANGİ KURUMUNDA/ HANGİ BÖLÜMÜNDE/ HANGİ ALANINDA/ HANGİ KURULULARDA/ HANGİ GRUPLAR/ KİMLERİ/ NE UYGULANACAĞI GİRİ AYRINTILI BİLGİLER	İZİN ALINMASI GEREKEN HERHANGİ BİR KURUM BULUNMAMAKTADIR.
UYGULANACAK OLAN ÇALIŞMAYA AİT ANKETLERİN/ ÖLÇEKLERİN BAŞLIKLARI/ HANGİ ANKETLERİN - ÖLÇEKLERİN UYGULANACAĞI	ANKET ÇALIŞMASI YAPILMAMIŞTIR.
EKLER (ANKETLER, ÖLÇEKLER, FORMLAR, ... V.B. GİBİ EVRANLARIN İSİMLERİNİN LİSTESİNDE KAÇ ADİTSAFYA OLDUKLARINA AİT BİLGİLER İLE AYRINTILI YAZILACAKTIR)	1) (.....) Sayfa Ölçeği. 2) (.....) Sayfa Anketi. 3) (.....) Sayfa Formları. 4) (.....) Sayfa ANKET ÇALIŞMASI YAPILMADIKINDAN ONA DAİR EKLER BULUNMAMAKTADIR.

ÖĞRENCİNİN ADI - SOYADI: Mehmet Mutlu		ÖĞRENCİNİN İMZASI: Enstitü Müdürlüğünde evrak aslı imzalıdır. TARİH: 16 / 05/ 2022				
TEZ/ ARAŞTIRMA/ANKET/ÇALIŞMA TALEBİ İLE İLGİLİ DEĞERLENDİRME SONUCU						
1. Seçilen konu Bilim ve İş Dünyasına katkı sağlayabilecektir.						
2. Anılan konu Uluslararası İlişkiler ve Küreselleşme faaliyet alanı içerisine girmektedir.						
1.TEZ DANIŞMANININ ONAYI	2.TEZ DANIŞMANININ ONAYI (VARSA)	ANA BİLİM DALI BAŞKANININ ONAYI			SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRÜNÜN ONAYI	
Adı - Soyadı: Soner AKIN	Adı - Soyadı:	Adı - Soyadı: Ali Engin OBA			Adı - Soyadı: Murat KOÇ	
Unvanı: Doç. Dr.	Unvanı:	Unvanı: Prof. Dr			Unvanı: Prof. Dr	
İmzası: Enstitü Müdürlüğünde evrak aslı imzalıdır.	İmzası:	İmzası: Enstitü Müdürlüğünde evrak aslı imzalıdır.			İmzası: Enstitü Müdürlüğünde evrak aslı imzalıdır.	
16.05.2022 / / 20.... / / 20.....		 / / 20...	
ETİK KURULU ASIL ÜYELERİNE AİT BİLGİLER						
Adı - Soyadı: Şehnaz ŞAHİNKARAKAŞ	Adı - Soyadı: Yücel ERTEKİN	Adı - Soyadı: Deniz Aynur GÜLER	Adı - Soyadı: Mustafa BAŞARAN	Adı - Soyadı: Mustafa Tevfik ODMAN	Adı - Soyadı: Hüseyin Mahir FİSUNOĞLU	Adı - Soyadı: Jülide İNÖZÜ
Unvanı : Prof. Dr.	Unvanı : Prof. Dr.	Unvanı: Prof. Dr.	Unvanı : Prof. Dr.	Unvanı: Prof. Dr.	Unvanı : Prof. Dr.	Unvanı : Prof. Dr.
İmzası: Enstitü Müdürlüğünde evrak aslı imzalıdır.	İmzası: Enstitü Müdürlüğünde evrak aslı imzalıdır.	İmzası: Enstitü Müdürlüğünde evrak aslı imzalıdır.	İmzası: Enstitü Müdürlüğünde evrak aslı imzalıdır.	İmzası: Enstitü Müdürlüğünde evrak aslı imzalıdır.	İmzası: Enstitü Müdürlüğünde evrak aslı imzalıdır.	İmzası: Enstitü Müdürlüğünde evrak aslı imzalıdır.
..... / / 20..... / / 20.....	... / / 20..... / / 20.....	... / / 20..... / / 20..... / / 20.....
Etik Kurulu Jüri Başkanı - Asıl Üye	Etik Kurulu Jüri Asıl Üyesi	Etik Kurulu Jüri Asıl Üyesi	Etik Kurulu Jüri Asıl Üyesi	Etik Kurulu Jüri Asıl Üyesi	Etik Kurulu Jüri Asıl Üyesi	Etik Kurulu Jüri Asıl Üyesi
OY BİRLİĞİ İLE	☒	Çalışma yapılacak olan tez için uygulayacak olduğu Anketleri/Formları/Ölçekleri Çağ Üniversitesi Etik Kurulu Asıl Jüri Üyelerince İncelenmiş olup, / / 20..... - / / 20..... tarihleri arasında uygulanmak üzere gerekli iznin verilmesi taraflarımızca uygundur.				
OY ÇOKLUĞU İLE	☐					
AÇIKLAMA: BU FORM ÖĞRENCİLER TARAFINDAN HAZIRLANDIKTAN SONRA ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ SEKRETERLİĞİNE ONAYLAR ALINMAK ÜZERE TESLİM EDİLECEKTİR. AYRICA FORMDAKİ YAZI ON İKİ PUNTO OLACAK ŞEKİLDE YAZILACAKTIR.						

Ek B. Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü Tez Etik İzin İsteği

T.C.
ÇAĞ ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sayı : E-23867972-050.01.04-2200003808
Konu : Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği
Kurul Kararı Alınması Hk.

20.05.2022

REKTÖRLÜK MAKAMINA

İlgi: 09.03.2021 tarih ve E-81570533-050.01.01-2100001828 sayılı Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu konulu yazınız.
İlgi tarihli yazınız kapsamında Üniversitemiz Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesindeki Lisansüstü Programlarda halen tez aşamasında kayıtlı olan **Mehmet Mutlu** isimli öğrencimize ait tez evraklarının "Üniversitemiz Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Onayları" alınmak üzere Ek'te sunulmuş olduğunu arz ederim.

Prof. Dr. Murat KOÇ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Ek : 1 adet öğrenciye ait tez evrakları dosyası.

**Ek C. Çağ Üniversitesi Rektörlüğünün Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu
İzin Yazısı**

T.C.
ÇAĞ ÜNİVERSİTESİ
Rektörlük

Sayı : E-81570533-044-2200004132

06.06.2022

Konu : Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği
Kurul İzni Hk.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

- İlgi : a) 23.05.2022 tarih ve E-23867972- 050.01.04-2200003851 sayılı yazınız.
b) 20.05.2022 tarih ve E-23867972- 050.01.04-2200003808 sayılı yazınız.
c) 18.05.2022 tarih ve E-23867972- 050.01.04-2200003776 sayılı yazınız.

İlgi yazılarda söz konusu edilen **Gökmen Biçer, Ümit Adakçı, Mehmet Mutlu** ve **İsmail Bay** isimli öğrencilerimizin tez evrakları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulunda incelenerek uygun görülmüştür.

Bilgilerinizi ve gereğini rica ederim.

Prof. Dr. Ünal AY
Rektör